

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЬ КАТЕРИНА ЮРІЇВНА

УДК 37.018.1:[37.015.31:008]:37.018.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ**

01 – Освіта/Педагогіка

011 – Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. Ю. Коваль

Науковий керівник – **Петренко Оксана Борисівна**, доктор
педагогічних наук, професор

Рівне – 2025

АНОТАЦІЯ

Коваль К. Ю. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка. – Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2025 рік.

У дисертації проаналізовано стан дослідженості проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу в педагогічній теорії та практиці. Актуалізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження.

Схарактеризовано та визначено критерії, показники та виявлено рівні сформованості полікультурності у дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу.

Теоретично обґрунтовано, визначено та експериментально перевірено ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Розроблено й апробовано методикау полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й модель її реалізації на практиці.

З метою ґрунтовного розкриття досліджуваної проблеми схарактеризовано процес полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу в трьох взаємопов'язаних між собою теоретико-прикладних площинах. Перша – це історико-генетичний аналіз психолого-педагогічної та соціально-педагогічної складової процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в різні історичні періоди через формування її моралі і духовного світу, ціннісної сфери і ціннісних ставлень та орієнтацій у дитячих будинках сімейного типу та екстраполяції цих процесів у вітчизняну і зарубіжну педагогічну науку й освітню практику. Друга площина – це

актуалізація понятійно-категорійного апарату дослідження через характеристику сутності базових понять дослідження. І третя площина, що логічно пов'язана з попередніми, – це ґрунтовний аналіз і характеристика розвитку міжнародного і вітчизняного нормативно-правового забезпечення процесів полікультурного виховання зростаючої особистості, зокрема формування полікультурності як результату полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Схарактеризовано теоретичну основу дослідження, яку складають положення філософії, культурології, психології, педагогіки та соціальної педагогіки про: сутність і значення полікультурного виховання зростаючої особистості у сучасному соціумі; конкретизацію цих процесів завдяки застосуванню у процесі дослідження особистісно орієнтованого, гуманістичного і системного підходів до визначення сутності і спрямованості соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; врахування їхніх вікових особливостей завдяки застосуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з прийомними батьками у таких будинках.

Проаналізовано провідні міжнародні («Статут ООН», «Статут ЮНЕСКО», «Загальна декларація прав людини», «Декларація принципів толерантності», «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Конвенція про права дитини») і вітчизняні («Конституція України», Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Сімейний Кодекс України», Постанови КМУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», «Про захист прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», Накази МОН України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу») та низки інших нормативно-правових документів, що розкривають зміст, напрями, тенденції і закономірності процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в соціокультурному просторі держави та забезпечують

ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

У межах понятійно-категорійної парадигми дослідження схарактеризовано етимологію ключових понять як проєкцію матеріально-духовної культури українського суспільства на процеси формування смислового поля наступних категорій: мораль і моральні цінності, гуманізм і толерантність, культура і полікультурність, соціально-педагогічні умови, полікультурне виховання дітей, дитячий будинок сімейного типу, полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, полікультурність.

Полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу визначено як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самобутність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт.

Полікультурність інтерпретується як інтегрована якість особистості (включає громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість), що в цілому забезпечує успішну її реалізацію в полікультурному суспільстві, сприяючи вирішенню міжетнічних конфліктів та налагодженню конструктивних взаємин. Це один з основних показників індивідуальності дитини, що характеризує її поведінку і дії, бажання, вміння і навички робити адекватні оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії у дитячому будинку сімейного типу, що базується на взаємозбагаченні особистості за умови збереження самобутності в множинності культур. Це своєрідна відповідь на сучасні процеси глобалізації та інтеграції

сфер життєдіяльності людини на основі негативних культурних стереотипів і упереджень; результат полікультурного виховання.

Представлено авторську методику полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу, змістове наповнення якої розкривається через модель її реалізації, а саме: підструктурні блоки: цільовий (мета і завдання дослідження), концептуальний (закономірності, принципи і методологічні підходи), змістово-процесуальний (методичний інструментарій, складниками якого є форми, методи, прийоми, засоби та соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу), критеріально-діагностичний (компоненти, критерії, показники та рівні сформованості полікультурності), результативний (дитина зі сформованою полікультурністю).

Під час констатувального етапу педагогічного експерименту:

- розроблено компонентно-критеріальну базу дослідження, що включає компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), критерії (інформованість та обізнаність, глибина знань; толерантно-ціннісне ставлення до розмаїття культур рідного народу, реалій полікультурного середовища загалом і представників інших культур зокрема; уміння вирішувати проблеми полікультурної спрямованості у процесі міжкультурного спілкування та практичної діяльності, толерантно взаємодіяти з представниками різних культур), показники (знання понятійного апарату дослідження, особливостей національної культури і її впливу на сприйняття світу та поведінку дітей; інформованість, обізнаність про культурне розмаїття оточуючого середовища як джерела формування полікультурної особистості; усвідомлення потреби в налагодженні міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур; шанобливе ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного інтересу до представників інших культур, повага до їхньої культурної своєрідності та відмінностей; толерантне і терпиме ставлення до інакшості представників інших культур, критичне ставлення до інформації полікультурного спрямування; міжособистісне та міжкультурне спілкування на

основі соціально прийнятих норм і правил поведінки в полікультурному середовищі; взаємодія з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; надання практичної допомоги (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур; повага і терпимість до людей різних етнічних груп, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії), рівні сформованості полікультурності: високий, середній, низький;

- розроблено пакет діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості полікультурності у дітей з дитячих будинків сімейного типу: опитувальник на з'ясування знань понять полікультурного спрямування; методики: «Український одяг»; «Відгадай свято», «Одягни українку/українця», «Пригости іноземця національною стравою»; анкети «Що я знаю про толерантність», «Ставлення до іноземних громадян» (за В. А. Горбатюк, Ю. В. Ємельяненко, С. П. Козирєвою); анкета «Культура міжнаціональної взаємодії» (за О. Ф. Шаблюк), проблемні ситуації «Новенька/новенький», «День народження», «Українська кухня», «Допоможи іноземцю»;

- визначено й обґрунтовано експериментальну базу дослідження;

- сформовано дві групи для проведення педагогічного експерименту: контрольна група (КГ) – 98 респондентів, експериментальна група (ЕГ) – 106 респондентів. Разом 204 респонденти;

- з'ясовано, що до високого рівня сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища в експериментальній групі віднесено 17,6% респондентів, до середнього – 25,1%, до низького – 57,3%. В контрольній групі результати такі: до високого рівня віднесено 18,3% респондентів, до середнього – 29,0%, до низького – 52,7 %.

Апробація методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу відбувалася під час формувального етапу експерименту, мета якого полягала у перевірці ефективності соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, як-от: 1)

формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу.

Визначені умови реалізувалися через залучення батьків дітей з експериментальної групи до постійно діючого соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу» (його програма включала цикл лекцій, вебінарів, крос-культурних тренінгів, соціально-педагогічних майстерень, інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»), використанням ефективних форм полікультурного виховання дітей: вивчення, аналіз та застосування в житті українських приказок, прислів'їв, скоромовок, лічилок тощо; читання та аналіз українських народних казок, легенд, міфів; читання та аналіз міжкультурних казок; українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування; відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї, подорожі населеним пунктом, зустрічі з майстрами українських народних ремесел і промислів; зустрічі з представниками інших культур; рольові ігри; міжкультурний діалог вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості; методів полікультурного виховання: ситуації успіху; сторителінгу; методів формування свідомості і самосвідомості, виховуючих ситуацій, стимулювання міжкультурної комунікації, полікультурної рефлексії, емпатії, етнічної ідентифікації, настанови (роби як я), стимулювання полікультурної поведінки й діяльності, включеного спостереження, занурення в соціальне середовище, ігрові та пошукові методи.

Розроблено Програму дослідно-експериментальної роботи «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу», яка включає: гіпотезу дослідження, його мету і завдання, конкретизовані етапи і методи наукового дослідження, характеристику експериментальної бази, алгоритм проведення діагностики рівнів сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища. Хід її реалізації здійснювався відповідно до аналітико-констатувального, аналітико-пошукового, прогностично-конструювального, підсумково-узагальнюючого етапів, кожен з яких конкретизувався тривалістю, завданнями, підкріплювався науковими принципами, чітко зазначеною цільовою аудиторією.

Проведено підсумкову (контрольну) діагностику рівнів сформованості полікультурності в ЕГ і КГ: з'ясовано, що полікультурність як цілісне педагогічне явище на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (спостерігається збільшення на 12,6% у порівнянні з констатувальним етапом педагогічного експерименту), на середньому – у 53,4% (збільшено на 28,3%), на низькому – у 16,4% (зменшено на 47,2%). Отримані дані дають підстави для висновків: позитивна динаміка у зміні рівнів полікультурності в експериментальній групі є результатом упровадження соціально-педагогічних умов та соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу».

Рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора; гіпотеза дослідження – за допомогою непараметричного t-критерію Стьюдента.

Ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу і методики їх практичної реалізації підтверджено.

Ключові слова: полікультурне виховання, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціально-педагогічні умови, методика полікультурного виховання, полікультурність, толерантність, батьки-вихователі.

ABSTRACT

Koval K. Y. Social and pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy, specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences, branch of knowledge 01 Education/Pedagogy. – Rivne State University of Humanities, Rivne, 2025.

The dissertation analyses the state of research on the multicultural upbringing of children in family-type children's homes in pedagogical theory and practice. It also updates the study's categorical and conceptual apparatus.

The criteria, indicators, and levels of multiculturalism formation in children brought up in family-type children's homes are characterised and defined.

The effectiveness of socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type children's homes is theoretically substantiated, defined, and experimentally tested.

The methodology of the multicultural upbringing of children in family-type children's homes and the model for its implementation in practice have been developed and tested.

To thoroughly disclose the problem under study, the multicultural upbringing of children in family-type children's homes is characterised in three interrelated theoretical and applied areas. The first is a historical and genetic analysis of the psychological, pedagogical and socio-pedagogical component of the processes of multicultural education of a growing personality in different historical periods through the formation of their morality and spiritual world, value sphere and value attitudes and orientations in family-type children's homes and extrapolation of these processes into domestic and foreign pedagogical science and educational practice. The second plane is the actualisation of the conceptual and categorical apparatus of the study through the characterisation of the essence of the basic concepts of the study. And the third plane, which is logically related to the previous ones, is a thorough analysis and characterisation of the development of international and

domestic regulatory and legal support for the processes of multicultural education of a growing personality, in particular the formation of multiculturalism as a result of multicultural education of children in family-type children's homes.

The theoretical basis of the study is characterised, which consists of the provisions of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and social pedagogy about: the essence and significance of multicultural education of a growing personality in modern society; specification of these processes through the application of personality-oriented, humanistic and systemic approaches to determining the essence and direction of socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes; taking into account their age peculiarities.

The author analyses the leading international («UN Charter», «UNESCO Charter», «Universal Declaration of Human Rights», «Declaration of Principles on Tolerance», «International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination», «Convention on the Rights of the Child») and domestic («Constitution of Ukraine», The Laws of Ukraine «On Protection of Childhood», «On Education», «Family Code of Ukraine», CMU Resolutions «On Approval of the Regulation on Family-type Children's Homes», «On Protection of Children's Rights during the Period of Emergency or Martial Law», Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine «On Approval of the Procedure for Social Support of Foster Families and Family-type Children's Homes») and a number of other legal documents that reveal the content, directions, trends and patterns of multicultural education of a growing personality in the socio-cultural space of the state and ensure the effectiveness of social and pedagogical conditions for multicultural education of children in family-type children's homes.

Within the framework of the conceptual and categorical paradigm of the study, the etymology of key concepts is characterized as a projection of the material and spiritual culture of Ukrainian society on the processes of forming the semantic field of the following categories: morality and moral values, humanism and tolerance,

culture and multiculturalism, socio-pedagogical conditions, multicultural education of children, family-type children's home, multicultural education of children in family-type children's homes, socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes.

Multicultural upbringing of children in family-type children's homes is defined as a complex pedagogical process aimed at forming a personality that is aware of its national and cultural identity, originality, uniqueness, and contributes to the enrichment and multiplication of the cultural heritage of its native people, is understanding and respectful of representatives of other cultures, capable of positive intercultural interaction with them in a specific social institution where educational influences take place at the pedagogical and family level, which determines the content of the methodology of multicultural education, taking into account the peculiarities of raising orphans.

Multiculturalism is interpreted as an integrated quality of a personality (including citizenship, patriotism, tolerance), which generally ensures its successful implementation in a multicultural society, contributing to resolving interethnic conflicts and establishing constructive relationships. This is one of the leading indicators of a child's individuality, characterising their behaviour and actions, desires, abilities and skills to make adequate assessments and self-evaluations of the results of their own or collective actions in various situations of interpersonal interaction in a family-type children's home, based on mutual enrichment of the individual while preserving identity in a multitude of cultures. This is a response to the modern processes of globalisation and integration of human life spheres based on negative cultural stereotypes and prejudices the result of multicultural education.

The author's methodology of multicultural education of children in family-type homes is presented, the content of which is revealed through the model of its implementation, namely: substructural blocks: target (purpose and objectives of the study), conceptual (patterns, principles and methodological approaches), content and process (methodological tools, which include forms, methods, techniques, means and socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type

children's homes), criterion-diagnostic (components, criteria, indicators and levels of multiculturalism), and result (a child with formed multiculturalism).

During the ascertaining stage of the pedagogical experiment:

- a component-criterion base of the study was developed, which includes components (cognitive, emotional and value, communicative and behavioural), criteria (awareness and knowledge, depth of understanding; tolerant and value-based attitude to the diversity of cultures of the native people, the realities of the multicultural environment in general and representatives of other cultures in particular; ability to solve problems of multicultural orientation in the process of intercultural communication and practical activity, tolerantly interact with representatives of different cultures), indicators (knowledge of the conceptual apparatus of the study, peculiarities of national culture and its influence on the perception of the world and behaviour of children; awareness of the cultural diversity of the environment as a source of formation of a multicultural personality; awareness of the need to establish interpersonal relationships with representatives of other cultures; respectful attitude to the culture of the native people and manifestation of emotionally coloured positive interest in representatives of other cultures, respect for their cultural peculiarities and differences; tolerant and accepting attitude to the otherness of representatives of other cultures, critical attitude to multicultural information; interpersonal and intercultural communication based on socially accepted norms and rules of behaviour in a multicultural environment; interaction with representatives of other cultures, taking into account the principles of tolerance and acceptance; providing practical assistance (verbal and non-verbal) to representatives of other cultures; respect and tolerance for people of different ethnic groups, their traditions, customs, beliefs, patterns of social behaviour; ability to consciously regulate one's behaviour depending on situations of multicultural interaction), levels of multiculturalism: high, medium, low;

- a package of diagnostic tools was developed to determine the levels of multiculturalism in children from family-type children's homes: a questionnaire to assess knowledge of multicultural concepts; methods: «Ukrainian clothes»; «Guess

the holiday», «Dress a Ukrainian woman/man», «Treat a foreigner with a national dish»; questionnaires «What do I know about tolerance», «Attitude towards foreign citizens» (by V. A. Horbatiuk, Y. V. Emelianenko, S. P. Kozyreva); the Culture of Interethnic Interaction questionnaire (by O. F. Shabliuk), problem situations «Newcomer», «Birthday», «Ukrainian cuisine», «Help a foreigner»;

- the experimental basis of the study was determined and substantiated;

- two groups for the pedagogical experiment were formed: the control group (CG) – 98 respondents, and the experimental group (EG) – 106 respondents. A total of 204 respondents;

- it has been found that 17.6% of respondents in the experimental group have a high level of multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon, 25.1% have an average level, and 57.3% have a low level. In the control group, the results are as follows: 18.3% of respondents were classified as having a high level, 29.0% as having an average level, and 52.7% as having a low level.

The methodology of multicultural education of children in family-type children's homes was tested during the formative stage of the experiment, the purpose of which was to test the effectiveness of socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes, such as: 1) formation of preparedness of parents-caregivers to organise multicultural education of children in family-type children's homes; 2) creation of a multicultural educational environment based on the principles of cultural dialogue and cultural pluralism, which ensures the development of multiculturalism in children as an integrated quality of personality; 3) development of tolerant and accepting attitudes towards representatives of other cultures and their otherness in children in family-type children's homes; 4) introduction of forms and methods of education that meet the age characteristics of children, their interests and activate the process of multicultural education in family-type children's homes.

These conditions were implemented through the involvement of parents of children from the experimental group in the ongoing socio-pedagogical integrated course «Multicultural upbringing of children in family-type children's homes» (its

programme included a series of lectures, webinars, cross-cultural trainings, socio-pedagogical workshops, an interactive course «Family for a Child: raising children left without parental care»), and the use of effective forms of multicultural child-rearing: studying, analysis and application of Ukrainian sayings, proverbs, tongue twisters, rhymes, etc.; reading and analysis of Ukrainian folk tales, legends, myths; reading and analysis of intercultural tales; Ukrainian folk games, educational games of multicultural orientation; celebration of folk holidays, study of traditions and customs of celebrating holidays by representatives of other cultures; excursions to museums, trips to the locality, meetings with masters of Ukrainian folk crafts and trades; meetings with representatives of other cultures; role-playing games; intercultural dialogue; solving life situations of multicultural orientation; methods of multicultural education: success situations; storytelling; methods of forming consciousness and self-awareness, educational situations, stimulating intercultural communication, multicultural reflection, empathy, ethnic identification, guidance (do as I do), stimulating multicultural behaviour and activities, participatory observation, immersion in the social environment, game and search methods.

The programme of research and experimental work ‘Socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type children's homes’ was developed, which includes: the hypothesis of the study, its purpose and objectives, specific stages and methods of scientific research, characteristics of the experimental base, algorithm for diagnosing the levels of formation of multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon. Its implementation was carried out in accordance with the analytical and stating, analytical and search, prognostic and design, and summarising stages, each of which was specified by duration, tasks, supported by scientific principles, and a clearly defined target audience.

The final (control) diagnostics of the levels of multiculturalism formation in EG and CG was carried out: it was found that multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon was formed at a high level in 30.2% of EG respondents (an increase of 12.6% compared to the ascertaining stage of the pedagogical experiment),

at an average level - in 53.4% (a rise of 28.3%), at a low level - in 16.4% (a decrease of 47.2%). The data obtained give grounds for the following conclusions: the positive dynamics in the change in the levels of multiculturalism in the experimental group is the result of the introduction of socio-pedagogical conditions and the socio-pedagogical integrated course «Multicultural Education of Children in Family-type Children's Homes». The equality of the general variances was confirmed by the Fisher-Snedeker test; the research hypothesis was tested using the non-parametric Student's t-test.

The effectiveness of the socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes and the methods of their practical implementation have been confirmed.

Key words: multicultural education, family-type children's home, orphans, children deprived of parental care, socio-pedagogical conditions, methods of multicultural education, multiculturalism, tolerance, foster parents.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації
Статті у наукових фахових виданнях України

1. Коваль К. Особливості використання методів полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. Соціальна робота та соціальна освіта. Умань, 2024. № 1(12). С.181–187. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/305337>
2. Коваль К. Формування полікультурної компетентності батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу. Інноватика у вихованні. Рівне: РДГУ, 2022. №16. С. 264–271. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/508>
3. Коваль К. Становлення дитячого будинку сімейного типу як освітнього феномену. *Нова педагогічна думка*. Рівне : РОІППО, 2021. № 2 (106). С.88–94. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/issue/view/8>

Опубліковані праці апробаційного характеру

4. Коваль К. Європейські цінності в полікультурному вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 210–214. URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/Materialy-mizharodnoyi-konferencziyi-APREI-Rivnenskyj-derzhavnyj-gumanitarnyj-universyte_09.11.23.pdf
5. Коваль К. Соціально-педагогічні умови підготовки та навчання батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Хмельницький, 27 квітня 2023) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.)

та ін. Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 42–44.

URL: http://lib.khnu.km.ua/konfer_HNU/2023/tezy-konferencziyi-27_04_2023.pdf

6. Коваль К. Соціально-педагогічні умови взаємодії НУШ із сім'єю в полікультурному вихованні. Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (м. Рівне, 12 травня 2023 р.). Рівне: РДГУ, 2023. С. 98–102. URL: https://drive.google.com/file/d/1t8ho6_QsxK_HXh0QhwzYIjNbeFVN-Yye/view

7. Коваль К. Змістове наповнення «полікультурне виховання»: компаративний аналіз. Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти. (м. Київ, 19 травня 2021 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. С. 44–45. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual_and_terminological_apparatus_2021.pdf

8. Коваль К. Ю. Педагогічні особливості підготовки батьків-вихователів до створення та діяльності дитячих будинків сімейного типу. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей IX Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 22 квітня 2021 р.). Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2021. С. 39–40. URL: https://psy.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/17/tezy_konferencziyi_22_04_2021_hmelnyczkyj.pdf

9. Коваль К. Процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретикометодологічні та прикладні аспекти : матеріали IV Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. (м. Умань, 22 квітня 2021 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2021. С. 43–46. URL: <http://surl.li/fgrhyb>

10. Коваль К. Ю. Реалізація інклюзивного виховання в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Профорієнтація серед учнівської молоді в умовах інклюзивної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*

(Умань, 14 квітня 2021 р.) / ред. кол. : Кравченко О. О. та ін. Умань : ВІЗАВІ, 2020. С. 52–53. URL:

<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14117/3/Kvest-tekhnohii%20v%20proforientatsiinoi%20roboty.pdf>

11. Коваль К. Ю. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дитячими будинками сімейного типу. *Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Рівне, 26 – 28 березня 2020 р.). Рівне: РДГУ, 2020. С.88–91. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TZ8ghYg06NFQIxS0vAfQ25qxI-oc5k2s/view>

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

12. Petrenko O., Balika L., **Koval K.**, et al. The problem of loneliness and coping with stress in the context of life situations experienced by war refugees (based on the research conducted in Rivne, Ukraine). *Scientific Papers of The Witelon Collegium*. 2024. T.1 №50. С. 69–96. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/55786145>

13. Коваль К.Ю. Формування полікультурності в умовах дитячого будинку сімейного типу. Педагогічна наука і освіта XXI століття. Рівне : РДГУ, 2024. № 2. С. 106–114. URL: <https://pse.itup.com.ua/index.php/pse/article/view/17>

14. Skwarek B., Dominska-Werbel D., Borczykowska-Rzepka M., Rurka J., Podolyak N., Stets V., Lozynska I., Petrenko O., Balika L., **Kowal K.** RAPORT Loneliness and stress coping styles in the context of war migration – comparative research among ukrainian migrants in Poland and internally displaced persons in Ukraine. Legnica: Collegium Witelona Uczelnia Panstwowa, 2024. 325 p. URL: https://wydawnictwo.collegiumwitelona.pl/brepo/panel_repo/2024/08/20/cblvgq/raport-samotnosc-i-style-archiwum.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1 Полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу як соціально-педагогічна проблема	29
1.2 Характеристика базових понять дослідження	42
1.3 Сучасний стан проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу у педагогічній теорії і виховній практиці	58
Висновки до першого розділу	86
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ	90
2.1 Сутність нормативно-правового і змістовно-технологічного забезпечення полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу	90
2.2 Методика полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу	100
2.3 Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу	122
Висновки до другого розділу	156
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ	159
3.1 Програма педагогічного експерименту	159
3.2 Аналіз результатів експериментального дослідження	172
Висновки до третього розділу	185
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	194
ДОДАТКИ	228

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується динамічними процесами, багатокультурністю та глобалізаційністю, інтенсивною мобільністю та переміщенням людей під впливом різних обставин, зокрема і війни. Це безпосередньо впливає на зміни свідомості людей, готовності до проживання в різних культурних середовищах, здатності до взаємодії з представниками інших національностей. Тому актуальним на сьогодні є полікультурне виховання дітей для розуміння і прийняття різності, виховання толерантного ставлення до інших та успішної соціалізації. Особливо важливим це є для дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу. Адже, як правило, у цих соціальних інститутах виховуються діти різних національностей, які належать до інших культур, віросповідань тощо. Це зумовлює необхідність формувати у дітей повагу один до одного та вміння спільно жити, взаємозбагачуватися культурним досвідом. Крім того, у такої категорії дітей є проблеми із самовизначенням і власною ідентичністю, прийняттям себе та свого місця в суспільстві, що впливає на процеси адаптації та соціалізації. Значення полікультурного виховання для дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування є надважливе, воно сприяє розвитку комунікації, розуміння інших, впливає на психологічний стан тощо. Для реалізації полікультурного виховання дитячі будинки сімейного типу є ефективними, тому що при невеликій кількості дітей та в умовах родинного виховання здійснюється індивідуальний підхід до кожної дитини, враховуються її фізіологічні, вікові, культурні та особистісні особливості. Крім того, важливим у вихованні дітей-сиріт, є уникання дискримінації та полегшення вирішення конфліктних ситуацій, що виникають на культурному рівні. Полікультурне виховання також сприяє попередженню таких протиріч та непорозумінь.

Зміст й особливості реалізації полікультурного виховання в Україні визначаються Конституцією України (1996) [122], Законами «Про

освіту» (2017) [193], «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.) [191], «Про національну доктрину розвитку освіти» (2002) [192], законодавчими актами, що регулюють сферу взаємовідносин у дитячих будинках сімейного типу, як-от: Сімейний кодекс України [213], Закони України «Про охорону дитинства» [194], «Про попередження насильства в сім'ї» [195], Постанова Кабінету Міністрів України № 564 від 26 квітня 2002 року «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [188] й ін.

Проблеми загальної полікультурної освіти вивчали Дж. Бенкс [266], К. Слі [310], М. Крюгер-Потратц [293; 294], Г. Жиру [283], Р. Льюїс [296], П. Майо [285], П. Макларен [298; 299], К. Грант [286; 288], Г. Ладсон-Біллінгз [295], П. Фрейре [281], В. Сухомлинський [231; 232], А. Асаєва [7; 8], Н. Ткачова [234; 235] та ін. Дослідження освітнього середовища як полікультурного здійснили Ю. Хабермас [289], А. Томас [314], В. Кремень, В. Ткаченко [125], А. Перотті [162], Г. Розлуцька [200], О. Сухомлинська [230] та ін.

Різновекторність полікультурного виховання представлена в працях О. Безкоровайної [14; 15; 16; 17; 18], О. Гурин [54], Т. Житомирської [78], П. Кендзьора [92; 93; 94; 95], О. Петренко [164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172], О. Свиридчук [206; 207], С. Сисоєвої [211], О. Мілютіної [153], Т. Ціпан [249; 252], Л. Чумак [262] й ін.

Психосоціальні проблеми розвитку особистості в полікультурному середовищі проаналізовані в працях І. Беха [24; 25], Л. Горбунової [44; 45], Г. Гофстеде [290; 291], В. Євтуха [75], А. Томас [314] та ін.

Сутнісні характеристики сімейного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, знайшли своє відображення у працях Г. Бевза [12; 13], І. Долі [63], А. Капської [88; 89], І. Пєши [174; 175], Г. Лялюк [141; 142], О. Бурлака [33], Н. Рябцева [204], В. Мироненко [149], О. Чистяк [260] та ін.

Аналіз специфіки створення і розвитку дитячого будинку сімейного типу як освітньо-виховного закладу в історико-педагогічному вимірі, умов виховання і соціалізації дитини, дотримання прав та свобод дитини у його стінах здійснили

В. Євко [73;74], О. Карпенко [91], Л. Лешанич [134], В. Москалюк [155], О. Свіжа [208], Л. Токарчук [239], Ю. Червоналюк [258] й ін.

Окремим питанням виховання дітей-сиріт різного віку та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячому будинку сімейного типу присвячено наукові праці Л. Артюшкіна [6], А. Полянничко [176], Н. Коляди [113; 114], Н. Комарової [107], О. Потопахіної [181] й ін.

Однак, попри значний інтерес учених до різних аспектів полікультурного виховання і виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, очевидним є те, що труднощі розбудови громадянського суспільства, формування політично свідомої нації в Україні, наслідки війни віддзеркалюються й в освіті та вихованні. Власне проблема полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу поки не стала предметом окремого ґрунтовного дослідження.

Актуальність проблеми й недостатність науково-педагогічних праць з її розв'язання зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано у межах комплексної науково-дослідної теми «Теоретичні й методичні основи підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ» (реєстраційний номер 0123U100075), яка розробляється на педагогічному факультеті Рівненського державного гуманітарного університету. Тему дисертації затверджено вченою радою РДГУ (протокол № 9 від 31 жовтня 2019 р.).

Мета дослідження: обґрунтувати та визначити соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й апробувати методику їх практичної реалізації.

Відповідно до мети дослідження визначено основні його **завдання:**

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми у педагогічній теорії і виховній практиці та актуалізувати категорійно-поняттєвий апарат дослідження.

2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості полікультурності у дітей з дитячих будинків сімейного типу.

3. Теоретично обґрунтувати та визначити соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

4. Розробити методичку полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й модель її реалізації та апробувати її на практиці.

Об'єкт дослідження – полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу та методика їх практичної реалізації.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз (історичний, порівняльний, ретроспективний), систематизація, порівняння та зіставлення різних підходів розв'язання досліджуваної проблеми; узагальнення теоретичних підходів із метою визначення категорійно-поняттєвого апарату; теоретико-методичний аналіз джерел з проблем полікультурного виховання дітей, аналіз нормативних джерел із метою характеристики провідних напрямів і підходів соціального виховання зростаючої особистості, що були б спрямовані на розв'язання завдань полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу;

- *психолого-педагогічне проектування* освітньо-виховних ситуацій та ситуацій самостійних практичних освітньо-пізнавальних і соціально-педагогічних дій;

- *емпіричні*: діагностичні (анкетування, опитування, ранжування, нарративні методички); обсерваційні (включене та опосередковане спостереження); методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; експеримент (констатувальний і формувальний етапи).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано і розроблено методику полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й модель її реалізації, сутність якої трактується як комплекс ієрархічно вибудованого і логічно взаємопов'язаного між собою інтегрованого й диференційованого у відповідності до вікових й індивідуальних особливостей дітей освітньо-виховного змісту, традиційних і інноваційних форм, методів і засобів його реалізації на трьох рівнях (пропедевтичному, основному, творчо-прогностичному) й відповідних їм соціально-педагогічних умов досягнення загальної мети і конкретних цілей формування досліджуваного феномена; здійснено виокремлення й систематизацію провідних груп принципів конструювання освітньо-виховного змісту як індивідуального, так і колективного полікультурного виховання;

уточнено змістові характеристики категорійно-поняттєвого апарату дослідження, провідні поняття якого екстрапольовано в інтегральне поняття «полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу», що визначається як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самотність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт;

- *набули подальшого розвитку* освітньо-виховний зміст, традиційні і інноваційні форми, методи, засоби полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу та відповідні діагностичні методики визначення кількісних і якісних параметрів сформованості досліджуваного феномена.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні і практичній реалізації методики полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу й моделі її реалізації, розроблення й упровадження у практику соціально-

педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу» та конкретних методик проведення занять з дітьми різного віку та батьками-вихователями.

Матеріали дослідження можуть застосовуватися під час вивчення дисциплін: «Соціальна педагогіка», «Теорія і методика виховання», «Соціальна психологія», «Сімейне виховання дітей молодшого шкільного віку», «Педагогіка партнерства в шкільно-сімейному вихованні» й т. п. Результати здійсненого дослідження можуть використовуватися для проведення навчання з підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу для ефективної підтримки й супроводу сімей. Матеріали дисертаційного дослідження можуть стати основою під час розробки методичних рекомендацій для фахівців, які працюють з дітьми-сиротами та дітьми, що позбавлені батьківського піклування, для підготовки та підвищення кваліфікації працівників соціальної сфери, а також для вдосконалення соціальної підтримки, адаптації та соціалізації такої категорії дітей.

Основні результати дослідження упроваджено в освітній процес Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне) (довідка впровадження № 01-12/06 від 10.01.2025 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль) (довідка впровадження № 89/26.05-33 від 20.01.2025 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань) (довідка впровадження № 124/01 від 21.01.2025 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич) (довідка впровадження №97 від 16.01.2025 р.), а також у практичній діяльності Рівненського обласного центру соціальних служб (м. Рівне) (довідка впровадження №33 від 15.01.2025 р.) та відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУНП в Рівненській області (м. Рівне) (довідка впровадження № 37-2025 від 17.01.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «The problem of loneliness and coping with stress in the context of life situations experienced by war refugees (based on the research conducted in Rivne, Ukraine)», опублікованій у співавторстві з О. Петренко,

Л. Балікою, здобувачкою представлено результати проведених досліджень рівня самотності переміщених осіб, які проживають у м. Рівне (33%). У праці «Loneliness and stress coping styles in the context of war migration – comparative research among ukrainian migrants in Poland and internally displaced persons in Ukraine», підготовленій разом з В. Skwarek, D. Dominska-Werbel, M. Borczykowska-Rzepka, J. Rurka, Н. Подоляк, В. Стець, І. Лозинською, О. Петренко, Л. Балікою, здобувачкою обґрунтовано вибірку респондентів, систематизовано статистичні дані дослідження, визначено гендерні, вікові особливості переміщених осіб, зроблений аналіз переміщення та статусу проживання, зайнятості та сімейного стану біженців війни, що проживають в м. Рівне (10%).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня:

міжнародних – I міжнародна конференція пам'яті професора Володимира Костива «Соціокультурологічні та психолого-педагогічні аспекти становлення особистості в сучасному суспільстві: тенденції і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2019 р.); IX Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 2019 р.); III науково-практична конференція з міжнародною участю «Соціальна особливість в гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (м. Умань, 2020 р.); II Міжнародна наукова конференція «Турбота про розвиток і безпеку дитини – соціально-правові аспекти» (м. Рівне, 2021 р.); Міжнародний круглий стіл «Мовне та культурне різноманіття в ЄС: ресурс для сталого розвитку» (м. Рівне, 2021 р.); II Міжнародний науково-практичний симпозиум з інклюзивного туризму (м. Умань, 2021 р.); XI Міжнародні і XXVIII Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства» (м. Ужгород, 2021 р.); X Міжнародний бізнес-форум «Наука – бізнес – освіта: стратегічні партнерства» (м. Київ, 2022 р.); Міжнародна науково-практична конференція (з онлайн включенням) «Модернізація освіти та соціальної роботи в контексті глобальних викликів» (м. Рівне, 2023 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Європейська інтеграція України в умовах війни росії

проти України: роль академічних та громадських спільнот» (м. Рівне, 2023 р.); VII міжнародна наукова конференція «Права дитини в соціально-правовому вимірі – до 100-річчя проголошення прав дитини» (м. Дрогобич, 2024 р.).

всеукраїнських – Всеукраїнський круглий стіл «Церква, історик, епоха» (Рівне, 2019 р.); Всеукраїнський круглий стіл з міжнародною участю «Педагогіка серця у вимірах XXI століття» (м. Хмельницький, 2019 р.); I Всеукраїнська науково-практична конференція «Патріотичне виховання особистості в умовах сучасного освітнього простору: досвід, тенденції, проблеми» (м. Миколаїв, 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічна толерантність як складова професіограми учителя (актуалізація ідей В. О. Сухомлинського)» (м. Миколаїв, 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору» (м. Рівне, 2020 р.); XXVII Всеукраїнські педагогічні інтернет-читання «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи» (м. Київ – Рівне – Бровари, 2020 р.); VI Всеукраїнський науково-методологічний семінар з історії освіти (м. Київ, 2021 р.); III Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція з міжнародною участю «Нова стратегія підготовки педагогів: суспільні запити та нові виклики» (м. Київ, 2021 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Профорієнтація серед учнівської молоді в умовах інклюзивної освіти» (м. Умань, 2021 р.); IV Всеукраїнська науково-методична конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість в гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (м. Умань, 2021 р.); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців», присвячена 60-річчю Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, 2021 р., 2022 р., 2023 р., 2024 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти» (м. Київ, 2022 р., 2023 р.); Всеукраїнська міжгалузєва науково-практична онлайн-конференція «Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти» (м. Київ, 2022 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах

трансформації освітнього простору» (м. Рівне, 2023 р.); II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи» (м. Рівне, 2024 р.); V Всеукраїнська міжгалузєва науково-практична онлайн-конференція «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» (м. Київ, 2024 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (м. Умань, 2024 р.);

регіональних – II регіональна науково-практична конференція «Виховання особистості в контексті реформування української школи і розвитку педагогічної науки (пам'яті професора С. Г. Карпенчук)» (м. Рівне, 2019 р.); III Регіональна науково-практична конференція «Роль особистості педагога в реформуванні української освіти в умовах війни: виклики, реалії та перспективи (до 80-річчя з дня народження Т. Д. Дем'янюк та 75-річчя з дня народження С. Г. Карпенчук)» (м. Рівне, 2024 р.); круглий стіл «Культура як фактор стійкості у довгій війні» (м. Рівне, 2024 р.); звітних наукових конференціях викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 2019 – 2024 рр.), на засіданнях кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 2019 – 2024 рр.).

Публікації. Результати дослідження оприлюднено в 14 публікаціях (12 одноосібних), із них 3 відображають основні наукові результати у наукових фахових виданнях України, 8 – апробаційного характеру; 3 – додатково висвітлюють наукові результати.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій двома мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (316 позиції, із них 47 – іноземною мовою). Повний обсяг дисертації становить 267 сторінок, обсяг основного тексту – 175 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу як соціально-педагогічна проблема

Задля об'єктивного аналізу процесу полікультурного виховання необхідно проаналізувати вивчення цієї проблеми в межах багатьох наук, а саме філософії, соціології, культурології, психології тощо. Це пов'язане з розкриттям змісту та значення поняття «полікультурне виховання», яке у якості терміна було сформоване в другій половині ХХ століття, а як ідея мало місце у життєдіяльності людства в усі часи і було компонентом філософських концепцій, релігійних догматів та культурологічних підходів у навчанні та вихованні дітей. Тому для всебічного розуміння феномену полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу необхідно проаналізувати становлення полікультурних ідей в контексті філософських теорій, а також педагогічні праці з питань полікультурності та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У період античності були сформовані перші філософські погляди щодо побудови міжкультурних зв'язків та значення людини у світобудові. Так, основою космоцентризму, ідеї якого представили Аристотель, Фелес, Гераклін, Платон, є цілісна світова система, що базується на єдності, цілісності та гармонійності, а щодо побудови суспільних взаємозв'язків, то вони мають будуватися на принципах справедливості [139]. Філософська концепція антропологізму визначає важливість людини у світобудові, вивчаючи її культуру, моральність та світогляд. Виокремлювалися такі головні аспекти, як знання, моральність, етичні принципи та соціальність, здатність взаємодіяти з навколишнім світом. Хоч в античній філософії ці зв'язки трактувалися з точки зору взаємодій людини з природою та навколишнім світом, однак це включало в себе і організацію міжкультурної комунікації та співпраці, що є основою

сучасної полікультурності. Давньогрецькі та давньоримські філософи Платон, Сократ започаткували основу побудови суспільних стосунків, об'єктивне існування справедливості у них як істинне для розвитку на індивідуальному та загальносоціальному рівнях. У висловлюваннях античних мислителів простежуються ідеї толерантності, що проявляються через почуття обов'язку та стриманість, виваженість. Сократ вважав, що ці чесноти людина здобуває шляхом пізнання і самопізнання. Підтримуючи думку Сократа, Платон наголошував, що обов'язок бути терпимим – це данина, яку ми повинні принести невичерпності нового в майбутньому [214].

Найбільш актуальними для розвитку полікультурних ідей вважаємо погляди римського філософа Л. Сенеки, який наголошував: «Ми народжені, щоб жити спільно, наше суспільство – звід з каменів, який обрушився б, якби один не підтримував іншого» На думку мислителя, світ неможливий без діалогу, взаєморозуміння, співдружності, злагоди, компромісу [226, С.51]. Представники східної філософії А. Аль-Фарабі, А. Аль-Біруні, Д. Азадзі полікультурність розкривали як взаємодію культур через цінність кожного народу [154]. Міжлюдські взаємини є центром уваги і конфуціанства, що вважає: гармонійні соціальні стосунки залежать від впровадження умов пристойності, це шлях «доброго смаку» й «добропорядності» [242, С. 300].

Полікультурні ідеї Середньовіччя прослідковуються в релігійних догматах та поглядах таких мислителів, як Фома Аквінський, Альберт Великий, Августин. У цей час формулюється положення щодо принципової можливості для людини бути толерантною – всеохоплююча широта людського розуму є фундаментом її природної здатності бути терпимою до незвичного, до інакшості, іншого [243, С. 183]. Значення толерантності як основи гармонійних відносин розкриває християнська онтологія через релігійну терпимість до чужого і навіть до ворога, у контексті людських цінностей, любові до ближнього, смиренності. В основі буддизму лежить принцип толерантності до всіх людей, включно з представниками нижчих каст, поваги до всього живого [244].

Гуманістичні ідеї епохи Відродження базувалися на ідеях культурного збагачення та значенні людини і її свободи у суспільних зв'язках. Мислителі цього періоду обґрунтовували принципи толерантності між представниками різних народів для побудови гармонійних відносин. Крім того, у працях з'являються філософсько-педагогічні теорії щодо виховання і його значення для розвитку особистості. Так, Е. Ротердамський [71], Й. Песталоцці [304], М. Монтень [300], Т. Мор [302] наголошували на значенні, розумінні та усвідомленні загальнолюдських культурних цінностей, розвитку емпатії та поваги до інших людей. Полікультурне виховання відображається як гуманістично зорієнтоване виховання, що полягає в усвідомленні загальнолюдських культурних цінностей, залученні дітей до рідної та загальнолюдської культури, а моральні цінності формуються лише завдяки взаємодії зусиль сім'ї, церкви та школи [138].

Філософи Просвітництва, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, І. Герден висвітлювали ідеї гармонійного співіснування представників різних національностей, «справедливість перебудови суспільства, де кожен може знайти своє місце та здобути свободу і щастя». Мислителі вважали, що розвиток культур відбувається за умови взаємних контактів, а культура є умовою розвитку народу [53].

XX століття ознаменувалося відкриттям полікультурності як категорії, ідеї, концепції, що стала основою для розвитку суспільних течій, педагогічних та культурологічних концепцій. Саме у цей період посилювався інтерес до вивчення різних культур та зв'язків між ними. Це дало поштовх до формування самостійної галузі науки – культурної антропології, яка вперше пропагувала полікультурні принципи розвитку суспільства та окреслила множинність світових культур, що розвиваються та взаємодіють між собою. Філософська основа взаємодії цих культур базується на плюралістичних поглядах визнання цінності та значущості культур, які мають право на існування. Плюралізм популяризує процеси відкритості до пізнання різних культур, толерантності у взаємозв'язках між ними та визначає основу формування гармонійних відносин

в суспільстві. Ці ідеї виникли як відповідь на суспільні виклики, що проявлялися війнами, міжнаціональними конфліктами для налагодження взаємоповаги між народами.

Крім того, у ХХ ст. популярними стають зарубіжні та українські дослідження взаємодії культури і особистості, що прослідковуються в педагогічних теоріях. Розвиваються ідеї полікультурної освіти та виховання. Серед зарубіжних педагогів, що обґрунтовували полікультурні ідеї у навчанні та вихованні – Дж. Дьюї [279], А. Камю [277], Марія Монтесорі [83]. Полікультурність вони розглядали як оволодіння знаннями національної та світової культури, спрямоване на розвиток загальнолюдської свідомості та підтримку ідеї про єдність світу. Дослідники підтримували захист культурних відмінностей, які слід було зберігати та розвивати у процесі співпраці та взаєморозуміння. Вони стверджували, що полікультурна освіта має охоплювати вивчення культурної спадщини народів світу та власної культури, зокрема місцевої, та є ключовим чинником у формуванні особистості. Приміром, Дж. Дьюї метою навчання і виховання вважав отримання універсальних знань та ознайомлення з культурними цінностями, що складають основу найбільших досягнень людської цивілізації [69].

Своєю чергою, Марія Монтесорі прагнула створити середовище навчання, де діти могли б взаємодіяти, вчитися та розвиватися разом, незалежно від їхньої культурної чи соціальної приналежності [83].

У філософських трактуваннях А. Камю простежується новий принцип розуміння культур – плюралізм, в основі якого були права людини та рівність культур, що безпосередньо стосується полікультуралізму. Ці філософські погляди формували розуміння полікультурного виховання як прагнення зрозуміти свою культуру в контексті інших, усвідомити значення та роль комунікації між культурами, а також усвідомити своє «я».

У другій половині ХХ століття розробляються програми полікультурного виховання та освіти, що формують педагогічну діяльність, спрямовану на сприйняття культур, їхніх традицій та духовних цінностей.

Всесвітньовідомими представниками полікультурної педагогіки, психології і суспільствознавства є Дж. Бенкс [273], Пол Горскі [284], К. Беннет [275], К. Грант [287; 288], А. Томас [314], А. Перотті [162]. У 1981 році Дж. Бенкс сформулював концепцію та парадигму полікультурної освіти, виокремив дотримання принципу різноманітності як ключового для досягнення педагогічної мети. Серед запропонованих ним чотирьох моделей змісту освіти найбільш перспективною є «Модель D», яка на противагу трьом іншим, у яких зміст навчання викладається з точки зору власної культури, або з доповненням, або з точки зору інших культур, є поєднанням полікультурної освіти з глобальною [273]. В основі цієї концепції спостерігаються можливі стратегії діалогу культур, а саме, домінування однієї культури, єдність культур зі збереженням домінування та єдність культур зі збереженням особливостей кожної. Така культурна діалектичність вказує на постійний процес взаємного впливу, розвитку і взаємозбагачення.

Процеси полікультурної освіти, згідно поглядів Дж. Бенкса, проходять стадії, що відповідають етапам полікультурного виховання: сприяння, примноження, трансформації до кінцевої мети соціалізації та соціальної дії. Важливим у реалізації як полікультурної освіти, так і полікультурного виховання є створення умов поваги до різноманітності та толерантність у взаємовідносинах [273].

Німецький вчений А. Томас виокремив основні аспекти полікультурного виховання: готовність визнати та підтримати культурні особливості різних народів; толерантність, взаєморозуміння та солідарність; інсайт щодо спільних базових цінностей, норм і культурної подібності; усвідомлення можливостей взаємодоповнення та взаємозбагачення; накопичення пізнавального та діяльнісного міжкультурного досвіду [314, С. 377]. Полікультурні завдання педагогічної системи визначив у своєму «Виступі на захист полікультурності» А. Перотті, як-от: передавати знання і навички для того, щоб «дати змогу громадянам, які походять з інших країн, бути учасником плюралістичного, демократичного суспільства» [162].

В сучасних умовах багато іноземних та українських науковців досліджують сферу полікультурного виховання, розкриваючи його аспекти, розробляють інноваційні стратегії та методики реалізації. Праці американських педагогів Г. Ладсон-Біллінгс [295], П. Горскі [285], К. Гранта [287; 288], Дж. Бенкса [272] є вагомим внеском у впровадження освітнього полікультурного підходу, розробки методів виховання у полікультурному середовищі та формуванні полікультурних компетентностей. Європейські науковці також активно вивчають різні аспекти полікультурного виховання та освіти, розробляють нові підходи у виховних процесах. Серед перспективних напрямів дослідження полікультурного виховання виокремимо наступні.

Вплив культурного різноманіття на процеси виховання та навчання є предметом вивчення таких науковців, як Б. Вегнер [310], Д. Баумгартнер [274], І. Бахов [11] та інші. Вони визначають соціальне значення полікультурного виховання, а саме у розвитку комунікативних навичок, успішної соціальної адаптації, соціалізації та інтеграції.

Психологічний вплив полікультурного виховання визначається у процесах формування особистості та її цінностей. Цей аспект досліджують Дж. О' Хіггінс [303], В. Мичковська [150], Є. Чорний [261] та ін. Вчені визначають важливість полікультурного виховання у формуванні ідентичності, якостей особистості та її світоглядних позицій.

Полікультурні компетентності вивчають М. Гонсалес-Аріас [271], Т. Серих [209], В. Мичковська [151], Т. Чаркіна [254], Н. Якса [267; 268], В. Кузьменко, Л. Гончаренко [128], І. Дирда [59], С. Ткачов, Н. Ткачова, А. Ткачов, Ю. Чжан [236; 238] та ін. Науковці досліджують різні аспекти полікультурної освіти, включаючи формування міжкультурної свідомості та розвиток міжкультурних компетентностей серед вчителів та учнів.

Методи полікультурного виховання вивчають Л. Волик [39], І. Бех [26], С. Лук'янчук [140], П. Кендзьор [94; 95], Є. Антипін, Н. Ломаченко [4], Г. Яківчук [266], О. Свиридчук [207] та ін. Вони розвивають методики, програми та стратегії, спрямовані на покращення міжкультурного

взаєморозуміння та сприяння розвитку толерантності та відкритості до різноманітності.

Полікультурний підхід в системі освіти розробляють Н. Шульга [263], Б. Год [41], Д. Попова [178], Л. Хомич, Л. Султанова [244] та ін. Науковці здійснюють дослідження та розробляють методики для покращення міжкультурної взаємодії в освітній сфері. Вони також пропонують рекомендації для шкіл та університетів щодо створення більш інклюзивного освітнього середовища та підвищення полікультурних компетентностей учасників освітнього процесу.

Для здійснення полікультурного виховання необхідним є розуміння самих процесів міжкультурних взаємодій, що є предметом вивчення етнопсихології, етносоціології. Вивчення соціальних аспектів полікультурності включає в себе дослідження міжетнічних взаємодій в полікультурному середовищі, особливостей національної свідомості, міжнаціональних конфліктів, толерантності тощо. Для усвідомлення особливостей полікультурного виховання необхідне розуміння механізму формування стереотипів, установок, які чинники впливають на міжетнічні взаємини. Культурологічні, етнографічні, соціальні аспекти полікультурності вивчали Дж. Беррі [276], В. Щербаківський [264], Д. Антонович [241], В. Євтух [75], М. Шульга [263]. Особливості міжкультурних контактів вивчав канадський психолог Дж. Беррі, який створив акультураційну стратегію суспільства, що передбачає тісну взаємодію представників різних культур зі збереженням власної ідентичності. Дослідник визначив чотири види акультурації: асиміляція, сегрегація, маргіналізація та інтеграція та визначив найбільш сприятливу для полікультурного виховання – інтеграцію як взаємовплив своєї та інших культурних чи етногруп [276].

Формування полікультурних ідей на теренах України складалося історично та проявлялося у міжкультурних зв'язках ще з періоду Київської держави під впливом поширення християнських догматів, що сприяли розвитку толерантності та діалогу. Міжкультурним зв'язкам сприяв розвиток культурних

центрів – Києво-Могилянської та Острозької академій, де навчалися представники різних культур на рівних умовах. З поширенням гуманістичних ідей українські мислителі Станіслав Оріховський, Павло Русин переймалися ідеями рівності, справедливості, совісті та свободи [85].

Дослідженням культурологічних та етнографічних взаємовпливів різних культур займалися В. Щербаківський та Д. Антонович. Полікультурність суспільства формується протягом всього історичного розвитку і проживання різних культур, які завжди впливали один на одного. На переконання В. Щербаківського, завданням науки є вивчення, скільки кожен з народів, який жив на певній території, передавав у спадщину свою фізичну і психічну структуру, оскільки брав участь у створенні тієї чи іншої культури [264].

Своєю чергою, Д. Антонович окреслив значення культурних взаємовпливів, а саме, що здатність сприймати культурні впливи є необхідною передумовою культурного розвитку і поступу кожного народу. Культура завжди випереджується, де знаходиться більше народів взаємно переплітають свої впливи [241]. Вплив культурологічного аспекту на полікультурне виховання проявляється у підготовці і вихованні особистості до ведення міжкультурного діалогу.

Серед українських дослідників, що висвітлювали ідеї полікультурного виховання XIX-XX століття, були представники гуманістичної педагогіки М. Драгоманов [66], С. Русова [203], В. Сухомлинський [232], М. Стельмахович [225], С. Кримський [126]. У своїх працях вони аналізували прагнення до вивчення інших культур і формування у них бажання жити в мирі та злагоді з іншими народами. Приміром, С. Русова вважала, що «національне виховання не стискає думки дитини у вузькому шовінізмі, навпаки, після правдивого національного виховання дитина звикає кохатися у народних скарбницях і шукати цих культурних скарбів у других народів; кохаючи ті скарби художні, наукові, моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані збоку, а органічно прищеплені до душі. Така

людина стане корисним робітником задля свого народу й широко буде розуміти вселюдський поступ» [203, С. 3].

Полікультурне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу є новою темою, однак ідеї полікультурного виховання дітей в сім'ї знаходимо в працях В. Сухомлинського, який в українській педагогіці один з перших поєднав ідеї сімейного виховання та гуманістичні полікультурні ідеї. Педагог стверджував, що «виховання є тривалою багаторічною підготовкою маленької людини до усвідомлення істини: людина – найвища цінність» [232, С. 184]. Для повноцінного виховання дітей, вважав В. Сухомлинський, необхідне культурне та духовне багатство сім'ї, саме за таких умов зароджуються найважливіші риси особистості. Полікультурне виховання розпочинається з дитинства в родинному колі і залежить від культури спілкування, взаємовідносин, взаємодії та співпереживання. Мета педагогіки Василя Сухомлинського – це всебічний розвиток особистості, виховання гуманності у стосунках з іншими людьми й усім живим, спрямованість на благо всього людства (пошук загальнолюдських цінностей), тобто полікультурне виховання, формування культурних цінностей [157, С. 22].

Цінними для нашого дослідження є полікультурні ідеї М. Стельмаховича у контексті сімейної педагогіки та етнопедагогіки. Полікультурні погляди дослідника у межах двох проблемних полів є важливими для розуміння виховання в родині, у нас це дитячий будинок сімейного типу, як різноетнічного та багатокультурного середовища. М. Стельмахович вважав сімейне виховання фундаментом полікультурного виховання через пізнання національного як засобу засвоєння світової культури. Взаємодія різних культур, згідно поглядів академіка, полягає у єдності та тісному взаємозв'язку, що дає можливість їхньому існуванню в неспотвореному вигляді [225, С. 72].

Філософія гуманності у міжособистісній взаємодії та комунікації притаманна працям сучасного українського філософа С. Кримського. Крізь призму його концепції раціональності виховання трактується як правильно організований людським розумом життєвий процес і базується на вирішенні

проблемних ситуацій. Досліджуючи духовні цінності націй, філософ дійшов висновку, що «в контексті нового почуття глобальності, відчуття зв'язку з іншим як сенс життя у співтоваристві людства» [126, С. 352].

За останні роки ідеї полікультурного виховання стали пріоритетними в теоретичній і практичній педагогіці. Однак ця проблема настільки широка і змінна під впливом культурного різноманіття суспільств та інтеграційних процесів, що окремі її аспекти потребують більш глибокого і системного вивчення. Особливо це стосується специфіки полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. І хоча воно є визначальним у процесах соціалізації дітей-сиріт, взаємозв'язку між членами сім'ї, під час формування культурних цінностей та вироблення норм поведінки, воно є мало вивченим.

Дослідження сучасних українських педагогів, що займаються проблемами полікультурного виховання, можна розділити за такими напрямками:

1) Загальнотеоретичні проблеми полікультурного виховання (В. Мичковська [150], О. Грива [48; 49], П. Кендзьор [92; 93], І. Бех [25], О. Сухомлинська [229], В. Борисов, А. Гризоглазова [31], Л. Кругленко [127], Т. Дороніна [64], С. Довбенко [62], Л. Сідун [212], П. Саух [205], Л. Султанова [227] та інші). Науковці визначили особливості полікультурної освіти та виховання, розглянули її складові та довели необхідність упровадження полікультурної концепції в освітній та виховний процеси. Серед актуальних тем полікультурного виховання на сьогодні є актуальною проблема неоднозначності та розбіжності тлумачення самого поняття. Так, у статті «Поняття «полікультура» та «полікультурне виховання» в сучасних наукових дослідженнях» В. Мичковська та Ю. Бец представили різні тлумачення полікультурного виховання та порівняли їх [151]. Важливими є сучасні дослідження щодо структури та характеристики компонентів полікультурного виховання, визначення різних підходів та врахування специфіки середовища, вікових та індивідуальних характеристик тощо. Усі ці питання досліджував П. Кендзьор [95].

2) Полікультурне виховання в освітньо-виховному середовищі та в процесі вивчення дисциплін (В. Бойченко [29], А. Солодка [219], Е. Ананьян [1], Я. Гулецька [51], І. Білецька [27], Т. Житомирська [78], Л. Чумак [262], І. Зозуля [84], О. Гурин [54], П. Кендзьор [94; 95], Л. Лозинська [136], С. Цимбрило [248], А. Козир [111], В. Купчишина [132], С. Черепанова [259], Є. Антипін, Н. Ломаченко [4], К. Фатма [90], Т. Потапчук, І. Пукас, Н. Анненкова [179], Н. Ананьєва [2] та інші). Сучасні науковці поглиблено досліджують полікультурне виховання під час освітнього процесу та вивчені окремих дисциплін, дітей різних вікових груп, у взаємозв'язку з родинним оточенням тощо.

3) Підготовка фахівців та формування полікультурних компетентностей є надзвичайно важливими у ефективності впровадження полікультурного виховання. Наукові роботи цього спрямування належать таким сучасним дослідникам, як І. Перепелюк [161], Т. Осьмак [158], І. Білецька [27], М. Василюк [34], Л. Зданевич [82], Т. Дем'яненко, Т. Мороз [58], С. Кірсанова [97], С. Довбенко [61;62], В. Кузьменко [128], Л. Гончаренко [42], С. Мединська [147], Л. Воротняк [40], Т. Серих [209], О. Смирнова [217], Т. Сніца [218], Л. Хомич, Л. Султанова, Т. Шахрай [244], О. Котенко [124] й ін.

4) Полікультурне виховання вивчали на прикладі досвіду інших країн С. Лук'янчук [140], О. Свиридчук [206; 207], О. Мілютіна [153], І. Бахов [9; 10], Л. Сідун [212] та інші. Це дає змогу здійснювати порівняльний аналіз різних підходів та адаптувати їх у власний освітній простір.

5) Виховання у полікультурному середовищі аналізували В. Борисов, А. Гризоголова [31], Н. Романенко [201], В. Копетчук [111], А. Щербакова [265] та інші. У своїх працях вони розкрили особливості полікультурного середовища, умови формування полікультурних компетентностей.

6) Толерантність в контексті полікультурного виховання та в умовах полікультурного середовища вивчали О. Грива [48; 49], О. Ананьєва [2], Л. Бернадська [22], Н. Бессараб [23], О. Антонова [5], В. Борисов [31] та інші.

Зазначені педагоги акцентують увагу на толерантності як основному принципі полікультурного виховання, аналізують її з різних аспектів освітнього процесу.

7) Практику полікультурного виховання вивчали А. Солодка [219], О. Петренко [163], П. Кендзьор [95], Д. Попова [178], О. Свиридчук [206; 207], Т. Потапчук, І. Пукас, Н. Каньоса [180] та інші, які в своїх наукових дослідженнях обґрунтували доцільність використання різних методик для сприяння ефективної взаємодії між представниками різних культур, представили низку виховних технологій, що ґрунтуються на міжособистісній довірі, толерантності, повазі до культурних відмінностей та готовності до позитивної комунікації та співробітництва.

Загальні засади виховання дітей-сиріт досліджували Джейн Адамс [270], Рене Спітц [311], Г. Бевз [12; 13], Л. Волинець [37], Л. Кальченко [86], А. Капська [88; 89], І. Пєша [174; 175], М. Соляник [220]. Психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вивчали І. Бех [24], Я. Гошовський [47], М. Кулеша [131], О. Кізь [96], Л. Осьмак [158] й ін.

Питання, що стосуються розвитку та соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджували Л. Бережна [20], Л. Канішевська [87], С. Курінна [133], Г. Лялюк [143], Ж. Петрочко [173], А. Полянничко [176], В. Пушкар [197], В. Кузьмін [129;130], М. Боришевський [32], Л. Цибулько [246] та ін.

Впровадження сімейних форм у виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав, стало предметом дослідження сучасних науковців В. Москалюк [155], А. Суходольської [228], М. Василькової [182] й ін. Принципи сімейного виховання дітей без батьківського піклування визначені педагогом Г. Гмайнером, який розробив систему функціонування містечок для дітей-сиріт із сімейними формами виховання [30].

Теоретичні основи функціонування дитячих будинків сімейного типу схарактеризовані в працях Г. Бевз [12; 13], Л. Чумак [262], І. Долі [63], Л. Волинець [37], М. Москалюк [155] й ін. Особливості виховання у дитячих

будинках сімейного типу вивчали І. Ченбай [255], О. Чайка [253], та інші. У їхніх працях визначаються особливості виховного процесу у дитячих будинках сімейного типу, вивчається специфіка взаємодій між батьками-вихователями та дітьми. Дитячий будинок сімейного типу характеризується як багатодітна сім'я, що забезпечує вихованцям сімейне оточення та виховання. У порівнянні з іншими соціальними інститутами, виховний потенціал дитячого будинку сімейного типу базується на природності процесу виховання, емоційному контакті дитини з батьками-вихователями, комплексному та індивідуальному підходах виховання, тривалістю виховного впливу та контролі [253]. І. Пеша [174;175], Т. Черніговець [256], Т. Лоза [135], А. Капська [88; 89], Н. Комарова [119], Л. Мельничук [148] та інші дослідили соціально-педагогічні умови виховання в дитячих будинках сімейного типу, відзначили його виховний потенціал та домінуючу роль батьків-вихователів у формуванні світоглядних позицій вихованців. Визначені переваги такої сімейної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що відповідають природності процесу виховання; емоційними контактами дитини з батьками-вихователями, що ґрунтується на довірі дітей до дорослих; виховання у малій групі; постійною тривалістю виховного впливу батьків-вихователів на прийомних дітей; комплексним та індивідуальним підходом до виховання; із стосунками вихователів та вихованців, які мають взаємозацікавлений характер [175, С.12].

Аналіз особливостей полікультурного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вимагає вивчення їхніх психологічних особливостей, вікових характеристик, процесів соціокультурної адаптації в дитячому будинку сімейного типу, самоідентифікації та налагодження міжкультурної взаємодії. Важливим при цьому є врахування сучасних досліджень педагогів та психологів.

Отже, аналіз полікультурного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як педагогічної проблеми дає підстави для висновку, що сучасна наукова педагогічна теорія і практика спрямована на

дослідження полікультурного виховання, що сприяє формуванню толерантного та відкритого ставлення до різниці культур, етнічних груп та інших форм міжкультурного розмаїття, та, своєю чергою, творить відкрите та розуміюче суспільство. Особливо полікультурного виховання потребують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. Адже така родинна форма виховання є унікальною з огляду на те, що вихованці можуть бути представниками різних національностей та культур, попередньо виховувалися в сім'ях з різними традиціями. Саме тому важливо враховувати всі моменти та особливості для реалізації полікультурного виховання в дитячому будинку сімейного типу. Актуальним завданням є створення полікультурного середовища у родині та налагодження взаємодії між дітьми на принципах довіри, поваги, взаєморозуміння та толерантності. Це надає можливість розвивати міжкультурні навички для подальшого успішного життя в глобалізованому світі.

1.2. Характеристика базових понять дослідження

Нові суспільні зміни, процеси глобалізації, міграції, технологічний прогрес актуалізують нові підходи до виховання. В сучасних умовах розвитку засобів комунікації, можливостей кращого обміну інформацією та доступності різноманітних джерел значно покращуються культурні зв'язки між представниками різних народів, зникають обмеження у взаємодії між ними, з'являються нові аспекти співпраці. Ці процеси зумовлюють осучаснення підходів виховання у багатокультурній реальності, що спрямовані на формування толерантного ставлення та побудови позитивної взаємодії між представниками різних націй, культур, віросповідань та збереження власних культурних цінностей. Саме такою гуманістичною концепцією у ХХ столітті стала полікультурність, яка є актуальною і на сьогодні.

У педагогічній науці полікультурність є предметом аналізу різновекторних наукових досліджень, зокрема активно досліджується

полікультурне виховання як система взаємодії в різних гетерогенних групах та на різних рівнях виховного впливу. У контексті проблеми нашого дослідження предметом вивчення є полікультурне виховання в дитячих будинках сімейного типу як інститутах виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, які є гетерогенними групами. Предмет дослідження знаходиться у двох дослідницьких полях. Перше поле – це дитячі будинки сімейного типу як сімейне середовище виховання, якому притаманні особливі соціально-педагогічні умови. Друге поле дослідження – це полікультурне виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування.

Для ґрунтовного вивчення, розуміння і узагальнення проблеми необхідно актуалізувати термінологічний апарат дослідження проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Ключовим поняттям дисертаційного дослідження є поняття «полікультурне виховання». На сьогодні відсутнє єдине визначення цього поняття: багато дослідників трактують полікультурне виховання у контексті конкретних педагогічних проблем, середовищ тощо. Етимологія поняття випливає з розуміння полікультурності як соціального явища, концепції співіснування та взаємодії різних культур в одній спільноті, їх сприйняття, розвиток та збереження.

Поняття «полікультурність» з'явилося в Європі у середині ХХ століття та пов'язане з діяльністю Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН [224], Загальна Декларація прав людини [81], Декларація принципів толерантності [57], Міжнародна Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» [152], Декларація ООН «Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» [56] є офіційними міжнародними документами, у яких чітко прослідковується полікультурність як рівноправне співіснування культур з толерантними взаємовідносинами.

Термін «полікультурність» є поєднанням двох складових: «культурність», тобто «культура» та частки «полі-», що з грецької мови перекладається як

«багато-». Наукові тлумачення збагатили контекст спрямування цього поняття, а саме як взаємообмін, що сприяє взаємозбагаченню.

До базових понять дослідження відносимо такі поняття, як «багатокультурність» «мультикультурність», «інтеркультурність», «кроскультурність», «транскulturність», «міжкультурність» тощо. Часто їх вживають як тотожні або синонімічні, тому варто акцентувати увагу на змістовому наповненні кожного з них задля коректного обрання методів виховного впливу та цілей саме полікультурного виховання.

Найбільш широким поняттям, яке відображає культурне розмаїття, є багатокультурність. В «Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» зазначається, що «...культурне розмаїття створює багатий і різноманітний світ, який розширює діапазон вибору та сприяє людським можливостям і цінностям, будучи, отже, рушійною силою сталого розвитку для громад, народів та націй» [121]. Багатокультурність характеризується як сукупність культур у межах певного соціуму. У понятті «мультикультурність» частка «мульти-» з латинської мови означає «багато-», однак розуміється як множинність культур, кожна з яких розглядається окремо. Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворити свою специфічну ідентичність [67, С. 97].

В науковому обігу поняття «мультикультурний» є синонімічним до поняття «полікультурний». Так, Фред Дервін стверджує, що «... це тотожні поняття, які вживаються у різних частинах світу і різниця між ними суто географічна» [278, С. 75]. На нашу думку, ці терміни мають дещо різні значення та несуть певні змістові відмінності. Особливістю полікультуралізму є підтримка та сприяння взаємодії культур. Згідно з дослідженнями зарубіжних вчених Л. Розенталь і Ш. Р. Леві, «полікультурний підхід розрізняє расовий і етнічний фон, однак замість зосередження на відмінностях між різними культурними групами наголошується на багатстві зв'язків між групами завдяки колишнім і теперішнім взаємодії і взаємним впливам» [308, С.223]. Головними

аспектами полікультуралізму є взаємоповага і усвідомлення внеску інших культур до спільного культурного надбання цивілізації, що покращує повагу і розуміння представників різних етнічних чи культурних груп. Інші вчені, зокрема А. Перотті, С. Дрожжина, вважають мультикультурність явищем, що відбувається всередині полікультурності і характеризується «...як теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різномірних культурних груп» [68, С. 59.].

Полікультурність включає в себе міжкультурні зв'язки і це чітко переплітається з поняттями: міжкультурність, інтеркультурність, кроскультурність, транскulturність. Міжкультурність означає різницю, відмінності, повне її схвалення і перейняття певних її ознак, що супроводжується усвідомленням своєї власної цінності, формуванням особистісної та суспільної ідентичності; процес формування і поглиблення свідомості особистості, яка знаходиться в ситуаціях культурних відмінностей, формування позицій, починаючи від етноцентричних аж до етнорелятивістичних позицій; здатність до інтеграції, діалогу [280] Поняття «інтеркультурність» вказує на існування культурних зв'язків або міжкультурної взаємодії. Інтеркультурність передбачає вихід за межі пасивного бачення мультикультурності, тобто простого прийняття факту співіснування багатьох культур у суспільстві [202].

Терміни «кроскультурний» і «полікультурний» також часто вживають як тотожні, частка «крос-» походить з англійської мови та означає «перетинатися», відображаючи процеси взаємодії між культурами та адаптації людини до нових соціокультурних умов [137].

Центральним у нашому дослідженні є поняття «полікультурність» як ідея взаємодії та взаємообміну, що є необхідним у виховному процесі. Розуміння взаємозв'язку між власною культурою та іншими покращує повагу і розуміння в гетерогенних групах, допомагає таким чином усунути психологічні бар'єри.

Для розуміння поняття «полікультурність» необхідний аналіз його основи, тобто концепту «культура», що тлумачиться з різних позицій людської

діяльності. У філософському контексті культура розглядається не лише як певний спосіб і взірць життя, а передусім як особлива реальність, буттєвий вимір унікальності існування спільнот, націй, цивілізацій, як поліцентричне і багатолінійне утворення [242, С. 313].

Найбільш відповідною для нашого дослідження є модель культури, що включає об'єктивні та суб'єктивні елементи. Об'єктивними елементами культури вважаємо матеріальні та духовні надбання, які є основою у багатьох визначеннях «культури» як сукупності «матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [36, С. 596]. Суб'єктивними елементами культури є цінності та переконання, що лежать в основі поведінки та базуються на гуманістичних ідеях та толерантності. Гуманістичні ідеї визначають людину як найвищу цінність, демонструють повагу до її гідності та рівноправності. Відтак, відносини між різними культурами мають будуватися на принципах прийняття, розуміння, поваги та толерантності.

Толерантність вважаємо ключовим суб'єктивним елементом полікультурності, що є важливим у взаємодії між людьми різних національностей, віросповідань, поглядів тощо. Термін «толерантність» є міжнародним і закріплений у «Декларації принципів толерантності», що була прийнята на XXVII сесії Генеральної конференції країн-членів ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року в Парижі. У статті 1 документу зазначається, що «толерантність – це єдність у різноманітті... означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості..., не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими» [57].

Однак толерантність – це не лише прийняття і розуміння «іншого», а й здатність контролювати свої відносини, що чітко пов'язано з відмовою від агресії та організації діалогу між різними групами людей. Це може торкатися різних сфер життя, тому в нашому дослідженні поняття «толерантність» ми

тракуємо як «міжкультурну толерантність», як глибоке розуміння та повагу до національних цінностей та культурних особливостей, що відкриває шлях до прояву пошани та доброзичливого ставлення до представників інших національних традицій. Цей процес є двостороннім, який через взаєморозуміння та взаємоповагу формує цивілізовані стосунки, дає змогу взаємозбагачуватися культурними цінностями та виховувати особистість. Культурна особистість не лише знає свою національну культуру, а й розуміє та приймає інші. Це можливо завдяки правильному налагодженню міжкультурної комунікації. Тому культура у розумінні полікультурності не статичне явище, а динамічний процес, що постійно змінюється та еволюціонує. Полікультурність трактується як ідея міжкультурного діалогу через процеси самовираження та взаємодію. Міжкультурний означає взаємозв'язок, взаємопроникнення та взаєморозуміння між представниками різних культур в певних умовах, збагачуючи індивідуальний та колективний досвід.

Філософська концепція діалогу культур передбачає сукупність зв'язків й взаємовпливів між культурами, які існують і сприяють розвитку кожної з них.

З педагогічної точки зору сутність міжкультурного діалогу розкрив І. Бех, який на прикладі порівняння стратегій міжкультурного діалогу визначив результати формування міжкультурної толерантності, а саме, активно-утверджувальна толерантна позиція особистості щодо іншої культури формується розвивальним підходом, або акумулятивно-ціннісною міжкультурною стратегією [25, С. 82].

Динамічність концепту культури підтримує і П. Кендзьор, який визначає її «...не лише як сукупність багатогранних і різноманітних цінностей, звичаїв та традицій суспільства чи як мистецьку спадщину, а як динамічний процес, що дає змогу різним спільнотам переглядати й змінювати її істотні характеристики відповідно до соціальних потреб. Це дозволяє кожному індивіду та різним соціальним групам переглядати сутнісні характеристики своєї ідентичності залежно від ситуації, змінювати їх не втрачаючи своєї самобутності» [94, С. 28].

Тому вважаємо за доцільне визначати полікультурність як динамічний процес взаємодії різних культур, що базується на пізнанні кожної, толерантності між ними та взаємозбагаченні у процесах розвитку, при цьому залишаючись самобутніми у своїй структурі. Це своєрідна відповідь на сучасні процеси глобалізації та інтеграції сфер життєдіяльності людини. Крім того, полікультурність сприяє у вирішенні міжетнічних конфліктів та налагодженні конструктивних відносин як у суспільстві, так і у групах людей. Такий принцип динамічності полікультурності був представлений дослідниками Р. Келлі та В. Прашад, які вважали нормою формування сучасних культурних традицій через міжкультурні взаємодії [306].

Категорія полікультурності досліджується у межах різних наукових напрямів як принцип співіснування націй та культур в одному соціумі, як якість особистості, як засіб виховання, як складова сфери відносин тощо. Педагогічне трактування полікультурності є також неоднозначне, науковці часто ототожнюють це поняття з полікультурною освітою, полікультурним вихованням, полікультурним середовищем, з властивістю, процесом та якістю особистості. В «Енциклопедії освіти» полікультурність трактується як співіснування багатьох культур, жодна з яких не є домінуючою і передбачає наслідування традицій тих культур, в яких діти живуть, і разом з цим, введення інноваційного поля культурної взаємодії. Вони стають як носіями культурних традицій, в яких вони виховуються, так і учасниками постійної соціокультурної взаємодії, що розвиває в них толерантність, доброзичливість, сприйняття інших, інтерес до культурних відмінностей [70, С. 773].

Виховні ідеї полікультурності з'явилися задовго до офіційних визначень, що проявлялися у філософських та релігійних поглядах щодо гармонійного розвитку особистості з природою, значення терпимості та поваги до інших людей, морального виховання та загальнолюдських культурних цінностей. Як освітній феномен полікультурне виховання включає зміст, систему цілей, методів, засобів (праця, навчання, гра, спілкування), які впливають на обізнаність підростаючого покоління, на розуміння процесів інтеграції,

асиміляції й ідентифікації та їхніх співвідношень, урахування національних й етнічних особливостей людей, які оточують, уміння взаємодіяти на основі міжнаціональних і міжетнічних відмінностей, формування почуттів солідарності, взаєморозуміння [65].

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки достатньо багато визначень поняття «полікультурне виховання», запропонованих іноземними та українськими науковцями. Особливості та змістове наповнення цього поняття висвітлюють з точки зору середовища, де воно реалізується, та його соціокультурного контексту. Тому часто полікультурне виховання розглядається як компонент полікультурної освіти.

Вперше концепцію полікультурного виховання було розроблено Дж. Бенксом, який стверджував, що система освіти повинна бути організована на умовах поваги до різноманітності та усвідомлення цінностей. Дослідником було визначено принципи полікультурного виховання, а саме: інтеграція змісту освіти, процес конструювання знань, подолання упереджень, педагогіка справедливості, стимулювання розвитку культури та соціальної структури школи [266].

Термін «полікультурна освіта» був вперше вжитий у 1974 р. під час доповіді Американської асоціації викладачів педагогічних коледжів: «... це освіта, в основі якої лежить культурний плюралізм, вона не закінчується на усвідомленні культурних відмінностей, більш важливим є визнання прав різних культур та народів на існування. Метою культурного плюралізму є повне визнання культурних відмінностей між народами, і ефективної програми, яка зробить культурну різноманітність реальною і потрібною» [3, С. 26]. В Міжнародній енциклопедії освіти знаходимо таке визначення «multicultural education»: це педагогічний процес, в якому репрезентується дві або більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою [313]. Ця категорія використовувалась в контексті вирішення питань національних меншин.

Однак на сучасному етапі поняття полікультурної освіти має набагато ширше значення. Сучасна енциклопедія освіти полікультурне виховання також трактує у контексті освітньої парадигми як «процес цілеспрямованої соціологізації учнів, що передбачає оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатичних вмінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно їх носіїв» [70, С. 774].

Ми досліджуємо полікультурне виховання у контексті родинного виховання з використанням педагогічних принципів, позаяк дитячий будинок сімейного типу є сімейною формою виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. Крім того, виховання такої категорії дітей вимагає від батьків-вихователів педагогічних навичок та підходів. Тому полікультурне виховання ми розглядаємо як створення умов розвитку та вплив на свідомість особистості з метою трансформації світогляду щодо взаємодії з представниками інших культур. Тобто це виховання спрямоване на збереження власної етнічної ідентичності, на навчання визнавати інші культури, цінності та вміння взаємодіяти.

Процес полікультурного виховання є діяльністю з пізнання культурних надбань, цінностей та формуванням установок, навичок практичної поведінки у системі стосунків між людьми в етногетерогенних групах. Це вказує і на соціальну природу поняття як впливу потреб суспільства на адаптацію особистості до різнокультурного середовища. Культурна адаптація буде успішною за умов, організованих на розумінні та повазі, що дає змогу створити середовище спільного життя. Це є частиною соціальної адаптації та соціалізації, засвоєння ролей у системі взаємостосунків «оволодіння системою національних та загальнокультурних цінностей, комунікативних та загальнокультурних емпатичних вмінь, що дозволяють здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також проявляти толерантність стосовно її носіїв» [70, С. 774]. Функціональне

значення полікультурного виховання полягає у налагодженні процесу адаптації кожного учасника та усунення протиріч між ними, в результаті якого відбувається самовизначення особистості та формуються здатності до позитивної співпраці між представниками різних культур. Культурне самовизначення особистості є самоідентифікацією, тобто ототожненням себе з певною культурою, національністю, етносом, цінностями, ідеалами. Так формується соціально-культурна ідентичність та світогляд особистості, що розуміє свою приналежність, походження, звичаї, традиції та переконання. Полікультурне виховання зорієнтоване на вихованні індивіда, який зберігає свою соціально-культурну ідентичність, поважає інші культурно-етнічні спільності, уміє жити в мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань, готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному й багатонаціональному середовищі [177].

Полікультурне виховання поєднує в собі знаннєву та виховну складову: здобуття знань про культурне різноманіття та усвідомлення важливості кожної культури у світовому розвитку, виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей та розвиток вміння й навичок позитивної взаємодії. Успішність цього процесу залежить від сформованих полікультурних компетентностей, в нашому дослідженні батьків-вихователів, та організації полікультурного середовища як найбільш сприятливої сфери та умов взаємодії між представниками різних культурних груп.

Полікультурне виховання як педагогічна категорія досліджується в різних галузях педагогіки в залежності від поставлених завдань. Соціальна педагогіка полікультурне виховання вивчає як частину виховної діяльності, що спрямована на підтримку індивідів та груп у соціальному середовищі, як підготовку дітей до життя у багатокультурному суспільстві. Серед основних соціальних контекстів полікультурного виховання є адаптація індивідів до різних культурних середовищ, здатність до взаємодії між представниками різних культур, розвиток навичок і знань щодо таких взаємодій. Крім того, діяльність соціальної педагогіки спрямована на створення умов розвитку,

соціалізації та підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в дитячому будинку сімейного типу, що є багатокультурним середовищем.

Етнопедагогіка досліджує полікультурне виховання у контексті національної ідентичності, міжнаціонального спілкування та попередження міжетнічних конфліктів, що спрямоване на сприяння взаєморозумінню та гармонійній взаємодії між представниками різних культур та етносів.

Педагогіка толерантності як концептуальний напрям педагогічної науки спрямована на розвиток прийняття, розуміння та повагу до різних культур, що є визначальною метою полікультурного виховання.

Зазначені педагогічні підходи щодо полікультурного виховання визначають принципи його реалізації: гуманізму, взаємодії та діалогу культур, толерантності.

Своєю чергою, категорія «компетентність» є комплексною системою знань, навичок, умінь, уявлень, цінностей, особистих якостей та набутого досвіду, необхідних для реалізації завдань. Полікультурні компетентності включають в себе необхідні здатності, тобто знання про культурну різноманітність та її цінування, визнання людської гідності, справедливості та рівності. Установки та навички як структурні елементи полікультурних компетентностей являють собою здатність до відкритості у взаємодії з представниками різних культур, толерантного ставлення та вміння вирішувати конфлікти. Також важливим є культурний досвід, що формується протягом усього життя. Дослідники трактують полікультурні компетентності як здатності і якості особистості. Приміром, Л. Воротняк визначає полікультурну компетентність як «здатність людини інтегруватися в іншу культуру за збереження взаємозв'язку з рідною мовою, культурою й ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір» [40, С. 106]. Своєю чергою,

Т. Сніца розглядає полікультурну компетентність як «комплексну особистісну якість, яка формується на основі толерантності та передбачає наявність моральних ціннісних уявлень та проявляється у здатності вирішувати завдання конструктивної взаємодії з представниками різних культурних груп» [218, С. 296].

У контексті проблеми дослідженні ми вважаємо доцільним трактування полікультурних компетентностей як поєднання здатностей і якостей особистості, в нашому випадку батьків-вихователів, що є необхідною умовою для виховного полікультурного впливу. Метою полікультурного виховання є також формування полікультурних компетентностей самих вихованців, відповідно до проблеми дослідження – дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, які виховуються у дитячому будинку сімейного типу. Сформовані полікультурні компетентності батьків-вихователів та організація соціально-педагогічних умов такого виховання дасть змогу створити необхідне полікультурне середовище. Що стосується педагогічного трактування поняття «полікультурні компетентності батьків-вихователів», то воно нерозроблене і часто вживається у соціологічному контексті як соціальне оточення, або середовище взаємодії культур на основі принципів гуманізму, у якому полікультурне виховання є його складовою [21]. Однак ми вважаємо, що полікультурне середовище є метою полікультурного виховання, як організована гармонійна атмосфера, у якій під впливом взаємодій представників різних культур відбувається розвиток кожної з них, конструюються толерантні відносини та формується самоідентичність вихованців. Тому у нашому дослідженні полікультурне виховання розуміємо як спрямовану активність на організацію полікультурного середовища у дитячому будинку сімейного типу, в якому діти як представники різних культур матимуть змогу розвиватися та в подальшому соціалізуватися в інших середовищах.

Змістове наповнення поняття «дитячий будинок сімейного типу» як сімейна інституція виховання стало другим дослідницьким полем, що досить мало вивчене, а полікультурне виховання у ньому є зовсім недослідженим феноменом.

Дитячий будинок сімейного типу як соціальний інститут в Україні з'явився у 1988 році та юридично був закріплений Постановою «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу», що втратила чинність із затвердженням Постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 № 267 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [187] і на тепер діє відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року №564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [188]. У цих документах міститься офіційне трактування поняття «дитячий будинок сімейного типу» – «це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», а метою його створення є «забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [188].

Незважаючи на те, що це установа, де діти живуть разом з вихователями, вона все одно має в собі складову «сімейний», що означає відтворення традиційної сімейної моделі виховання, адже сім'я для розвитку дитини є не лише первинним інститутом соціалізації, а й необхідною умовою для всебічного та гармонійного розвитку, у якій дитина свідомо та підсвідомо вчиться за прикладом батьків будувати своє майбутнє життя.

Науковці розділилися у трактуванні поняття «дитячий будинок сімейного типу». Приміром, О. Карпенко [91], Л. Лешанич [134], В. Москалюк [155] вважають його квазісімейною формою виховання, що поєднує ознаки як сімейного, так і інтернатного середовища; І. Пеша трактує цей інститут як багатодітну сім'ю, у якій виховуються рідні і прийомні діти [174].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – це категорія дітей, що опинилися у важких життєвих обставинах та позбавлені сімейного виховання. Офіційними міжнародними та українськими документами: Конвенцією ООН про права дитини [120], Конституцією України [122], Сімейним кодексом України [213], Цивільним кодексом України [247], Законом

України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»[186] тощо визначено статус «дитини-сироти» та «дитини, що позбавлена батьківського піклування». Так, «дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки», «діти, що позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або неієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати та безпритульні діти...» [186].

Згідно «Положення про дитячий будинок сімейного типу» діти-сироти є вихованцями [188]. Норми цього документу також свідчать про низку особливостей цього соціального інституту, а саме: волевиявлення осіб для створення дитячого будинку сімейного типу, навчання майбутніх батьків-вихователів, забезпечення необхідних умов для функціонування сім'ї, укладення договору між органами опіки та батьками-вихователями, контроль за його діяльністю та за умовами утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав. Такий підхід можна розглядати як делегування державою батькам-вихователям права на виховання дітей без батьківського піклування. Вони несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний та психічний розвиток дітей, є захисниками їх прав та інтересів. Батьками-вихователями є «особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [188].

Особливість батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу полягає у тому, що вони мають виконувати роль «вихователів» та виконувати

обов'язки «батьківства» у багатодітній родині. Це вимагає належної підготовки та налаштованості на самі процеси виховання дітей без батьківського піклування. Тому необхідною умовою є проходження психолого-педагогічних навчань кандидатів на виконання ролі батьків-вихователів. Ті кандидати, що не пройшли курс навчання, не мають права ставати батьками-вихователями. Крім того, діючі батьки-вихователі мають один раз на два роки підвищувати свій виховний потенціал у відповідності до програми, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики [190].

Дослідження дитячого будинку сімейного типу як педагогічного феномену є важливою темою для підготовки центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді навчань для батьків-вихователів у правильній організації соціально-педагогічних умов виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для реалізації виховання дітей-сиріт у нашому випадку полікультурного, необхідне врахування особливостей їхнього психічного розвитку, фізіологічних, психологічних особливостей, емоційного стану та вікових характеристик вихованців. В умовах попереднього перебування такі діти уже набули певний соціокультурний досвід і, потрапивши у нові умови, повинні пройти етапи входження, адаптації, автономізації та соціалізації у дитячому будинку сімейного типу. Кожен етап потребує необхідних умов для реалізації та зусиль батьків-вихователів. Так, під час входження вихованця до дитячого будинку сімейного типу важливою є організація підтримуючого і безпечного середовища. На цьому етапі дитина пізнає нове оточення, вникає в особливості побудови взаємин в новій родині, знайомиться з правилами, звичаями та культурою усіх учасників цього процесу.

Адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає «активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, а соціальна автономізація – реалізацію сукупності установок на себе; стійкість поведінки, яка відповідає уявленню особистості про себе, її самооцінку» [146, С.114].

Процес соціалізації включає засвоєння соціальних зв'язків у середовищі та активне відтворення їх через свою діяльність, налагодження взаємодій у середовищі, зокрема, у дитячому будинку сімейного типу. Саме на цьому етапі відбувається побудова стосунків між членами родини та здійснюються виховні впливи. Важливим є налагодження емоційних та комунікативних зв'язків, рівня довіри. Для підвищення ефективності виховного процесу взаємодія між батьками-вихователями та дітьми має бути суб'єкт-суб'єктною, під час якої вихователі здатні допомогти дітям-сиротам повірити в себе, знайти взаєморозуміння з навколишньою дійсністю та навчити правильно розуміти світоглядну позицію «іншого» [131].

Виховні цілі досягаються за допомогою методів виховання, що являють собою систему засобів, прийомів, підходів для засвоєння дійсності. У процесі вибору необхідних методів виховання варто враховувати індивідуальні та вікові характеристики дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, етап перебування вихованця та готовність до сприйняття відповідних методик. Крім того, методи виховання мають спрямування відповідно від мети та поставлених цілей. Ми досліджуємо методи полікультурного виховання як сукупність інструментів та методик полікультурного змісту, що можуть використовуватися в дитячих будинках сімейного типу.

Отже, на основі здійсненого аналізу «полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» визначаємо як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самобутність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт.

1.3. Сучасний стан проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу у педагогічній теорії і виховній практиці

Серед існуючих соціальних інститутів, які здійснюють виховний вплив на дитину, сім'я посідає найважливіше місце. Її головне призначення – «підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини» [43, С. 425]. Результативність виховання дітей визначається рівнем їх моральної вихованості, громадянської і національної ідентичності, соціальної адаптації у самостійному житті. Неформальне спілкування, атмосфера любові та турботи один про одного, повсякденна корисна діяльність дітей і батьків створюють унікальні можливості для формування у дитини моральних цінностей, духовно-етичних взаємостосунків, життєвих установок, соціальної зрілості.

Інтенсивний процес культурної глобалізації, багатокультурність сучасного суспільства, соціальна мобільність та переміщення людей під впливом різних обставин акцентують увагу на полікультурному вихованні дітей, що полягає в «оволодінні особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатійних умінь, що дозволяють здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно інших носіїв» [43, С. 366], формуванні у дітей початкових уявлень про культурну і національну ідентичність, морально-етичні норми поведінки з представниками інших культур, релігій, конфесій, ціннісно-сміслові установки на позитивну взаємодію з людьми інших культур. Вагома роль у цьому належить саме батькам, а у контексті нашого дослідження – батькам-вихователям дитячих будинків сімейного типу.

Як зазначає Т. Ціпан, «батьки-вихователі будинків сімейного типу – носії сукупності культурних пластів: національного, гендерного, релігійного, професійного тощо. Взаємодіючи у процесі своєї життєдіяльності із представниками різних соціальних та міжнаціональних груп і розв'язуючи

проблеми культурного розмаїття, яке проявляється у різних сферах соціального життя (мові, релігії, звичаях, традиціях, художній творчості, будівництві, дизайні, стилі одягу, національній кухні, дозвіллі, етикеті тощо), вони демонструють дітям зразки ставлення до інших культур і їх представників, забезпечуючи цим самим формування уявлень про багатовимірність світу, рівноцінність усіх культур, уміння життєдіяти з людьми різних національностей і віросповідань, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність [252, С. 134].

Орієнтуючись на поведінку батьків-вихователів та інших значущих дорослих, діти засвоюють уявлення про добро і зло, прийняті у суспільстві моделі поведінки, систему соціальних цінностей, моральних норм та правил поведінки, ознайомлюються зі світом предметів та явищ, навчаються розуміти їх призначення, цінність, а також потенційну небезпеку. Тобто вони вибудовують власні переконання, спираючись на уявлення про життя, що транслюються їхніми батьками-вихователями.

Оскільки у дитячих будинках сімейного типу виховуються діти різних національностей, які належать до інших культур, віросповідань, то проблема полікультурного виховання дітей вимагає ґрунтовного дослідження. У контексті теми дисертації вона пов'язана з організацію педагогічного експерименту, який проводився в природних умовах з дотриманням усіх методичних вимог до його організації.

Мета констатувального етапу експерименту – з'ясувати у дітей з дитячих будинків сімейного типу рівень сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості і цілісного педагогічного явища.

Завдання:

- 1) розробити й обґрунтувати компонентно-критеріальну базу дослідження;
- 2) розробити пакет діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості полікультурності дітей будинків сімейного типу;

3) визначити й обґрунтувати експериментальну базу дослідження і сформулювати дві групи для проведення педагогічного експерименту: контрольну (КГ) й експериментальну (ЕГ);

4) здійснити вхідний (первинний) зріз рівнів сформованості полікультурності у респондентів експериментальної і контрольної груп і на цій основі – якісний і кількісний аналіз отриманих результатів, їх інтерпретацію;

5) сформулювати й обґрунтувати гіпотезу дослідження і вирізнити соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу.

З метою ефективної організації дослідно-експериментальної роботи нами обґрунтовано компонентно-критеріальну базу полікультурності як інтегрованої якості і кінцевого результату наукового дослідження. Складові полікультурності – сукупність компонентів, критеріїв, показників, які виражають сутність досліджуваного педагогічного явища, а також рівні його сформованості у респондентів експериментальної і контрольної груп.

Розробляючи компонентно-критеріальну базу дисертаційного дослідження, ми опиралися на наявні в сучасній науково-методичній літературі підходи до розуміння сутності категорійних понять дослідження: «критерій», «показник», «рівні».

За результатами теоретичного аналізу енциклопедичної і науково-методичної літератури ми з'ясували, що сучасними дослідниками поняття «критерій» розглядається як: «ознака, на основі якої здійснюється оцінка чогось; мірило; умовна прийнята міра, яка дає можливість здійснити вимірювання об'єкта і на основі цього дати йому оцінку» [43, С. 245] «якість, властивість досліджуваного феномену», що «дає можливість оцінити або визначити його вхідний стан, простежити його динаміку, визначити результативність експериментальної роботи» [19, С.191]. «основа оцінювання педагогічних явищ, процесів або систем, що виконує функцію кількісного відображення якості предмету дослідження» [95, С. 369]. «Критерії відображають динаміку вимірюваної якості в просторі та часі; розкриваються

через низку показників, за мірою вияву яких можна судити про більший чи менший рівень виразності конкретного критерію» [144, С. 48].

Кожен критерій вирізняється сукупністю показників, характерних для досліджуваного педагогічного явища. Наприклад, Л. Ковальчук стверджує, що показник – це якісна або кількісна характеристика, необхідна для оцінки властивості або сукупності властивостей об'єкта [110, С. 202]; А. Семенова розглядає це поняття як явище або подію, за якими можна судити про динаміку певного процесу, показники фіксують певний стан або рівень розвитку певного критерію [55, С.100] Н.Гузій переконана, що «показники мають бути однозначними (однаково трактуватись в межах того чи іншого дослідження), адекватними (відповідати природі досліджуваного явища), обґрунтованими (правомірно диференціювати рівні розвитку явища), надійними (здатними мінімізувати розходження в ситуації повторного оцінювання), відображати всі складові явища» [50, С. 100].

Аналіз й узагальнення наведених визначень дає підстави для висновку, що критерії – це властивості, ознаки досліджуваного явища, що дозволяють судити про його стан, рівень розвитку та функціонування; вони розкриваються через показники, показуючи ступінь вираженості цього критерію; відображають динаміку досліджуваного явища в часі та просторі; критерії повинні бути об'єктивними, валідними і корелюватися з показниками. А показники – це кількісні або якісні характеристики сформованості кожної властивості, ознаки досліджуваного явища, міра сформованості того чи іншого критерію.

Здійснений аналіз дав нам можливість вирізнити такі компоненти полікультурності: когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-поведінковий. Кожен з них розглядається у сукупності критеріїв і показників.

Когнітивний компонент (від лат. *cognitio* – знання, пізнання, усвідомлення) відповідає когнітивній сфері особистості і у контексті нашого дослідження передбачає наявність у респондентів знань про національну

культуру, інформованість та обізнаність про культурне різноманіття сучасного суспільства.

Критерії: повна інформованість та обізнаність, глибина знань.

Показники: розуміння таких основних понять та категорії полікультурності, як культура, народ, етнос, полікультурність, міжкультурність, різноманіття культур, схожість, відмінність, представники інших культур, міжкультурна комунікація, міжкультурна взаємодія, толерантність, терпимість, рівність, інший, інакший, діалог культур; знання особливостей національної культури (звичаїв, традицій, літературних і музичних творів, національного одягу, пам'яток культури і мистецтва тощо) і джерел культурних відмінностей; обізнаність із культурним розмаїттям найближчого соціуму як джерела формування полікультурної особистості; усвідомлення потреби в налагодженні міжособистісних взаємовідносин з представниками інших культур.

Емоційно-ціннісний компонент відповідає афективній сфері особистості і передбачає сформованість емоційних почуттів, емпатії, толерантності, терпимості у ставленні до інших та інакшості, звільнення від національних стереотипів, схильність до поліетнічних контактів.

Критерій: толерантно-ціннісне ставлення до розмаїття культур рідного народу, реалій полікультурного середовища загалом і представників інших культур зокрема.

Показники: шанобливе ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного ставлення до інших культур і їх представників; визнання культурної самобутності інших і поважливе ставлення до системи їх цінностей; сформованість емпатії, співчуття, взаєморозуміння, толерантності і терпимості до *інших* та *інакших*; уміння розпізнавати і цінувати культурні відмінності; прояв інтересу та поваги до культурних особливостей, звичаїв і традицій інших культур; здатність отримувати позитивні емоції з потенціалу різноманітності культур.

Комунікативно-поведінковий компонент відповідає регулятивній сфері особистості, характеризується осмисленням особистістю своєї поведінки у взаємодії з представниками інших культур, що вибудовується на взаємоповазі, взаємоприйнятті, взаєморозумінні, передбачає активну комунікативну діяльність, пов'язану із формуванням полікультурності як інтегрованої якості.

Критерії: уміння вирішувати проблеми полікультурної спрямованості у процесі міжкультурного спілкування та практичної діяльності, толерантно взаємодіяти з представниками різних культур.

Показники: уміння транслювати культурні феномени своєї культури у процесі комунікації із представниками інших культур, ініціювати та підтримувати міжкультурний діалог, інтерпретувати культурні феномени, аналізувати міжкультурні комунікативні ситуації, справлятися з негативними стереотипами й упередженим ставленням до *інших* та *інакших*, уникати, запобігати та згладжувати конфліктні ситуації, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі, цінувати відмінності, взаємодіяти з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; наявність досвіду толерантного співжиття у полікультурному суспільстві й уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії.

Усі обґрунтовані нами компоненти полікультурності взаємопов'язані і становлять цілісність. Розробляючи рівні сформованості полікультурності як цілісної особистісної якості, властивості, ми опиралися на визначення цього поняття в етимологічному словнику української мови, де зазначається, що рівні – це «якісна характеристика стійких властивостей особистості, які визначають ступінь прояву виокремлених показників, характер їхньої узгодженості між собою у вигляді багатофакторної структури [72, С.197]. Нами визначено три рівні сформованості полікультурності: високий, середній і низький.

Високий рівень сформованості полікультурності як цілісної особистісної якості, властивості характеризується глибоким розумінням та усвідомленням респондентами основних понять та категорій полікультурності, знаннями

особливостей національної культури і джерел культурних відмінностей, високим рівнем інформованості й обізнаності із культурним розмаїттям найближчого полікультурного середовища. Респонденти, віднесені до цього рівня, повною мірою усвідомлюють потребу в налагодженні міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур. Вони шанобливо і з повагою ставляться до культури рідного народу і проявляють стійкий інтерес й емоційно забарвлене ставлення до інших культур, визнаючи їх культурну самобутність і систему їх цінностей. Уміють розпізнавати й цінувати культурні відмінності, переконливо транслювати культурні феномени своєї культури у процесі комунікації із представниками інших культур, ініціювати та підтримувати міжкультурний діалог, інтерпретувати культурні феномени, аналізувати міжкультурні комунікативні ситуації. Завжди спроможні запобігти та згладити конфліктні ситуації, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі, з повагою ставляться до культурних відмінностей інших, а не оцінюють їх на основі негативних стереотипів, тому до *інших* та *інакших* ставляться з розумінням та повагою. Вони регулюють свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії, тому із представниками інших культур взаємодіють лише з урахуванням принципів толерантності і терпимості. Респонденти, віднесені до цієї групи, характеризуються як такі, у яких повною мірою сформований досвід толерантного співжиття у полікультурному середовищі.

Середній рівень сформованості цілісної особистісної якості, властивості характеризується базовими знаннями респондентів особливостей національної культури і джерел культурних відмінностей, розумінням респондентами окремих понять та категорій полікультурності, фрагментарною обізнаністю із культурним розмаїттям найближчого полікультурного середовища. Респонденти, віднесені до цього рівня, частково усвідомлюють потребу в налагодженні міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур. Вони шанобливо ставляться до культури рідного народу, проте не завжди проявляють інтерес та емоційно забарвлене ставлення до інших

культур, самобутності цих культур і системи їх цінностей. Під час взаємодії з іншими емпатію, толерантність і терпимість, інтерес і повагу до культурних особливостей, звичаїв і традицій інших культур проявляють не завжди, а залежно від ситуації. Уміють розпізнавати культурні відмінності, хоча й упереджено ставляться до деяких з них. У процесі комунікації із представниками інших культур культурні феномени своєї культури транслюють без особливого ентузіазму. Не виступають ініціаторами міжкультурного діалогу, хоча за потреби підтримують його, інтерпретують культурні феномени з позиції свого життєвого досвіду, глибоко не аналізуючи міжкультурні комунікативні ситуації. Не завжди уміють справлятися з негативними стереотипами, тому трапляються випадки упередженого ставлення до *інших* та *інакших*. Частково сформоване уміння запобігати конфліктним ситуаціям, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі, або хоча б уміння згладжувати їх. Сприймають культурні відмінності інших, але оцінюють їх на основі сформованих стереотипів. Частково уміють регулювати свою поведінку у ситуаціях полікультурної взаємодії, тому взаємодія із представниками інших культур не завжди відбувається з урахуванням принципів толерантності і терпимості. Досвід толерантного співжиття у полікультурному середовищі сформований не повною мірою.

Низький рівень сформованості полікультурності як цілісної особистісної якості, властивості характеризується слабкими знаннями респондентами особливостей національної культури, поверховим володінням понятійним апаратом полікультурності, частковою обізнаністю із культурним розмаїттям найближчого полікультурного середовища і відсутністю знань про джерела формування культурних відмінностей. Респонденти, віднесені до цього рівня, не вбачають потреби у налагодженні міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур. Вони шанобливо ставляться до культури рідного народу, проте не проявляють інтересу й емоційно забарвленого ставлення до інших культур, не усвідомлюють самобутності цих культур і

системи їх цінностей. Під час взаємодії з іншими трапляються випадки нетолерантного ставлення до інших. Респонденти, віднесені до цієї групи, фрагментарно розпізнають культурні відмінності, тому й упереджено ставляться до зразків і представників інших культур. У процесі комунікації із представниками інших культур культурні феномени своєї культури намагаються не транслювати. Не виступають ініціаторами міжкультурного діалогу, хоча іноді його й підтримують, не уміють трактувати культурні феномени й аналізувати міжкультурні комунікативні ситуації. Упереджено ставляться до *інших* та *інакших*, не завжди уміють запобігати та згладжувати конфліктні ситуації, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі; культурні відмінності інших оцінюють на основі сформованих негативних стереотипів. Уникають взаємодії з представниками інших культур, тому що не уміють регулювати свою поведінку у ситуаціях полікультурної взаємодії. Досвід толерантного співжиття у полікультурному середовищі відсутній.

Експериментальна база дослідження відбиралася з урахуванням таких критеріїв:

- 1) однорідність сімей за кількістю в них дітей;
- 2) приблизно однаковий соціальний статус сімей будинків сімейного типу;
- 3) стабільність груп, які брали участь в експерименті (у жодній з груп не спостерігалось такого відсіву респондентів, який би вплинув на хід експерименту і його результати);
- 4) бажання і вмотивованість батьків і дітей брати участь в експерименті.

Розроблена нами компонентно-критеріальна база дослідження є основою для проведення педагогічної діагностики і визначення вхідного (початкового) рівня сформованості полікультурності у дітей будинків сімейного типу. Передбачалося, що отримані результати допоможуть спрогнозувати можливі відхилення, визначити шляхи їх попередження, а також скоригувати процес

полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу з метою підвищення якості його кінцевого результату [160].

Кількісний розподіл учасників педагогічного експерименту з проблеми «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей в будинках сімейного типу» представляємо в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Кількісний розподіл учасників педагогічного експерименту з проблеми «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей в будинках сімейного типу»

№ з/п	Назва установи	Усього учасників	Експериментальна група	Контрольна група
1.	ДБСТ 1 (с. Олександрія Рівненська область)	8	8	
2.	ДБСТ 2 (с. Олександрія Рівненська область)	10		10
3.	ДБСТ 3 (с. Олександрія Рівненська область)	12	12	
4.	ДБСТ 4 (с. Олександрія Рівненська область)	8	8	
5.	ДБСТ 5 (с. Олександрія Рівненська область)	10		10
6.	ДБСТ 6 (с. Олександрія Рівненська область)	8	8	
7.	ДБСТ 7 (с. Олександрія, Рівненська область)	8		8
8.	ДБСТ 8 (м. Здолбунів, Рівненська область)	8		8
9.	ДБСТ 9 (с. Здовбиця, Рівненська область)	7	7	
10.	ДБСТ 10 (с. Здовбиця, Рівненська область)	10	10	

Продовження таблиці 1.1

11.	ДБСТ 11 (с. Колоденка, Рівненська область)	7		7
12.	ДБСТ 12 (м. Рівне)	13		13
13.	ДБСТ 13 (с. Вересневе Рівненський район)	7		7
14.	ДБСТ 14 (м. Рівне)	8	8	
15.	ДБСТ 15 (м. Рівне)	8	8	
16.	ДБСТ 16 (с. Ярмоленці Хмельницька область)	9	9	
17.	ДБСТ 17 (с. Швіршківці Хмельницька область)	5		5
18.	ДБСТ 18 (с. Чемерівці, Хмельницька область)	8		8
19.	ДБСТ 19 (с. Шмирки Хмельницька область)	8	8	
20.	ДБСТ 20 (с. Томашівка Хмельницька область)	6	6	
21.	ДБСТ 21 (с. Гута-Чугорська Хмельницька область)	5	5	
22.	ДБСТ 22 (м. Староконстянтинів Хмельницька область)	7		7
23.	ДБСТ 23 (м. Кам'янець- Подільський Хмельницька область)	9	9	
24.	ДБСТ 24 (м. Шепетівка Хмельницька область)	7		7
25.	ДБСТ 25 (м. Хмельницький)	8		8
	Разом	204	106	98

[Джерело: укладено авторкою].

Необхідною умовою дослідження результативності організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу є

здійснення моніторингу якості виховного процесу в сім'ях такого типу, тобто системної діагностики якісних і кількісних змін характеристик дітей за результатами організації виховного процесу в дитячих будинках сімейного типу.

Нами визначено такі методи проведення діагностики: педагогічне спостереження й аналіз; бесіди; анкетування, тестування, опитувальники; якісний і кількісний аналіз результатів з використанням елементів математичної статистики.

Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості полікультурності як інтегрованої якості представлено поетапно, відповідно до дослідження кожного з вище обґрунтованих нами компонентів.

Таблиця 1.2

Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості когнітивного компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп

Компонент	Цільова аудиторія	Назва методики	Спрямованість методик
когнітивний	респонденти молодшого шкільного віку	анкета-бесіда на виявлення рівня знань полікультурного спрямування (додаток А); методика «Я знаю п'ять...» (додаток Б)	З'ясування рівня володіння поняттями і термінами полікультурного спрямування; виявлення наявних знань про українські народні і державні свята, національний одяг, національні страви і національні традиції українців
	респонденти підліткового і старшого шкільного віку	опитувальник на з'ясування знань понятійного апарату дослідження (авторська розробка, додаток В); методика «Я знаю п'ять...» (додаток Б)	

[Джерело: укладено авторкою].

Під час вибору діагностичних методик ми враховували мету дослідження, вікові особливості респондентів, їхній життєвий досвід, умови, в яких вони проживають і навчаються, контактність з іншими, адаптованість до експериментальних умов.

Проаналізуємо результати проведення діагностики на визначення рівня сформованості когнітивного компоненту полікультурності респондентів молодшого шкільного віку.

Загалом усі респонденти знають, якої вони національності, якої національності їх батьки, в т. ч. й батьки-вихователі, і на території якої країни вони проживають. 44,8% респондентів ЕГ і 39,7% – КГ знають, діти яких національностей живуть в дитячому будинку сімейного типу, але ніколи не цікавилися, чи навчаються в одному класі діти інших національностей. Респонденти обох груп зустрілися з труднощами при відповіді на запитання «Люди, яких національностей живуть в Україні?». На запитання «Чим схожі українці» ми отримали відповідь одним словом «мовою». А на запитання «Чим відрізняються люди різних національностей?» 12,4% респондентів ЕГ і 12,3 – КГ% відповіли: «мовою, кольором шкіри». Респонденти не змогли чітко пояснити поняття «представники інших культур», «толерантне ставлення», «міжнаціональне спілкування».

За результатами діагностики з'ясовано, що загалом респонденти молодшого шкільного віку знають українських поетів і письменників – 58,9% респондентів ЕГ і 51,0% – КГ, поетів і письменників інших національностей – 12,5 % респондентів ЕГ і 13,2% – КГ; назви і зміст українських пісень свого регіону – 37,5 % респондентів ЕГ і 38,4% – КГ, назви і зміст пісень інших регіонів – 5,5 % респондентів ЕГ і 1,4% – КГ; назви обласних центрів країни – 24,7% респондентів ЕГ і 28,4% – КГ, назви міст Республіки Крим – 8,0% респондентів ЕГ і 8,3% – КГ; народні традиції регіону, де діти проживають – 44,5 % респондентів ЕГ і 42,6% – КГ і народні традиції сусіднього регіону – 5,5 % респондентів ЕГ і 1,8% – КГ.

Знають українські народні свята і відзначають їх з усіма членами сім'ї 92,5 % респондентів ЕГ і 97,4% – КГ, знають міжнародні свята – 8,2 % респондентів ЕГ і 7,8% – КГ, але ніколи їх не відзначають, за виключенням дня святого Валентина (відзначають в закладі освіти). Знають елементи національного одягу свого регіону і навіть інколи використовують його в повсякденному житті – 53,5 % респондентів ЕГ і 56,4 % – КГ; знають елементи національного одягу інших регіонів країни – 4,7 % респондентів ЕГ і 3,5 % – КГ, але не використовують в щоденному побуті. Знають способи приготування національних страв свого регіону (вареників, холодцю, капустаю, узвару) – 63,4 % респондентів ЕГ і 65,8 % – КГ, знають способи приготування національних страв інших регіонів країни (банос) – 5,5 % респондентів ЕГ і 4,3 % – КГ.

Враховуючи те, що підлітки і діти старшого шкільного віку навчаються в закладах освіти і певною мірою засвоюють знання полікультурної спрямованості, то для респондентів цієї вікової категорії ми запропонували дати визначення понять полікультурного спрямування: культура, народ, етнос, полікультурність, міжкультурність, різноманіття культур, схожість, відмінність, представники інших культур, міжкультурна взаємодія, толерантність, терпимість, рівність, інакшість, діалог культур. При оцінці сутності понять увага зверталася на уміння респондентів розкрити їх зміст.

Щодо розуміння цих понять, то вони такі: поняття «культура» респонденти розглядають у контексті з мистецтвом, літературою, освітою, музикою, поняття «полікультурність» – як багато культур, різні культури.

Респонденти підліткового віку змогли пояснити окремі поняття. Наприклад, поняття «культура» вони розглядають як освіту, матеріальну і духовну цінність, національні цінності, вихованість, соціально прийняту в суспільстві поведінку, національні надбання народу, що виражаються у мистецтві, літературі, освіті; полікультурна освіта, на їх думку, це різні види освіти: середня і вища освіта – відповідно 15,7% респондентів ЕГ і 18,0% – КГ; освіта, набута в музичній чи спортивній школі – 17,2% респондентів ЕГ і 19,4% – КГ; полікультурне виховання вони пов'язують з різними напрямками

виховання: національно-патріотичним, трудовим, розумовим, економічним, екологічним, правовим тощо – відповідно 21,5% респондентів ЕГ і 18,8% – КГ; поняття «мультикультурне виховання» вони тлумачать як багатокulturне виховання – 7,3% респондентів ЕГ і 6,5% – КГ; «міжкультурне виховання» – це виховання з урахуванням двох або більше культур – 25,8% респондентів ЕГ і 23,7% – КГ.

Поняття «схожість, відмінність, представники інших культур» асоціюються з мовою, кольором шкіри, країною проживання – відповідно 86,5% респондентів ЕГ і 90,2 – КГ. Респонденти обох груп не змогли чітко сформулювати поняття «міжнародна взаємодія», «толерантність».

34,2% респондентів ЕГ і 33,8 % – КГ вважають, що знати історію країни потрібно для того, щоб працювати над її подальшим соціально-культурним розвитком. До особливостей національної культури 13,6% респондентів ЕГ і 13,8 % – КГ відносять українську кухню, українське село, українські свята; 11,3% респондентів ЕГ і 10,5% – КГ – українську літературу, регіональні краєвиди, національних героїв, в т. ч. козацької доби і сучасності.

96,3 % респондентів ЕГ і 93,7 % – КГ усвідомлюють розмаїття народів, національностей і культур у країні та світі і лише 37,4 % респондентів ЕГ і 36,5 % – КГ відчують потребу у пізнанні традицій, норм, правил поведінки, особливостей інших народів, які проживають в найближчому соціумі.

Більшість респондентів не вбачають різниці між культурою різних регіонів України, бо стабільно живуть у своєму краї, хоча не заперечують користь від міжкультурного спілкування.

Такі низькі результати ми пов'язуємо із соціальним статусом респондентів (діти з дитячих будинків сімейного типу), реалізацією батьками-вихователями більшою мірою матеріальної і побутової функції у сім'ї, віковими особливостями опитаних, відсутністю цілеспрямованої діяльності щодо організації полікультурної освіти і виховання школярів в сім'ях; відсутністю взаємодії сім'ї і інших соціальних інституцій у полікультурному вихованні дітей.

Загальновідомо, що саме сім'я формує в дитини фундаментальні культурні орієнтири, визначає морально-ціннісні домінанти особистості, тобто здійснює найбільший вплив на розвиток полікультурності зростаючої особистості. Незважаючи на те, що предметом нашого дослідження є полікультурність дітей у дитячих будинках сімейного типу, вважаємо за необхідне з'ясувати також й рівень підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей.

Щодо обізнаності батьків з полікультурною термінологією, то лише незначна частина батьків, а саме 12,4%, дали ґрунтовні визначення поняттям «культура», «полікультурність», «міжкультурність», «полікультурне виховання», «різноманіття культур», «схожість», «відмінність», «представник інших культур», «міжкультурна взаємодія», «толерантність», «терпимість», «рівність», «інакшість», «діалог культур», «самобутність», «національна і культурна ідентичність». При оцінці сутності понять враховувалося уміння батьків-вихователів розкрити їх зміст і об'єм.

До змісту полікультурного виховання батьки відносять: ознайомлення з традиціями, культурою різних народів – 21,6% учасників опитування; взаємодію з представниками інших культур – 15,4%. Із форм полікультурного виховання батьки віддали перевагу бесідам – 47,5% опитаних, екскурсіям – 34,7%.

Такий невисокий відсоток ми пояснюємо різним соціальним статусом, рівнем освіти, матеріально-культурним рівнем споживання батьків-вихователів. В той же час, практично усі згодні з тим, що дитину необхідно готувати до комунікації, співпраці з представниками різних культур, формувати у них толерантне ставлення до представників різних культур. Вони визнали, що потребують знань та умінь щодо організації полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу, організації комунікації (діалогу) та співпраці з представниками інших культур, уміння долати міжкультурну напруженість та уникати конфліктів. Від організації полікультурного виховання в будинках сімейного типу очікують: поглиблення знань про полікультурність – 89,4%

опитаних; знання про різні культури – 75,4%; уміння співпрацювати з людьми різних культур – 37,8%; бути терплячим і толерантним до культурного різноманіття – 91,2% опитаних, оволодіння формами і методами полікультурного виховання дітей тощо.

Нашу позицію щодо актуальності полікультурного виховання для життя дітей у полікультурному суспільстві розділили 86% опитаних. В обґрунтуванні чинників полікультурного виховання вони вказали таке: люди зараз часто їздять за кордон, іноді через важкі обставини; останнім часом поглибилася взаємодія між людьми різних країн.

Узагальнені кількісні результати діагностики рівнів сформованості когнітивного компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп ми систематизували в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Рівні сформованості когнітивного компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп за результатами констатувального етапу експерименту (%)

когнітивний компонент полікультурності				
група рівні	експериментальна		контрольна	
	абсолютні значення	відсоткові значення	абсолютні значення	відсоткові значення
високий рівень	18	17,0	17	17,3
середній рівень	28	26,4	29	29,6
низький рівень	60	56,6	52	53,1

[Джерело: укладено авторкою].

Результати експериментальної групи: до високого рівня сформованості когнітивного компонента полікультурності віднесено 17,0 % респондентів, до середнього – 26,4%, до низького – 56,6 %.

Результати контрольної групи: до високого рівня сформованості когнітивного компонента полікультурності віднесено 17,3 % респондентів, до середнього – 29,6%, до низького – 53,1 %.

Такі результати ми пояснюємо відсутністю цілеспрямованої виховної роботи з дітьми будинків сімейного типу, спрямованої на оволодіння дітьми основними поняттями полікультурної спрямованості; частково сформованою у дітей потребою у пізнанні традицій, норм, правил поведінки у полікультурному середовищі.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності ми використали методики, представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп

Компонент	Цільова аудиторія	Назва методики	Спрямованість методик
Емоційно-ціннісний	респонденти молодшого шкільного віку	адаптований опитувальник для вивчення ставлення дітей до іноземних громадян (додаток Г); анкета на з'ясування емоційного ставлення до інших та інакших (додаток Д)	з'ясування рівнів прояву толерантності у ставленні до інших та інакших, прихильності, поваги та емпатії до представників інших культур, соціальних станів
	респонденти підліткового віку	анкета «Ставлення до іноземних громадян» (додаток Е); анкета «Риси толерантної людини» (додаток Ж)	

[Джерело: укладено авторкою].

Для з'ясування рівня сформованості емоційно-ціннісного компоненту полікультурності у дітей молодшого шкільного віку ми використали анкету для вивчення ставлення дітей молодшого шкільного віку до іноземних громадян (додаток Г), для з'ясування емоційного ставлення до інших та інакших (додаток Д).

Поняття «інший, інакший» діти молодшого шкільного віку пов'язують з людьми, які відрізняються кольором шкіри: 42,3% відповідей; мовою – 83,3%, звичками – 39,7% (тобто усі іноземці), зовнішністю (дуже товстий, надто високий, з обмеженими фізичними можливостями) – 29,6%.

З'ясовано, що 18,3 % респондентів ЕГ і 13,4 % – КГ до громадян інших країн, які приїжджають в Україну, ставляться позитивно; 16,8 % респондентів ЕГ і 15,3 % – КГ – негативно; 56,6 % респондентів ЕГ і 61,6 % – КГ – залежно від ситуації. Не визначилися із відповідями 8,3 % респондентів ЕГ і 9,7 % – КГ. Такі результати ми отримали з урахуванням того, що частина дітей живе по сусідству з представниками інших національностей і, відповідно, навчаються з ними. Особливого почуття симпатії до них не проявляють 27,4 % респондентів ЕГ і 24,8 % – КГ, хоча й розуміють сутність поняття «інший, інакший»: ставлення до них останнім часом змінилося на краще у 20,5 % респондентів ЕГ і 25,4 % – КГ; змінилося на гірше у 43,4 % респондентів ЕГ і 45,8 % – КГ; не змінилося загалом у 36,1% респондентів ЕГ і 28,8 % – КГ.

Загалом респонденти обох груп не обізнані з проблемами, з якими стикаються люди, яких вважають інакшими. Проте небажання допомогти їм, ігнорування таких людей в громадських місцях, навіть відкриті образи і приниження вважають неприйнятною поведінкою в нашому суспільстві.

Головною проблемою під час зустрічей з інакшими вважають нерозуміння їх, побоювання, хоча визнають, що знайомства з іншими чи інакшими людьми можуть принести користь: такі люди можуть поділитися знаннями й уміннями, наприклад, умінням працювати з деревом, металом, фотографувати, малювати, виготовляти речі побутового ужитку тощо. Від іноземців можна дізнатися про особливості країни, звідки вони приїхали, традиції приготування національних страв, вирощування деяких сільськогосподарських культур, вивчити мову тощо.

Для визначення рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента у респондентів підліткового віку ми використали опитувальник «Ставлення до

представників інших культур» (додаток Е), анкета «Риси толерантної людини» (додаток Ж).

За результатами анкетування з'ясовано, що 21,3 % респондентів ЕГ і 23,4 % – КГ завжди толерантні і терпимі до національної своєрідності інших людей, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; 34,3 % респондентів ЕГ і 33,8 % КГ не вважають за потрібне бути толерантним і терпимими; 44,4 % респондентів ЕГ і 42,8 % КГ не визначилися.

26,0% респондентів ЕГ і 32,4% – КГ відповіли, що не хотіли б, щоб у їхньому будинку сімейного типу або класі була дитина-іноземець, проте не проти дітей з інших регіонів України. Вони аргументували свою позицію невідповідністю до контактів з незнайомими людьми, з іноземцями, наприклад, «Я не знаю, чи мені з ними буде комфортно; я не розумію їхньої мови».

35,6% респондентів ЕГ і 34,6% – КГ відповіли, що для них це не має значення. Відповіді підтвердилися такими висловлюваннями: «Мені абсолютно байдуже, з якої країни: я зміг би чогось навчитися, дізнатися про їхню країну, про всі країни, тому що такі діти милі і хороші», «Іноземці і біженці навчаються в моєму класі, ми до них звикли».

Із твердженнями «Це нормально жити по сусідству з представниками інших культур» згодні 18,3 % респондентів ЕГ і 13,4 % – КГ; «навчатися в школі з представниками інших культур» – 67,5 % респондентів ЕГ і 66,8 % – КГ; «прийняти в сім'ю представників інших культур» – 4,8 % респондентів ЕГ і 3,8 % – КГ; «надати будь-яку допомогу представникам інших культур» - 9,4 % респондентів ЕГ і 16,0 % – КГ.

10,2% респондентів ЕГ і 9,7% – КГ зазначили, що не хотіли б бачити іноземців у своєму класі, тому що вони поведуться негарно, б'ються. Їм навіть доводилося стикатися з випадками приниження гідності людини через національність або віросповідання. Такі відповіді ми отримали від респондентів, які мають негативний досвід спілкування з представниками інших культур.

Решта учасників діагностичного зрізу зазначили, що їм важко судити того, кого вони не знають: хтось може бути хорошим, а хтось поганим, хтось веселим, а хтось нудним.

34,6 % респондентів ЕГ і 31,8% КГ вважають, що, якщо у них будуть друзі з числа представників інших культур, то вони зможуть переконати їх у дотриманні національних традицій і цінностей теперішнього місця проживання; 32,4 % респондентів ЕГ і 33,0% КГ дозволять їм не зважати на існуючі національні традиції і цінності на теперішньому місці проживання; 21,0 % респондентів ЕГ і 13,2% КГ готові навіть повністю перейняти національні традиції їх рідної країни; і лише незначна частина, а саме, 12,0 % респондентів ЕГ і 22,0% КГ згідна вибірково перейняти національні традиції представників інших культур.

100% респондентів цієї вікової категорії переконані, що представникам інших культур в Україні слід надавати психологічну, інформаційну, першу медичну допомогу, допомогу у пошуку житла, а також освітні послуги; вони повинні мати однакові з українцями права і обов'язки. Згідні з існуючими правилами надавати матеріальну допомогу і соціальні пільги усім представникам інших культур 36,8 % респондентів ЕГ і 34,6 % – КГ (в основному такі відповіді ми отримали від круглих сиріт); надавати вибірково – 24,6 % респондентів ЕГ і 23,5 % – КГ (такі відповіді дітей, які проживають з рідними батьками); решта не визначилися із відповідями (це діти, які стали проживати в будинках сімейного типу зовсім недавно).

Ми пов'язуємо такі результати із нинішньою ситуацією в країні, спричиненою війною: багато дітей жили в малозабезпечених сім'ях у зв'язку із відсутністю одного з батьків, або не виконанням ними обов'язків по вихованню дітей. Як бачимо, подекуди спостерігається нетолерантне і нетерпиме ставлення до дітей із таких сімей.

75,6 % респондентів ЕГ і 80,7 % – КГ вважає, що представники інших культур зобов'язані визнавати норми соціальної поведінки, засвоювати цінності національної культури країни, в яку вони переїхали на постійне чи тимчасове місце проживання; 19,6 % респондентів ЕГ і 14,5 % – КГ – ставитися з повагою до

традицій та звичаїв соціального середовища проживання, але необов'язково дотримуватись усіх; 14,8% респондентів ЕГ і 16,3 % КГ переконані, що представники інших культур можуть не визнавати і не приймати норми соціальної поведінки, а дотримуватися норм і правил поведінки своєї нації, своєї країни.

Щодо сформованості рис толерантної людини у кожного з респондентів, то респонденти обох груп по 4 бали віддали таким рисам: гуманізм, здатність до співпереживання, чуйність, почуття гумору; по 3 бали – допитливість, довіра, вміння вислухати іншого; вміння володіти собою; по 2 бали – поблажливість, альтруїзм, доброзичливість, по 1 балу – прийняття інших такими, як вони є, терпимість до розбіжностей,

Узагальнені кількісні результати діагностики рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп ми систематизувати в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Рівні сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурної позиції респондентів експериментальної і контрольної груп за результатами констатувального етапу експерименту (%)

емоційно-ціннісний компонент полікультурності				
група / рівні	експериментальна		контрольна	
	абсолютні значення	відсоткові значення	абсолютні значення	відсоткові значення
високий рівень	22	20,8	20	20,4
середній рівень	26	24,5	27	27,6
низький рівень	58	54,7	51	52,0

[Джерело: укладено авторкою].

Результати експериментальної групи: до високого рівня віднесено 20,8 % респондентів, до середнього – 24,5%, до низького – 54,7%.

Результати контрольної групи – 20,4% респондентів, до середнього – 27,6%, до низького 52,0%.

Такі результати ми пояснюємо відсутністю ефективних форм і методів роботи в сім'ях у будинках сімейного типу щодо формування у дітей

позитивного інтересу до культури інших народів, поваги до їх культурної своєрідності, толерантного ставлення до розмаїття культурних традицій представників інших народів.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності ми використали методики, представлені в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості комунікативно-поведінкового компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп

Компонент	Цільова аудиторія	Назва методики	Спрямованість методик
Комунікативно-поведінковий	респонденти молодшого шкільного віку	проблемні ситуації «Новенька/новенький», «День народження», «Українська кухня», «Допоможи іноземцю» (додаток И)	уміння спілкуватися з представниками інших культур; прояв емпатії, толерантності і терпимості до представників інших культур
	респонденти підліткового віку	анкета «Культура міжнаціональної взаємодії» (додаток К)	готовність до надання практичної допомоги (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур

[Джерело: укладено авторкою].

Для з'ясування рівня сформованості комунікативно-поведінкового компоненту полікультурності з респондентами молодшого шкільного віку ми використали проблемні ситуації «Новенька/новенький», «День народження», «Українська кухня», «Допоможи іноземцю» (додаток И).

Вони були спрямовані на з'ясування рівнів сформованої готовності до надання практичної допомоги (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур.

Вирішення респондентами проблемної ситуації «Новенька/новенький» дали нам змогу з'ясувати, що лише 24,6 % респондентів ЕГ і 23,5 % – КГ виступлять ініціаторами у налагодженні взаємостосунків з новенькою/новеньким дитиною у сім'ї, одразу познайомляться з нею, запропонують поспілкуватися і провести екскурсію будинком. Решта дітей, тобто 75,4 % респондентів ЕГ і 76,5 % – КГ будуть чекати запрошення від неї /нього, і продовжуватимуть спілкуватися з тими, хто давно живе у будинку сімейного типу, і у них сформовані однакові соціальні звички.

Проблемна ситуація «Допоможи іноземцю» допомогла нам з'ясувати, що лише 14,6 % респондентів ЕГ і 16,8 % – КГ допоможуть іноземцю й покажуть дорогу до торговельного центру. 85,4% респондентів ЕГ і 83,2% КГ відмовлять у такі послугі, тому що незнайомий чоловік одягнутий в дивний одяг, розмовляє трохи незрозумілою мовою.

Досить складно було респондентам вирішити ситуацію «День народження». Лише 9,6 % респондентів ЕГ і 11,2 % – КГ погодилися запросити дівчинку/хлопчика, яка/який нещодавно приїхала/приїхав з тимчасово окупованої території, хоча вона /він їм не подобалася, на свій день народження. Але бажання бачити сусідку-подружку перемогло. 90,4% респондентів ЕГ і 88,8% КГ відмовилися, пояснюючи це заборонаю батьків запрошувати чужих дітей додому, небажанням бачити незнайомого у себе на святі, нетерпимим ставленням до біженців, недовірою до дітей із тимчасово окупованих територій.

Найлегше респонденти справилися із проблемною ситуацією «Українська кухня». Респонденти обох груп виявили бажання розказати іноземним гостям про особливості української національної кухні, але у 76,8 % респондентів ЕГ і 74,6 % – КГ виявився брак знань про особливості української національної кухні, способи приготування суто національних страв.

Результати діагностики за методикою «Культура міжнаціональної взаємодії» (додаток К) для респондентів підліткового віку представлені в додатку К, такі: 52,6 % респондентів ЕГ і 49,6 % – КГ відчувають глибокий зв'язок з українською культурою і переконані, що кожен українець повинен

знати історію своєї країни, знати і дотримуватися звичаїв і традицій рідного краю, однією з граней їх ідентичності виступає громадянська позиція, тому вони є прихильниками діалогу культур, а їх міжкультурна позиція виражається у твердженні – «Всі ми різні – всі ми рівні».

Ці респонденти терплячі у взаємостосунках з представниками інших національностей; при нагоді завжди їм допомагають, не упускають нагоди ознайомитися з особливостями життя та побуту представників інших культур.

12,8 % респондентів ЕГ і 15,6 % – КГ мають чіткі уявлення про цінності рідної культури, і не визнають цінностей інших культур. Для 14,8 % респондентів ЕГ і 12,5 % – КГ важливо розрізняти національні стереотипи та індивідуальну неповторність, тому що кожен народ глибоко своєрідний та цікавий своїми традиціями; а 64,8 % респондентів ЕГ і 51,9 % – КГ переконані, що кожна нація має свої традиції та цінності, чіткі уявлення про цінності рідної культури; і хоча не визнають цінностей інших культур, проте терпляче ставляться до представників інших національностей, тому й бажають більше знати про особливості життя та побуту представників інших національностей, які проживають у найближчому соціальному оточенні.

18,4 % респондентів ЕГ і 19,6 % – КГ не бажають спілкуватися з представниками інших культур, вони їм нецікаві і неприємні, і взагалі, до них вони ставляться з недовірою. Крім того, наявні респонденти, які у майбутньому планують змінити місце навчання і постійного проживання – відповідно 22,3% респондентів ЕГ і 26,5 – КГ.

В цілому спостерігається перевага інтолерантних установок щодо представників інших культур.

Узагальнені кількісні результати діагностики рівнів сформованості комунікативно-поведінкового компонента полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп ми систематизувати в таблиці 1.7.

**Рівні сформованості комунікативно-поведінкового компонента
полікультурності респондентів експериментальної і контрольної груп за
результатами констатувального етапу експерименту (%)**

Комунікативно-поведінковий компонент полікультурності				
група / рівні	експериментальна		контрольна	
	абсолютні значення	відсоткові значення	абсолютні значення	відсоткові значення
високий рівень	16	15,1	17	17,3
середній рівень	26	24,5	29	29,6
низький рівень	64	60,4	52	53,1

[Джерело: укладено авторкою].

Результати експериментальної групи: до високого рівня віднесено 15,1 % респондентів, до середнього – 24,5%, до низького – 60,4%.

Результати контрольної групи – 17,3% респондентів, до середнього – 29,6%, до низького 53,1%.

Такі результати ми пояснюємо відсутністю інтересу до використання форм і методів роботи в сім'ях будинків сімейного типу, які б сприяли взаємодії дітей з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності, розвитку поваги і терпимості до людей різних етнічних груп, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; несформованим умінням свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій міжкультурної і міжетнічної взаємодії, відсутнім досвідом вирішення проблем іншого співтовариства.

З огляду на те, що полікультурність у контексті нашого дослідження – це цілісне педагогічне явище, складниками якого є когнітивний, емоційно-ціннісний і комунікативно-поведінковий компоненти, то ми обробили отримані емпіричні дані за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS, версія 11,5 for Windows і відобразили їх в таблиці 1.8 «Рівні сформованості

полікультурності респондентів ЕГ і КГ за результатами констатувального етапу експерименту (%) (таблиця 1.8).

Таблиця 1.8

**Рівні сформованості полікультурності респондентів ЕГ і КГ
за результатами констатувального етапу експерименту (%)**

Полікультурність як цілісне педагогічне явище		
Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	17,6	18,3
Середній	25,1	29,0
Низький	57,3	52,7

[Джерело: укладено авторкою].

За результатами констатувального етапу експерименту з'ясовано, що до високого рівня сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища в експериментальній групі віднесено 17,6% респондентів, до середнього – 25,1%, до низького – 57,3%. В контрольній групі результати відрізняються мало: до високого рівня віднесено 18,3% респондентів, до середнього – 29,0%, до низького 52,7 %.

Представляємо отримані дані візуально на гістограмі (рис.1.1).

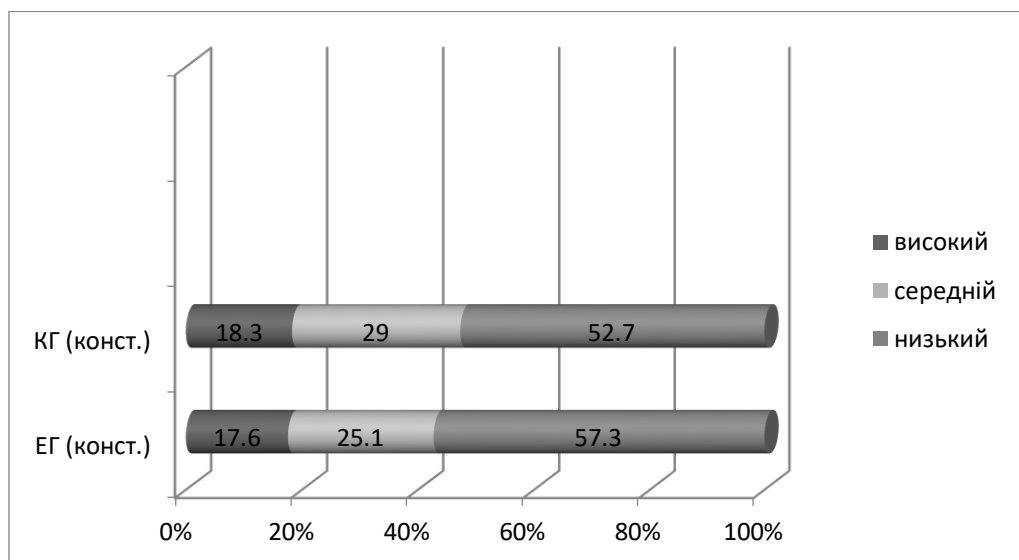

Рис.1.1. Порівняльна гістограма початкового рівня сформованості полікультурності в респондентів ЕГ і КГ за результатами констатувального етапу експерименту (%).

Констатуємо факт, що на початок педагогічного експерименту рівні сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища невисокі. А це означає, що обидві групи знаходяться в однакових умовах для організації і проведення педагогічного експерименту, спрямованого на підвищення рівнів сформованості полікультурності в респондентів експериментальної групи.

З огляду на те, що основним критерієм виміру сформованості педагогічного явища вчені вважають перехід досліджуваного на більш високий рівень свого розвитку, то такий підхід вважаємо найбільш оптимальним. Він дає нам змогу розглянути процес полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу як перехід респондентів від одного рівня до іншого, більш високого, якісно відмінного.

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу повною мірою не реалізується, що пов'язано зі слабким рівнем теоретичної підготовки батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей, відсутністю практичного досвіду організації цього процесу, необізнаністю батьків-вихователів з формами і методами формування полікультурності як інтегрованої якості. Все це вимагає розробки методики полікультурного виховання, що, своєю чергою, передбачає обґрунтування й апробацію соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Тому ми висунули гіпотезу, сутність якої полягає в тому, що рівні сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища підвищуються за реалізації таких соціально-педагогічних умов: 1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках

сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їх інтересів й активізують процес полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Висновки до першого розділу

У розділі процес полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу схарактеризовано у трьох взаємопов'язаних між собою теоретико-прикладних площинах. Перша – це історико-генетичний аналіз психолого-педагогічної та соціально-педагогічної складової процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в різні історичні періоди, через формування її моралі і духовного світу, ціннісної сфери і ціннісних ставлень та орієнтацій у дитячих будинках сімейного типу та екстраполяції цих процесів у вітчизняну і зарубіжну педагогічну науку й освітню практику. Друга площина – це актуалізація понятійно-категорійного апарату дослідження через характеристику сутності базових понять дослідження. І третя площина, що логічно пов'язана з попередніми, – це ґрунтовний аналіз і характеристика розвитку міжнародного і вітчизняного нормативно-правового забезпечення процесів полікультурного виховання зростаючої особистості, зокрема формування полікультурності як результату полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Визначено теоретичні основи дослідження, які складають положення філософії, соціології, культурології, психології, педагогіки та соціальної педагогіки про: сутність і значення полікультурного виховання зростаючої особистості у сучасному соціумі; конкретизацію цих процесів завдяки застосуванню у процесі дослідження особистісно орієнтованого, гуманістичного і системного підходів до визначення сутності і спрямованості соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; врахування їхніх вікових особливостей завдяки

застосуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з батьками-вихователями у таких будинках.

Здійснено характеристику базових понять дослідження у межах понятійно-категоріальної парадигми дослідження як проєкцію матеріально-духовної культури українського суспільства на процеси формування смислового поля наступних категорій: мораль і моральні цінності, гуманізм і толерантність, культура і полікультурність, соціально-педагогічні умови, полікультурне виховання дітей, дитячий будинок сімейного типу, полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. Це дало змогу розкрити сутність ключового поняття здійсненого дослідження «полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу», що визначається як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самотність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт.

Полікультурність інтерпретується як інтегрована якість особистості (включає громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість), що в цілому забезпечує успішну її реалізацію в полікультурному суспільстві, сприяючи вирішенню міжетнічних конфліктів та налагодженню конструктивних взаємин. Це один з основних показників індивідуальності дитини, що характеризує її поведінку і дії, бажання, вміння і навички робити адекватні оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії у дитячому будинку сімейного типу, що базується на взаємозбагаченні особистості за умови збереження самотності в множинності культур. Це своєрідна відповідь на сучасні процеси глобалізації та інтеграції

сфер життєдіяльності людини на основі негативних культурних стереотипів і упереджень; результат полікультурного виховання.

Розроблено компонентно-критеріальну базу дослідження, що включає *компоненти* (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), *критерії* (інформованість та обізнаність, глибина знань; толерантно-ціннісне ставлення до розмаїття культур рідного народу, реалій полікультурного середовища загалом і представників інших культур зокрема; уміння вирішувати проблеми полікультурної спрямованості у процесі міжкультурного спілкування та практичної діяльності, толерантно взаємодіяти з представниками різних культур), *показники* (знання понятійного апарату дослідження, особливостей національної культури і її впливу на сприйняття світу та поведінку дітей; інформованість, обізнаність про культурне розмаїття оточуючого середовища як джерела формування полікультурної особистості; усвідомлення потреби в налагодженні міжособистісних взаємовідносин з представниками інших культур; шанобливе ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного інтересу до представників інших культур, повага до їх культурної своєрідності та відмінностей; толерантне і терпиме ставлення до інакшості представників інших культур, критичне ставлення до інформації полікультурного спрямування; міжособистісне та міжкультурне спілкування на основі соціально прийнятих норм і правил поведінки в полікультурному середовищі; взаємодія з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; надання практичної допомоги (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур; повага і терпимість до людей різних етнічних груп, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії), *рівні сформованості полікультурності*: високий, середній, низький.

Розроблено пакет діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості полікультурності дітей будинків сімейного типу: опитувальник на з'ясування знань понять полікультурного спрямування; методики:

«Український одяг»; «Відгадай свято», «Одягни українку/українця», «Пригости іноземця національною стравою»; анкети «Що я знаю про толерантність», «Ставлення до іноземних громадян» (за Горбатюк В.А., Ємельяненко Ю.В., Козирєвою С.П.); анкета «Культура міжнаціональної взаємодії» (за Шаблюк О.Ф.), проблемні ситуації «Новенька/новенький», «День народження», «Українська кухня», «Допоможи іноземцю» [60].

Визначено й обґрунтовано експериментальну базу дослідження; сформовано дві групи для проведення педагогічного експерименту: контрольна група (КГ) – 98 респондентів, експериментальна група (ЕГ) – 106 респондентів. Разом 204 респонденти.

З'ясовано, що до високого рівня сформованості полікультурності як цілісної особистісної якості, властивості в експериментальній групі віднесено 17,6% респондентів, до середнього – 25,1%, до низького – 57,3%. В контрольній групі результати такі: до високого рівня віднесено 18,3% респондентів, до середнього – 29,0%, до низького – 52,7 %.

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувачки: [99; 105; 106; 107; 108].

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ

2.1. Сутність нормативно-правового і змістовно-технологічного забезпечення полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу

Нормативно-правове і змістовно-технологічне забезпечення полікультурного виховання здійснюється міжнародними документами, як-от: «Статут Організації Об'єднаних Націй», у якому акцентується на необхідності розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів [224]; «Статут ЮНЕСКО», в якому зазначено, що «широке поширення культури та виховання людства для справедливості та свободи і миру є необхідними для гідності людини і становлять священний обов'язок, який усі нації повинні виконувати в дусі взаємодопомоги та турботи» [223]; «Загальна декларація прав людини», у якій стверджується, що «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [81]; «Конвенція про права дитини», у якій визначено, що «дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння..., враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини» [120]; «Декларація принципів толерантності», четверта стаття якої присвячена вихованню, що є «найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших» [57]; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм

расової дискримінації», у статті 7 якої визначаються полікультурні принципи, а саме негайне реагування «зокрема в галузях викладання, виховання, культури та інформації, в цілях боротьби із забобонами, які ведуть до расової дискримінації, з метою заохочення взаєморозуміння, толерантності і дружби між націями та расовими або етнічними групами» [152]; «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин», в якій підкреслюється «важливість міжкультурного діалогу і багатомовності» [77]; «Рамкова конвенція про захист національних меншин», у якій полікультурні ідеї висвітлені як «створення клімату терпимості та діалогу, що є необхідним для того, щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства» [198] тощо.

В українському суспільстві на рівні держави полікультурні принципи закріплені в Конституції України: у статті 52 декларується рівність дітей незалежно від походження, а також зазначається, що «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [122]. В Україні підписана низка законів, що стосуються різних культур та їх представників на території держави, у яких чітко прослідковуються спрямування на взаємодію, співпрацю та розвиток кожної з них. Такими основними законами є: «Про національні меншини в Україні» [191], «Про свободу совісті та релігійні організації» [196], «Про охорону дитинства» [194] тощо. Зокрема, аналіз змісту «Національної доктрини розвитку освіти» свідчить про необхідність виховання людини, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу [156].

На сьогодні в Україні змінено основні засади адміністративно-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, створено правовий та фінансовий механізми розвитку такої альтернативної форми сімейного утримання як дитячий будинок сімейного типу.

Дитячі будинки сімейного типу створюються на противагу колективним формам виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, їх діяльність регламентується такими нормативними документами, як: Сімейний Кодекс України (глава 20) [213], Постанова від 26 квітня 2002 року № 564 «Про затвердження Положення про Дитячий будинок сімейного типу» [188], Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 482 «Про внесення змін до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю» [184], Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 року № 3357 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» [189], Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» [183].

Для належного забезпечення та захисту вихованців дитячого будинку сімейного типу необхідна спільна дія батьків-вихователів, державних структур, що виконують соціальне супроводження, контроль та допомогу у функціонуванні дитячого будинку сімейного типу, суспільства в цілому та дотримання норм щодо захисту прав дітей, що затверджені у державних та міжнародних документах. Система законодавства, освіти та соціальних послуг повинна працювати на користь дітей та сприяти їхньому безпечному та здоровому розвитку.

Вихованцями дитячих будинків сімейного типу є діти-сироти та діти, що позбавлені батьківського піклування. Так, у відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх

органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати» [194]. Права таких категорій дітей включають як загальні, так і окремо визначені дитячі права, що містяться у міжнародних та національних документах. Першим міжнародним документом, спрямованим на захист дітей, стала Декларація прав дитини, прийнята в Женеві у 1924 році [199, С. 102]. Женевська декларація чітко визначила, що сироті та покинутій дитині слід надати притулок, їй мають гарантуватися всі заходи соціального забезпечення та страхування. Загальною декларацією прав людини, прийнятою 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, було проголошено, що діти у всьому світі мають користуватися однаковим соціальним захистом [81]. Результатом багаторічної роботи міжнародної спільноти стала Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року Генеральної Асамблеї ООН. Документ спрямований на захист та охорону прав дітей «без будь-яких винятків і без різниці чи дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового становища, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини або її сім'ї» [80]. Але все ж найважливішим міжнародним документом у сфері забезпечення прав дітей виступає «Конвенція ООН про права дитини» 1989 року, ратифікована в Україні 27 вересня 1991 року. В Конвенції закріплено низку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення достатніх умов для повноцінного виховання та розвитку дітей [120]. Базуючись на ідеї першочерговості загальнолюдських цінностей, всебічного розвитку особи, Конвенцією визначається пріоритет прав та інтересів дитини, в тому числі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у суспільстві, наголошується на неприпустимості її дискримінації, будь-яких її ознак чи мотивів і, насамперед, на необхідності піклування над нею держави і суспільства. Конвенція зобов'язала кожену державу поважати та заохочувати реалізацію прав

дітей, в тому числі й права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на всебічну участь у культурному і творчому житті, забезпечувати їм повноцінне дозвілля та відпочинок, сприяти наданню їм відповідних можливостей для цього.

Одним із основних правових актів захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 3 серпня 2006 року, яка визначає, що адміністративно-правовий захист дитини, в тому числі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, полягає у сприянні та підтриманні прав та найвищих інтересів дитини, у наданні їй процесуальних прав та допомоги щодо здійснення нею цих прав під час розгляду сімейних справ стосовно дитини, де її правам та думкам має приділятися належна увага [76].

Серед національних документів та законів, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, є: Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. та ін. Прийнято низку Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а саме: Указ Президента від 5.05.2008 р. № 411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»; Указ Президента від 18.01.1996 р. № 63/96 «Про національну програму «Діти України»; Указ Президента «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11.07.2005 р. № 1086-2005; Указ Президента України від 2018 р. №5 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа». Згідно з частиною 3 статті 52 Конституції України, обов'язок забезпечення утримання та виховання сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, покладається на державу [122]. Згідно зі статтею 25 Закону України «Про охорону дитинства», діти, які залишились без батьківського піклування через смерть батьків, втрату батьківських прав, хворобу батьків або з інших причин, мають право на

особливий захист та допомогу від держави [194]. Тобто держава є головним гарантом захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Необхідно відзначити, що держава встановлює соціальні стандарти, які регулюють умови утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, згідно із законами та нормативно-правовими актами. Ці стандарти визначають мінімальні норми і нормативи для забезпечення цих осіб, незалежно від місця їх перебування. Важливо підкреслити, що державні соціальні стандарти є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми їх усиновлення чи утримання, і вони підтверджуються відповідно до законодавства.

Метою дослідження є чітке окреслення прав вихованців дитячих будинків сімейного типу, визначення проблем та перспектив їх реалізації, забезпечення та захисту. Аналіз наукових та правових підходів щодо цієї тематики показав відсутність конкретизації та особливостей прав дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. Крім того, актуальним є врахування умов їх виховання для реалізації цих дій.

Дитячий будинок сімейного типу є умовою забезпечення права на сім'ю, на виховання в родинному оточенні. Це право враховує важливість сімейного середовища для повноцінного фізичного, емоційного та соціального розвитку особистості. Родина має особливе значення для формування цінностей, культури та стабільності в житті людини, забезпечуючи дітям можливість зростання в родинному оточенні, де їм надається турбота, захист та можливість розвитку. Право на сімейне виховання визнає, що сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості та надає людям можливість бути часткою близьких стосунків та спільного життя в сімейному колі. У Конвенції ООН про права дитини зазначено, що сім'я є основним осередком суспільства та природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів, особливо дітей [120].

Основною ідеєю дитячого будинку сімейного типу є створення сімейного оточення для дітей. Діти живуть в невеличких групах із сімейними парами або особами у атмосфері, близькій до природної родини. У таких умовах батьки-

вихователі мають можливість індивідуального підходу до кожної дитини, враховуючи її особливості, потреби та інтереси, несуть відповідальність за життя та здоровий розвиток. Однак можуть виникати проблеми щодо організації родинного середовища, налагоджені відносин між дітьми, адаптації та соціалізації, виховних моментів. Рішенням таких проблем є обізнаність батьків-вихователів, їх досвід, допомога кваліфікованих спеціалістів та бажання надати підтримку, розуміння і тепло дітям.

У дитячому будинку сімейного типу батьки-вихователі несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дітей, тим самим забезпечується право на гідний рівень життя, фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток. Діти-сироти та діти, що позбавлені батьківського піклування мають право на належні умови проживання, включаючи житло, особистий простір та речі, раціональне, за потреби дієтичне харчування, відпочинок, дозвілля, право брати участь в іграх тощо. Це і є права, які забезпечують задоволення основних потреб дитини.

Для реалізації права на належні умови проживання державним органом, що прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, батькам-вихователям надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством. Для забезпечення належних санітарно-гігієнічних і побутових умов проживання, виховання, навчання та розвитку дітей житлове приміщення на момент його передачі в користування повинне бути обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку [187].

Для успішного забезпечення вищезазначених прав батьки-вихователі мають можливість створити безпечні та зручні умови проживання, належний доступ до ресурсів, розробити правила та режими дня для забезпечення стабільності, впевненості, надійності. Для створення виховного середовища дитячих будинків сімейного типу необхідні педагогічні знання, навички і досвід батьків, вміння налагоджувати комунікаційні зв'язки, вирішувати конфліктні ситуації, забезпечувати право на особисту думку вихованця,

висловлювання та рівність. Згідно статті 7 Конвенції прав дитини, вона «здатна формулювати власні погляди, має бути забезпечена можливістю вільно висловлювати погляди з усіх питань, які стосуються власне дитини» [120].

На сьогодні у зв'язку з російською військовою агресією виникають проблеми щодо збереження життя, здоров'я, належних умов розвитку дітей у дитячих будинках сімейного типу, що знаходяться на територіях ведення бойових дій та окупації. Крім того, переміщені сім'ї, залишивши все майно, стикнулися з проблемою відсутності вільного житлового фонду, а соціальні гуртожитки не відповідають належним умовам для діяльності і виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування в такій кількості осіб. Вирішенням цих проблем є державна та міжнародна підтримка у безпечності та покращенні життєво-побутових умов зазначених установ.

Слід відзначити, що перебування дітей у дитячому будинку сімейного типу є забезпеченням і захистом їхніх соціальних прав. Батьки-вихователі дбають про забезпечення можливостей для навчання, творчості та розвитку вихованців. Це може включати в себе надання освітніх можливостей, сприяння участі у спортивних, художніх та інших заходах. Кожна дитина має право на освіту, держава надає доступ до якісної освіти, а дітям без батьківського піклування право на повне державне забезпечення в закладах освіти до 18 років та при продовженні до 23 років, або до закінчення відповідних закладів освіти. Інтеграція вихованців в соціальний процес здійснюється у взаємодії багатодітної сім'ї з освітньо-виховними закладами. Однією з функцій дитячого будинку сімейного типу є соціальна реабілітація, що спрямована на соціалізацію вихованців та їх включення у суспільство. Батьки-вихователі виховують у дітей навички спілкування, навчають розвивати позитивні взаємини та формують відчуття власної ідентичності та здатності до співпраці. Діти-сироти мають право на збереження своєї ідентичності та належності до певної культури, релігії чи етнічної групи, право користуватися рідною мовою, сповідувати релігію своїх батьків, навіть якщо дитина належить до етнічної, релігійної або мовної групи, яка в державі становить меншість.

До соціальних прав належить право на охорону здоров'я, згідно якого діти-сироти та діти, що позбавлені батьківського піклування, мають доступ до медичного обслуговування та здоров'я на загальних засадах, включаючи профілактику та лікування захворювань. Батьки-вихователі несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків-вихователів про відповідальність за залишення дитини в небезпеці. Дитячим будинкам сімейного типу надається професійна психологічна допомога та підтримка, орієнтована на вирішення проблем та травм, які можуть виникнути у дітей через складні обставини їхнього життя. Крім того, держава для цієї категорії дітей гарантує безоплатне щорічне оздоровлення. Однією з проблем щодо забезпечення цього права дітей, що виховуються саме у таких сім'ях, є відсутність закладів оздоровлення для всієї родини, а не лише для вихованців, невідповідність організації та умов дозвілля у цих закладах сучасним потребам дітей, що свідчить про те, що не в повній мірі забезпечується адміністративно-правовий захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на відпочинок та оздоровлення тощо.

Вихованці дитячих будинків сімейного типу, як і усі діти, мають право на соціальний захист, право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для їхнього здоров'я, або завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку, право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Діти-сироти повинні бути захищені від будь-якого виду фізичного, психологічного чи сексуального насильства, не мають піддаватись катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання, жодна дитина не може бути позбавлена волі незаконним або свавільним чином, а позбавлена свободи дитина, в тому числі дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної

допомоги. Це контролюється роботою соціальних служб, які безпосередньо відвідують дитячі будинки сімейного типу, спілкуються з дітьми, роблять аналіз ситуації в родині і за необхідності кваліфіковані спеціалісти надають безоплатну правову допомогу.

Слід зауважити про особливі права дітей дитячих будинків сімейного типу, до яких належить участь біологічної родини у житті дітей. Це можуть бути зустрічі, спілкування та спроби відновлення зв'язків. Вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може заподіяти шкоду їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню. Форми такого спілкування визначають органи опіки та піклування за погодженням з батьками-вихователями та за участю соціальних працівників або фахівців із соціальної роботи, які здійснюють соціальний супровід сімей [188]. Це право дає можливість дітям підтримувати культурні зв'язки з біологічними батьками та родинами, в яких попередньо вони перебували. Налагодження цієї комунікації також залежить від батьків-вихователів та їх прагнення сформувати у дитини ідентичність, зберегти культурні особливості, які в дитини уже сформувалися та відкоригувати поведінку у руслі збагачення через взаємодію між членами нової родини та представниками різних культур, звичаїв та традицій. Однак проблеми, що можуть виникати при забезпеченні зазначеного права, є дотримання балансу між правом на спілкування з біологічною родиною і необхідністю захисту, безпеки та благополуччя дитини. Головними аспектами мають бути: врахування емоційного стану вихованця, готовності до таких зустрічей, що можуть викликати психологічні проблеми та стреси. Другим аспектом є врахування безпекових ризиків, чітке визначення прав і обов'язків у процесі зустрічей. Крім того, державою можуть бути встановлені правові обмеження частоти і характеру зустрічей з біологічними родинами, які потрібно враховувати та дотримуватися правил та вимог.

Загалом, порушення прав дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, є серйозною проблемою, і вони повинні розглядатися

з великою увагою та терміновістю. Найбільш поширеними, що зустрічаються у дитячих будинках сімейного типу, є проблеми у доступі до основних потреб, неналежність житлових умов, недостатність адекватного харчування, одягу, особистих речей. Причинами є велика кількість дітей та нездатність батьків-вихователів забезпечити належні умови розвитку. У таких родинах можуть бути проблеми щодо відсутності належного захисту від фізичного, емоційного та сексуального насильства. Безпека і захист дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, має бути основною метою як батьків-вихователів, так і контролюючих державних органів.

У зв'язку з російсько-українською війною та переміщенням дитячих будинків сімейного типу за кордон, виникли проблеми з правовим статусом батьків-вихователів. Вони зіштовхнулися з невизнанням європейськими країнами права законного представництва інтересів дітей. Наявні факти вилучення дітей чи роз'єднання законних представників з дітьми за рішенням судових органів, призначення опікунів з числа громадян країни перебування чи самовільне повернення дитячих будинків сімейного типу до України.

Однак ці всі проблеми нівелюються загальною метою діяльності дитячих будинків сімейного типу – можливістю розвиватися дітям без батьківського піклування в стабільному та люблячому оточенні, що наближається до нормального сімейного життя, надання дітям якнайбільше можливостей для здобуття освіти, розвитку та соціалізації.

2.2. Методика полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу

З огляду на те, що сучасне громадянське суспільство характеризується різноманітністю культур, широкими міжкультурними взаємообмінами, постійними міграційними процесами, то формування полікультурності як інтегрованої якості особистості виступає важливим соціальним замовленням. Сучасні діти повинні уміти орієнтуватися і діяти у такому суспільстві, не втративши при

цьому своєї індивідуальності і культурної самобутності; вони мають бути готовими до полікультурного спілкування з іншими і уміти жити в багатонаціональному суспільстві, тобто полікультурному середовищі, що, своєю чергою, сприятиме розвитку в суспільстві позитивного ставлення до представників інших культур, носіїв інших мов, вірувань, цінностей та орієнтирів.

Оскільки сім'я є першим і найважливішим інститутом соціалізації дитини, а в будинку сімейного типу виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з різних регіонів (кожен з яких вирізняється своєю соціокультурною особливістю), з різними характерами, звичками, віросповіданням, сформованими цінностями, морально-духовним рівнем вихованості, своєю історією життя (яка, як правило, неприваблива і важка), то це вимагає обґрунтування та розробки методики полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу.

У науково-довідковій літературі поняття «методика» розглядається як сукупність «технічних прийомів, пов'язаних з певним методом, що охоплює окремі операції, їхню послідовність і взаємозв'язок» [221], «взаємопов'язаних способів та прийомів, доцільних для проведення будь-якої роботи» [36], «опис на логічному рівні якої-небудь конкретної діяльності, прийомів дослідження, включаючи техніку й різноманітні операції з фактичним матеріалом» [257, С. 167].

Методику полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу ми розглядаємо як комплекс ієрархічно вибудованого і логічно взаємопов'язаного між собою інтегрованого й диференційованого у відповідності до вікових й індивідуальних особливостей дітей виховного змісту, традиційних і інноваційних форм, методів і засобів його реалізації на трьох рівнях (пропедевтичному, основному, творчо-прогностичному) й відповідних їм соціально-педагогічних умов досягнення загальної мети і конкретних цілей формування полікультурності як інтегрованої якості особистості.

Оскільки основним у методиці є її структурованість, взаємозв'язок і взаємозалежність усіх компонентів, зорієнтованість на досягнення очікуваного результату, то розроблену нами авторську методику полікультурного виховання представляємо у вигляді моделі (метод моделювання). Педагогічне моделювання є різновидом соціального моделювання і в педагогічній науці розглядається як метод дослідження соціально-педагогічних процесів, який дозволяє отримати нове знання про предмет дослідження [301, С.254].

Основою моделювання є визначення структурних та функціональних компонентів моделі та механізмів їх взаємодії. Розробляючи модель реалізації методики полікультурного виховання дітей у дитячому будинку сімейного типу, ми опиралися на визначення поняття «модель» Д. Мудді, який тлумачить його як: «абстракцію, яка описує певні системи, процеси та явища, а також сприяє візуалізації та структуризації знань, спрощуючи складні ідеї для кращого розуміння» [301, С.262], а також враховували відомі в педагогіці принципи моделювання, зокрема, принцип динамізму, ідеальності, повноти компонентів системи.

Згідно з **принципом динамізму** модель відповідає сучасним вимогам до організації полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу і сприяє процесу формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості.

Принцип ідеальності передбачає, що розроблена нами модель надійна й ефективна, тобто максимального наближена до ідеального стану. Вона проста у використанні, уміщує в собі найбільш важливі і зрозумілі характеристики моделі, зручні для застосування, усі її компоненти знаходяться у тісному взаємозв'язку і максимальним чином спрямовані на реалізацію окресленої мети – полікультурному вихованні дітей дитячих будинків сімейного типу.

Принцип повноти компонентів системи означає, що кожен її елемент – це носій необхідної інформації. У контексті нашого дослідження цей принцип реалізується в деталізації моделі, в інтегруванні та збільшенні її багатофункціональності з урахуванням розробленого нами організаційно-методичного забезпечення, яке супроводжує весь процес полікультурного

виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу та уможлиблює адаптацію компонентів моделі до конкретних умов.

Структурно-функціональна модель у контексті нашого дослідження – це сукупність цільового, концептуального, змістово-процесуального, критеріально-діагностичного, результативного блоків.

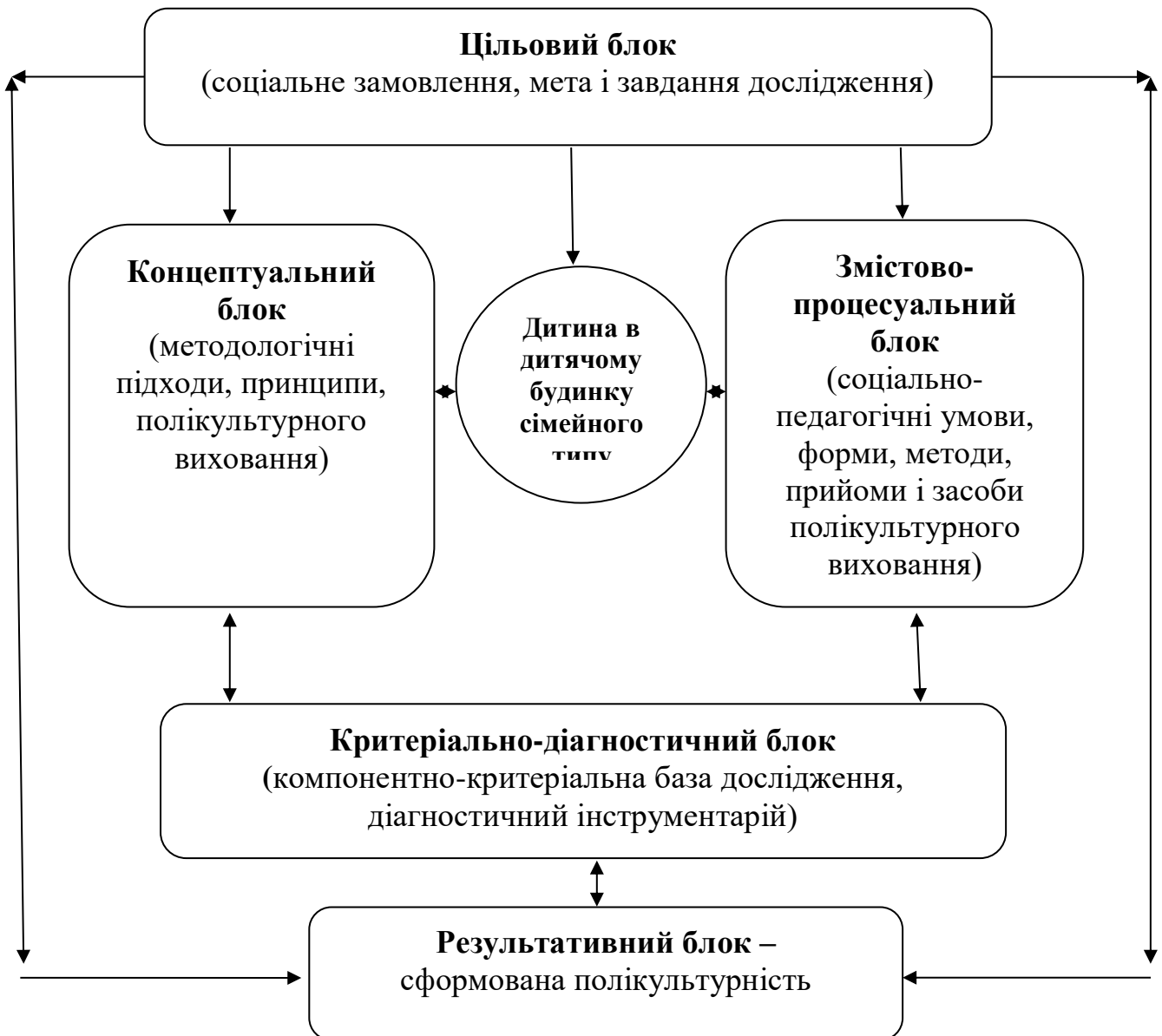

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу.

До цільового блоку моделі нами внесено соціальне замовлення, концептуальні ідеї дисертаційного дослідження, конкретизовані у меті і завданнях.

Мета: формування у дітей з дитячих будинків сімейного типу полікультурності як інтегрованої якості особистості, складниками якої є сформована громадянськість, гуманність, емпатія, терпимість, толерантне та шанобливе ставлення до представників інших культур, здатність до позитивної полікультурної взаємодії.

Завдання: оволодіння дітьми культурою рідного народу і формування у них уявлень про різноманіття культур, культурні відмінності (мова, цінності, вірування, традиції, звичаї, обряди); формування уміння приймати культурні відмінності й усвідомлювати їх як позитивний ресурс.

Змістове наповнення концептуального блоку моделі розкривається в методологічних підходах і принципах полікультурного виховання.

Оскільки методологічні підходи «конкретизують методичні засади здійснення теоретичної або практичної діяльності, визначають концепти виконання певного виду діяльності, трансформуючи їх в сукупність принципів, що окреслюють загальну мету і стратегію цієї діяльності, способи, прийоми, процедури, що в цілому забезпечують перетворення обраної стратегії на тактику здійснення цієї діяльності та її практичну реалізацію; забезпечують методологічні основи пізнання і перетворення досліджуваних об'єктів реальної дійсності (явищ, процесів, систем тощо) [269], то з метою належної організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу, ми вирізнили такі: культурологічний, етнопедagogічний, особистісно орієнтований, діалогічний, гуманістичний, аксіологічний, соціально-психологічний.

Культурологічний підхід (Ф. Дистервег, В. Біблер, Х. Нібург, Л. Уайт) ґрунтується на філософському розумінні культури як «сукупності практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини» [43, С.248]. У його контексті культура розглядається як цінність, зв'язок людини з культурою рідного народу. Особистість осмислює основні категорії культурної спадщини (етнос, народ, культура, культурна цінність, культурні зразки, полі культурність, звичаї і традиції), результати духовного надбання народу різних історичних епох, їх

наступність, сприяє створенню нових культурних цінностей. На думку С. Машкіної, Т. Усатенко, Л. Хомич, Т. Шахрай, сутність культурологічного підходу у вихованні полягає в особливій організації та якості взаємодії вихователя й вихованця, що відрізняється глибиною спілкування, культурними смислами та ціннісною насиченістю його змісту [233, С. 25].

Спираючись на культурологічний підхід як методологічний орієнтир нашого дослідження, розглядаємо полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу як цілісний педагогічний процес, всі компоненти якого наповнені змістом і слугують реалізації особистості у світі культурних цінностей. Він зорієнтований на: оволодіння дітьми культурною спадщиною рідного народу, виховання позитивного ставлення до культурного розмаїття та усвідомлення його важливості для самореалізації особистості, розвиток умінь і навичок взаємодії представників різних культур на засадах взаєморозуміння, терпимості та толерантності, формування морально-духовних ідеалів на основі вітчизняних духовних та культурно-історичних цінностей.

Етнопедагогічний підхід (С. Русова, М. Стельмахович, О. Вишневський) пов'язаний з використанням ідей народної педагогіки у полікультурному вихованні дітей з їх залученням до національних традицій і звичаїв українського народу, кращими надбаннями національної культури.

Цей підхід передбачає:

- використання в сімейному вихованні народно-педагогічних форм, методів, засобів виховання;
- засвоєння дітьми моральних, етнопедагогічних цінностей відповідно до народних ідеалів досконалої людини (патріотизму, толерантності, чуйності, людяності, терпимості, доброти, працьовитості тощо);
- активну та творчу участь дітей у різних етнокультурних заходах (культурно-дозвіллевих, пізнавальних, художньо-естетичних, фізкультурно-оздоровчих та ін.);

– зорієнтованість на шанобливо-толерантних взаємостосунках з представниками інших етнокультур, розвиток взаєморозуміння, взаємозбагачення;

– творчий розвиток та саморозвиток дітей, їхнє етнокультурне та громадянське самовизначення на основі національних звичаїв і традицій, цінностей вітчизняної та європейської культури, народної мудрості та багатовікового педагогічного досвіду окремих етнічних спільнот.

В основі особистісно орієнтованого підходу (І. Бех) – визнання індивідуальності, самобутності, неповторності і самоцінності кожної дитини, формування та збагачення її суб'єктного досвіду; віра у кожную дитину, підтримка її прагнення до самоствердження. Цей підхід передбачає надання можливості кожній дитині вибору різних видів полікультурної діяльності; розвиток творчих здібностей та особистісно-значущих якостей у процесі полікультурної діяльності; уміння приймати самостійні рішення в процесі полікультурної діяльності.

Діалогічний підхід (В. Біблер, М. Бубер, О. Шпенглер, К. Ясперс) ґрунтується на ідеях відкритості та цілісності, діалогу культур, культурного різноманіття. У полікультурному вихованні діалог культур передбачає активне спілкування і широку комунікацію з представниками інших культур, що, своєю чергою, дає змогу тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів, інтегруватися в інший культурно-освітній простір. Діалог виступає джерелом розвитку особистості, її загальнокультурних знань.

У процесі діалогу діти навчаються приймати думки інших, шанобливо та толерантно ставитися до поглядів інших людей, їх культур, оволодівати досвідом культурного співжиття людей інших національностей, розуміти іншу культуру, визнати культурну різноманітність, встановлювати контакти (взаємодії та співробітництва) з представниками інших культур. Важливим при цьому є включення особистості в культурний досвід, усвідомлення нею культурного різноманіття народів як умови ефективного розвитку суспільства та індивіда в сучасному світі.

Сутність цього підходу полягає у розуміння полікультурного виховання як можливості залучення учнів до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів та інтегруватися у світовий та загальноєвропейський культурно-освітній простір. Використання діалогічного підходу у полікультурному вихованні передбачає: формування у дітей комунікативних здібностей, шанобливо-толерантних взаємостосунків з представниками інших культур; визнання та прийняття дітьми культурного розмаїття навколишнього соціуму, уміння вирізнити своєрідність кожної культури.

При гуманістичному підході (А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська) у полікультурному вихованні увага акцентується на ставленні до дитини як до цінності, її праві на свободу, соціальний захист, розвиток здібностей та індивідуальності; створення умов для гармонійного розвитку дитини, збагачення її творчого потенціалу, реалізації творчих можливостей та прагнень, налаштуванні гармонійної взаємодії з іншими людьми, формуванні почуття відповідальності за свої дії і вчинки, розвиток здатності до вільного самопрояву в полікультурному соціумі.

Застосування аксіологічного (ціннісного) підходу (В. Андрущенко, С. Гончаренко, В. Кремінь) зумовлене потребою формування у дітей ціннісного ставлення до національної культури. Цінність – це те, що має значення для людини, те, що є важливим і значущим; це свого роду життєвий орієнтир, за допомогою якого дитина усвідомлює свої думки та дії з наявною життєвою ситуацією.

Найважливішою цінністю для дитини є сім'я, а сімейні цінності є цінностями-нормами і виступають ідеальною основою орієнтації, ідеальними критеріями, на основі яких оцінюється дійсність та здійснюється вибір вчинку, дії.

В умовах полікультурного середовища формування таких загальнолюдських цінностей, як любов і повага до членів сім'ї, емоційна чуйність, співчуття, взаємопідтримка, терпимість, толерантність, цінність дитинства, цінність батьківства, цінність спілкування з рідними та близькими,

здатність сприймати почуття та думки іншого і приймати людину такою, якою вона є, визнавати її право на власні переконання та розвиватися своїм особистим шляхом, є особливо важливими.

Аксіологічний підхід у полікультурному вихованні дітей зорієнтований на формування системи знань про культуру свого народу, уявлень про розмаїття культур в полікультурному світі; цілісного світогляду, української національної ідентичності, поваги до своєї сім'ї, суспільства, держави, прийнятих у сім'ї та суспільстві духовно-моральних та соціокультурних цінностей, до національної культурної та історичної спадщини та прагнення до її збереження та розвитку; виховання позитивного ставлення до цінностей інших культур; навчання ефективним формам взаємодії з представниками інших культур.

Соціально-психологічний підхід (Ф. Боас, У. Самнер, Б. Скіннер, М. Дж. Херсковиця, Е. Холл) зорієнтований на формуванні у дітей ціннісних установок, соціальних потреб полікультурного суспільства: міжкультурної комунікації, емпатії, толерантного ставлення до представників інших культур, умінні та навичках взаємодії з носіями інших культур на основі рівноправності, терпимості, взаєморозуміння, здатності згладжувати протиріччя, вирішувати конфлікти, підтримувати міжкультурний діалог.

У своїй сукупності схарактеризовані нами методологічні підходи значно розширюють уявлення про сутнісні характеристики полікультурного виховання як цілісного педагогічного явища і полікультурності як інтегрованої якості, визначають позицію батьків-вихователів у контексті полікультурного виховання дітей, стратегію полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу, обумовлюють вибір тактики дій у формуванні в дітей полікультурності як інтегрованої якості.

Важливим у методиці є використання принципів виховання, які відповідають соціальному замовленню суспільства, відображають вимоги до організації педагогічної діяльності, визначають її напрями, передбачають кінцеву мету і результат діяльності. На основі відомих загальнопедагогічних принципів виховання ми вирішили такі, які, на наше переконання, підсилюють процес полікультурного

виховання дітей будинків сімейного типу, визначають спрямування виховного процесу, діють у єдиній системі, доповнюючи один одного, забезпечують інтеграцію різних засобів, форм, методів та прийомів у цілісну систему.

Принцип цілісності та системності в полікультурному вихованні спрямований на розвиток громадянськості, толерантності, терпимості до *інших* та *інакших*, поваги до культурних відмінностей, тобто базових якостей полікультурності як інтегрованої якості. Цілісність особистості визначає систему її цінностей, інтереси, здібності та потреби. Як базове психічне поняття включає почуття стійкості і безперервності етнічного Я, приналежності до соціокультурної групи і прийняття нею. Системність дозволяє організувати полікультурне виховання дітей за чітко визначеними структурними компонентами, з'ясувати наявні між ними зовнішні та внутрішні зв'язки, розкрити взаємозумовленість полікультурного виховання. Внаслідок цього утворюється певна цілісність та єдність, що забезпечує єдність цілей, завдань, змісту, засобів, форм, методів та прийомів, спрямованих на розвиток полікультурності дитини.

Принцип наступності та спадкоємності передбачає трансляцію членами сім'ї національної культури та інших культур; демонстрацію сучасного цивілізаційного розвитку української нації; дотримання логіки розвитку національної культури в умовах адаптації до сучасних умов життя; збереження набутків національної культури; забезпечує спадкоємність історико-культурних традицій, міжкультурне спілкування.

Принцип пізнання рідної культури та себе у ній як способу розуміння самого себе, індивідуальної цінності та унікальності передбачає всебічне оволодіння культурою українського народу, що є важливою умовою формування уявлень про його розмаїття та інтеграцію в інші культури, виховання в душі толерантності та терпимості.

Принцип етнізації та народності у полікультурному вихованні. Батьки – носії загальнокультурної та етнокультурної інформації, яка передається дітям через усну народну творчість, наприклад, фольклор (прислів'я, приказки,

легенди, оповіді, казки, байки, пісні, українські народні ігри і забави), який є не тільки етнічним маркером, а й містить у собі велику пізнавальну інформацію про минуле етносу, рідного та інших народів. Цей принцип широко застосовується під час відвідування або участі членів сім'ї у фольклорних фестивалях, міських і народних святах, патріотичних акціях, комерційних презентаціях, етнографічних виставках, в індустрії моди (наприклад, сучасного одягу з використанням зразків старовинних вишивок) тощо.

Принцип полікультурності передбачає «інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської» [185]. Культурні відмінності стають рушійними силами полікультурного виховання шляхом актуалізації, порівняння, оцінки та узагальнення знань про значущість культурних цінностей у житті народів та окремої людини.

Принцип активної партнерської взаємодії з різними соціальними інституціями. Наприклад, партнерська взаємодія із центрами соціальних служб у полікультурному вихованні дітей передбачає регулярне інформування, консультивання, а також соціальну та психологічну (іноді й психотерапевтичну) допомогу сім'ї; [250, С. 178]; партнерська взаємодія із закладами освіти, в яких навчаються діти, сприяє узгодженню виховних дій в організації полікультурного виховання дітей, позитивне сприйняття пропонованих закладами освіти форм, методів і засобів виховання з опорою на власно створені (з досвіду виховання в сім'ї) [250, С. 182]. Заклади освіти упроваджують програми полікультурного спрямування, сприяють розвитку міжкультурної дружби між дітьми різних національностей. А в будинках сімейного типу батьки створюють середовище, яке зміцнює міжнаціональну рівність.

Реалізація обґрунтованих принципів спрямована на полікультурне виховання, вибудовування його змісту, а також визначає ефективність

методики полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу. На нашу думку, використання цих принципів у виховному процесі будинків сімейного типу сприятиме формуванню особистості, здатної до пізнання та розуміння різних етнічних культур, збереження та зміцнення своєї етнічної та громадянської ідентичності, міжкультурного діалогу та конструктивної взаємодії з представниками різних культур та етнічних груп.

Оскільки полікультурне виховання – це педагогічний процес, то його реалізація якого може бути ефективно реалізована за спеціально створених умов.

В енциклопедичній літературі умови трактуються як «обставини, чинники», педагогічні умови – як «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь» [216]; сукупність положень, що лежать в основі чого-небудь, як необхідна обставина, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь» [245, С. 93] У психолого-педагогічній літературі – як «обставини, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети [162, С 272]; «сукупність змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених та спроектованих завдань» [245, С. 96].

З огляду на те, що об'єктом дисертаційного дослідження є полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу, а полікультурне виховання – це педагогічна категорія, дитячий будинок сімейного типу – це соціальна категорія, то у нашому випадку такі умови носять соціально-педагогічний характер. Тому у контексті нашого дослідження соціально-педагогічні умови – сукупність взаємозалежних і взаємодоповнюючих соціально-педагогічних обставин, що сприяють успішному перебігу полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу. Вони свідомо створюються дослідником і є продуктом його соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічні умови є складниками змістово-процесуального блоку. Розробляючи їх, ми враховували:

- мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет;

- особливості функціонування дитячих будинків сімейного типу в сучасних умовах розвитку українського суспільства;
- бажання батьків і дітей в дитячих будинках сімейного типу брати участь в педагогічному експерименті, їх готовність до діяльності в нових соціокультурних умовах;
- вікові особливості дітей: діти молодшого шкільного віку, діти підліткового віку, діти старшого шкільного віку; їхні психолого-індивідуальні особливості, схильність до взаємодії в полікультурному середовищі;
- часові межі педагогічного експерименту;
- авторське визначення поняття полікультурне виховання, яке ми розуміємо як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самотність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт;
- володіння дослідником-експериментатором знаннями наявних в психолого-педагогічній науці загальнопедагогічних форм і методів виховання, методів виховання дітей у сім'ї, форм, методів, прийомі та засобів полікультурного виховання дітей в будинках сімейного типу та особливостей їх використання в експериментальних умовах. При цьому ми не обмежувалися використанням якоїсь однієї форми чи методу виховання, оскільки одна форма чи метод не в змозі охопити усі аспекти полікультурного виховання дітей, а використовували кілька, які взаємодоповнювали один одного.

Враховуючи загальнопедагогічні закономірності виховання, які у педагогічній науці розглядаються як «стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність» [43, С.174], у яких об'єктивно відображається причинно-наслідковий зв'язок між психологічними

і віковими особливостями суб'єктів педагогічного процесу та умовами того середовища, в якому відбувається процес виховання та проектується його результат, нами виокремлено соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, як-от: 1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей дитячих будинків сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання в будинках сімейного типу.

Водночас, на основі загальнопедагогічних закономірностей, ми обґрунтували закономірності полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

**Закономірності полікультурного виховання дітей
у дитячих будинках сімейного типу**

Загальнопедагогічні закономірності виховання	Закономірності полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу
Дитина виховується в активній діяльності [43, С. 174]	Чим більше виховне середовище в дитячому будинку сімейного типу наповнене міжкультурним спілкуванням та взаємодією, тим активніше відбувається формування особистості дитини, активізується особистісно значущий процес пізнання нею самої себе як особистості, представника української нації, виникає мотивація та інтерес до пізнання представників інших культур

Протовження таблиці 2.1

Врахування індивідуальних та вікових особливостей дитини [43, С. 174]	Чим більше у процесі виховання дітей в дитячому будинку сімейного типу враховуються їхні індивідуальні та вікові особливості, тим ефективніше відбувається процес виховання дитини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному й полікультурному середовищі
Дитина виховується в колективі і через колектив [43, С. 174]	Чим більш насичена культурно-пізнавальна діяльність дитини в дитячому будинку сімейного типу, тим ефективніше відбувається процес формування таких якостей, як толерантність, гуманізм, терпимість, дисциплінованість, взаємодопомога, відповідальність, повага до представників інших культур
Опора на позитивні риси дітей, віра в їх творчі сили і розвиток [43, С. 174]	Чим частіше у дитячому будинку сімейного типу проявляється доброзичливе й толерантне ставлення до дітей, створюється атмосфера любові та захищеності, позитивний емоційний фон взаємодії, тим сміливіша дитина у висловленні своєї думки, точки зору, тим швидше активізується процес її самоактуалізації та самоствердження як громадянина полікультурного суспільства
Виховання ґрунтується на народознавчій основі [43, С. 174]	Чим частіше в дитячому будинку сімейного типу створюються умови для оволодіння дітьми надбаннями національної культури, тим більший інтерес і повагу вони проявляють до культури українського народу та культури народів, які проживають на території краю чи країни
Процес виховання залежить від спільних педагогічних зусиль школи, сім'ї і громадськості [43, С. 174]	Національно-культурні і національно-історичні корені дитини, її національна самосвідомість і соціальна безпека формуються у сім'ї. В той же час, чим міцніша взаємодія дитячого будинку сімейного типу, закладу освіти і громадськості у вихованні дитини, тим раніше вона прилучається до надбань національної культури, тим ефективніше у неї відбувається розвиток вербальних і невербальних умінь і навичок, які забезпечують процес комунікації з представниками інших культур

[43].

Здійснюючи підбір ефективних форм і методів, прийомів і засобів полікультурного виховання, ми опиралися на наукову позицію О. Петренко, яка рекомендує використовувати форми полікультурного виховання дітей з

урахуванням їхніх вікових особливостей. Наприклад, з молодшими школярами - бесіди, руханки, діалоги/обговорення, рольові ігри, інсценування, аналіз історій, малювання з обговоренням, наслідування поведінки дорослих, передусім членів референтної групи; з дітьми підліткового віку – діалоги, дискусії, роботу в парах і групах, мозковий штурм, рольові ігри, контент-аналіз текстів та інших джерел культурної інформації, інтерв'ювання, опитування, метод моделювання конкретних ситуацій, метод кейсів, «криголами», обговорення в колі, виготовлення флаєрів, континуум, оцінку й самооцінку й т.п.; зі старшокласниками – дебати, метод проєктів, складання культурологічної автобіографії, рольові та ділові ігри, проведення «круглих столів», етнографічні дослідження, крос-культурні моделювання [163, С.19-21].

Оптимальними формами полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу вважаємо також: сімейні і родинні свята, українські народні та пізнавальні ігри, українські народні казки, тематичне малювання сюжетів казок різних народів, малювання українських народних орнаментів, міжкультурні казки, обговорення та аналіз життєвих ситуацій, сімейні проєкти, соціальні практики і маршрути духовного краєзнавства тощо.

Важливим складником моделі полікультурного виховання є методи виховання, які С. Гончаренком визначаються як «сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність способів і прийомів виховної роботи, які використовуються у процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції і вдосконалення» [43, С 279].

Вибір методів сімейного виховання залежить від батьків-вихователів, їхньої педагогічної культури, сформованих цінностей і розуміння ними мети виховання та очікуваних результатів. У більшості випадків сім'ї використовують загальнопедагогічні методи виховання, до яких належать:

методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю дітей з метою формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, дискусія, позитивний приклад, розповідь, порада, переконання, спілкування-діалог тощо); методи організації й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, доручення, вправа, створення виховних ситуацій, ігри); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки дітей (заохочення, змагання, покарання) [43, С. 279].

У контексті нашого дослідження ми використовували ті, які якнайповніше можуть забезпечити ефективність дослідно-експериментальної роботи.

У полікультурному вихованні велике значення має метод критичного мислення. Він спрямований на розвиток у дітей уміння сприймати й оцінювати отриману культурно-пізнавальну інформацію, виділяти її причинно-наслідкові зв'язки, з'ясовувати, як різні частини інформації пов'язані між собою, щоб відхилити несуттєве й виділити головне. Застосування цього методу допомагає дитині усвідомити фундаментальні відмінності, які існують між людьми різних культур; сприяє формуванню позитивного ставлення до інших культур та навички ефективної міжособистісної взаємодії з їх носіями; вибору позитивно зорієнтованих моделей життєдіяльності з-поміж різних моделей поведінки представників інших культур у суспільстві. Метод критичного мислення спонукає до розмірковування та мислення, полегшує розуміння особливостей функціонування полікультурного світу; активізує процес засвоєння знань і розвиток рефлексивних якостей (планування, цілепокладання, оцінка), розуміння цінності кожної культури в полікультурному суспільстві.

Метод відкритого діалогу у полікультурному вихованні передбачає розвиток ідеї відкритості і культурного плюралізму; формування у дітей уявлень про різнобічні культурні обмінні процеси, що відбуваються у світі, і багаторівневу структуру кожної культури; сприяє подоланню негативних національних стереотипів і розвиток здатності до міжкультурної комунікації, що дозволяє тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів, інтегруватися в світовий і загальноєвропейський культурно-освітній простір [297, С. 37].

. В непростих умовах полікультурної ситуації, в якій перебуває нині Україна, особливого значення набуває сама можливість полікультурних діалогів з іншими, які не відчувають свою іншість чи інакшість.

Інструктаж як метод полікультурного виховання передбачає керівництво до дії, представлене дитині в усній формі. Він використовується у роботі з дітьми за потреби, наприклад, при роз'ясненні, як слід вести себе при зустрічі з людьми інших національностей, як слід реагувати на звички людей, які відрізняються від прийнятих у суспільстві, як слід ставитися до зразків національної культури та культури інших народів тощо. Саме у цих випадках інструктаж є важливим методом полікультурного виховання.

Іншим ефективним методом полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу є гра. Через гру дитина пізнає світ, багатство і розмаїття його культур, традиції і звичаї різних народів, їхні національні пісні і танці, предмети побуту, збагачується знаннями про архітектуру і мистецтво сусідніх країн, різновиди одних і тих самих ігор в різних країнах тощо. Гра моделює життєві ситуації та події, людські взаємостосунки, впливає на згуртування усіх членів сім'ї, сприяє трансляції та збереженню традиційних форм дозвілля, сприяє розвитку різноманітних форм комунікації, формує культуру спілкування та взаємодії в полікультурному співтоваристві. У процесі гри в дитини формуються особистісні якості (толерантність, взаємодопомога, тощо), розвиваються такі особистісні характеристики, як винахідливість, оригінальність, нестандартність мислення, фантазія.

Метод гри допомагає дитині зануритися в іншу культуру, пізнати і відчувати її, усвідомити її відмінності і схожості з українською культурою, що є важливим чинником згуртування та стабілізації оточуючого полікультурного середовища.

Великий педагогічний потенціал у полікультурному вихованні має праця, яка включає в себе:

– працю із самообслуговування – спрямована на формування трудових навичок в домашньому господарстві (наприклад, приготування страв з

національних кухонь різних регіонів України або інших країн, виготовлення предметів декоративно-прикладного мистецтва і побуту);

- розумову працю – передбачає оволодіння дітьми знаннями про українську культуру та культури народів, представники яких проживають в Україні та сусідніх європейських державах;

- підготовку дітей до самостійного життя і вибору майбутньої професії (ознайомлення дітей із традиційними ремеслами громади, краю, спільноти, проведення паралелей між прізвищами людей та родом їх занять).

Як метод виховання праця розвиває у дітей культурно-пізнавальний інтерес, забезпечує формування в них позитивних ціннісних орієнтацій, морально-духовних якостей, різноманітних трудових умінь і навичок.

У виховній роботі з дітьми у дитячих будинках сімейного типу заохочення (схвалення, похвала) також є важливим методом виховання. Заохочення і похвала оцінюють вчинки, діяльність дитини, закріплюють позитивні моделі її поведінки. У сім'ї вони здебільшого виражаються:

- вербально (з використанням слів: гарно, класно, чудово, продовжуй, молодець тощо; фраз: я пишаюся тобою; це твій успіх; усе чудово; я вірю у тебе; я рада, що ти прийняв таке рішення тощо);

- тактильно (за допомогою лагідних дотиків до руки чи плеча, обіймів, поцілунків чи виразу обличчя (усмішка, підморгування, кивок-згода).

Безпідставна похвала, заохочення знижують ефективність цього методу.

Метод підтримки – це сприяння свідомому самостійному вирішенню дитиною важких життєвих ситуацій за умови, якщо вона не справляється сама, створення умов життєвого вибору з поступовим делегуванням персональної відповідальності за прийняті рішення. Через підтримку прийомні батьки підкреслюють здібності і можливості дитини, її позитивні сторони. Це може бути підбадьорення дитини, стимулювання віри у себе; прояв довіри до дитини у самостійній організації чи завершенні справи, аналіз її переживання (чого боявся, чого прагнув тощо); подання творчої ідеї та способу її реалізації тощо.

Ефективними у сімейному вихованні є методи переконання, навіювання, особистого прикладу, які передбачають педагогічний вплив батьків-вихователів на формування в дитини внутрішньої згоди з вимогами, що пред'являються до неї з боку дорослих. За допомогою цих виховних методів у дітей зміцнюється почуття приналежності до свого народу і гордості за досягнення національної культури, відповідно їй формується мотиваційна основа до збереження духовної культури своєї сім'ї, толерантне сприйняття культури інших етносів.

Методи стимулювання соціально-культурної активності спрямовані на залучення дитини в різноманітні форми соціально-культурної діяльності – свята, фестивалі, творчі конкурси, народні ігри, які актуалізують соціальну і творчу активність дітей, ґрунтуються на способах і прийомах безпосереднього їх включення в процес особистісно-ціннісного занурення в простір традиційної культури, яку дитина починає сприймати не лише як культурну пам'ять про минуле, але й актуальне – продовження життя традиції у просторі сучасної культури. До таких методів належать: змагання, гра, конкурс, творче завдання, а також методи ілюстрації, театралізації, інтерактивні методи тощо.

Метод спільної практичної діяльності – це активна участь батьків-вихователів і їхніх дітей у спільних справах, заходах полікультурного спрямування, наприклад, відвідування театрів, екскурсії в музеї, подорожі в інші міста та країни, відзначення релігійних чи державних свят, сімейних подій тощо.

Методи полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу являють собою індивідуальні способи взаємодії батьків-вихователів і дітей, спрямовані на розв'язання їхніх проблем, забезпечення умов успішної життєдіяльності в полікультурному суспільстві.

У контексті нашого дослідження вони виконують такі функції:

- пізнавальну – забезпечують оволодіння дітьми знаннями в галузі української національної культури і культури представників інших етнічних груп, які проживають в Україні;

- виховну – сприяють формуванню культурно-практичних умінь і навичок спілкування в полікультурному середовищі;

– мотиваційну – забезпечують розвиток мотивації та інтересу як до культури рідного народу, його духовної спадщини, так і до культури представників інших етнічних груп.

Засоби полікультурного виховання, які в педагогіці розглядаються як надбання матеріальної і нематеріальної культури, у контексті нашого дослідження виступають інструментарієм, необхідним для педагогічного впливу. Ми згрупували їх відповідно до елементів загальної культури: духовної, матеріальної, нормативної. Засоби *духовної культури*: українські народні казки, легенди, міжкультурні казки, українські народні ігри; пізнавальні ігри полікультурного спрямування тощо; засоби *матеріальної культури*: народні свята, традиції і звичаї українців і представників інших культур, фотографії, друковані матеріали, продукти діяльності дітей; засоби *нормативної культури*: рольові ігри, життєві ситуації полікультурної спрямованості, екскурсії і подорожі населеним пунктом, інформаційні ресурси мережі Інтернет тощо. Засоби полікультурного виховання підсилюють вплив форм і методів полікультурного виховання.

Сукупність обґрунтованих нами форм, методів і засобів полікультурного виховання в будинках сімейного типу забезпечує виховання особистості, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному й полікультурному середовищі, із сформованим почуттям поваги до інших культур, умінням жити у злагоді з людьми різних національностей, вірувань і переконань.

Критеріально-діагностичний блок методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу відіграє важливу роль у цілісній методичній системі. Він уміщує в собі:

- 1) компонентно-критеріальну базу дослідження: компоненти, критерії, показники та рівні сформованості полікультурності, описані в підрозділі 2.2;
- 2) пакет діагностичних методик, що дозволяють з'ясувати рівні сформованості полікультурності учасників педагогічного експерименту.

Своєю чергою, результативний блок представлений:

1) моніторингом рівнів сформованості полікультурності в дітей у дитячих будинках сімейного типу упродовж всього періоду проведення педагогічного експерименту;

2) результатом, тобто сформованою полікультурністю у респондентів ЕГ;

3) аналітико-корекційним інструментарієм (корекцією процесу, оцінкою та інтерпретацією результатів);

4) описом аналізу реалізації соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей з будинків сімейного типу.

Відтак, спроектована нами структурно-функціональна модель, яка є складовою методики полікультурного виховання, характеризується:

– цілісністю (усі зазначені блоки взаємопов'язані між собою, вирізняються смисловим наповненням і зорієнтовані на кінцевий результат);

– прагматичністю (модель виступає засобом активізації практичних дій з організації полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу);

– відкритістю (модель логічно вбудована у контекст життєдіяльності дитячого будинку сімейного типу).

Таким чином, методика полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й модель її реалізації – комплекс ієрархічно вибудованого і логічно взаємопов'язаного між собою інтегрованого й диференційованого у відповідності до вікових й індивідуальних особливостей дітей освітньо-виховного змісту, традиційних й інноваційних форм, методів і засобів його реалізації на трьох рівнях (пропедевтичному, основному, творчо-прогностичному) й відповідних їм соціально-педагогічних умов досягнення загальної мети і конкретних цілей формування полікультурності як інтегрованої якості. Прогнозуємо, що поетапна реалізація обґрунтованої вище авторської методики полікультурного виховання дітей в будинках сімейного типу забезпечить ефективне досягнення мети дисертаційного дослідження.

2.3. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу

За результатами вивчення й аналізу проблеми дослідження нами було обґрунтовано та розроблено методику формування полікультурності як цілісного педагогічного явища, спрямовану на виховання особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самотність і унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними.

Задля апробації обґрунтованої методики нами був організований формувальний етап експерименту, у якому взяли участь респонденти, віднесені до експериментальної групи (усього 106 осіб) та їхні батьки. Респонденти контрольної групи у формувальному етапі експерименту участі не брали.

Мета формувального етапу експерименту – перевірити ефективність висунутої гіпотези, сутність якої полягає в тому, що рівні сформованості полікультурності у дітей будинків сімейного типу підвищуються за реалізації визначених соціально-педагогічних умов:

1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу;

2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості;

3) формування у дітей будинків сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості;

4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу.

Оскільки згідно результатів констатувального експерименту для батьків-вихователів, залучених до педагогічного експерименту, характерний слабкий

рівень теоретичної підготовки з організації полікультурного виховання дітей, відсутність практичного досвіду організації цього процесу з дітьми у дитячих будинках сімейного типу, необізнаність з формами і методами формування полікультурності як інтегрованої якості зростаючої особистості, що підтверджено результатами діагностики (підрозділ 2.2.), то виникає потреба у формуванні підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу.

З цією метою на базі Рівненського обласного центру соціальних служб для цієї категорії батьків нами був організований соціально-педагогічний інтегрований курс «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу». Його мета – формування у батьків-вихователів підготовленості до організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу. Курс уміщує два модулі: «Теоретичні аспекти полікультурного виховання» і «Практичні аспекти полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу» (Додаток Л).

Змістове наповнення першого модулю розкривається у тематиці лекцій та вебінарів: «Полікультурне виховання як соціально-педагогічне явище», «Нормативно-правова база полікультурного виховання дітей та молоді», «Українська національна ідентичність і полікультурність», «Місце і роль української національної культури в полікультурному і полілінгвальному світі», «Національні традиції сімейного виховання», «Роль міжкультурного спілкування у житті дитини дитячого будинку сімейного типу», «Полікультурне виховання дітей: форми і методи, прийоми і засоби». Зміст занять зорієнтований на усвідомлення батьками-вихователями ролі і значення національної культури у вихованні дітей, місця культурної спадщини представників різних культур, необхідності збереження культурного розмаїття найближчого соціального оточення; формування у дітей комунікативних умінь, ціннісних орієнтацій, які є основою міжкультурної взаємодії та оволодіння різними формами і засобами набуття полікультурної компетентності та

полікультурності як інтегрованої якості; розвиток поваги до цінностей представників інших культур (Додаток Л).

Змістове наповнення другого модуля розкривається у тематиці соціально-педагогічних майстерень: «Причини виникнення конфліктів у дітей», «Як навчити дитину розуміти інших», «Виховання у дітей дитячих будинків сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур і віросповідань», «Полікультурне виховання різнонаціональних дітей в будинках сімейного типу». Вони передбачали оволодіння батьками-вихователями практичними вміннями й навичками організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, формами і методами формування полікультурності як інтегрованої якості;

– крос-культурних тренінгів: «Дитина у системі міжкультурних зв'язків», «Полікультурне середовище дитини», «Межі терпимості до інакшості представників інших культур», «Культура і духовне життя суспільства» та ін. Наприклад, результатом крос-культурного тренінгу «Дитина у системі міжкультурних зв'язків» стало набуття батьками-вихователями поведінкових, когнітивних та афективних навичок, необхідних для ефективного спілкування і взаємодії з дітьми-представниками інших культур, які виховуються в будинках сімейного типу; розвиток терпимості до цінностей і переконань дітей – представників інших культур; оволодіння культурно доречними поведінковими реакціями (допомога в подоланні культурного шоку); розвиток установок, які допомогли учасникам крос-культурного тренінгу сприймати нову культуру в позитивному контексті (Додаток Л).

До соціально-педагогічного інтегрованого курсу нами включено також інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків», інтерактивні вправи полікультурного спрямування, як-от: рольові та ділові ігри, розгляд та аналіз життєвих ситуацій, вирішення ситуаційних завдань полікультурного спрямування тощо. Наприклад, рольова гра «Я – батько/мати багатонаціональної сім'ї» була спрямована на вирішення проблеми взаємостосунків батьків з дітьми іншого етнічного походження.

Кожному учаснику було запропоновано зіграти роль батька/матері, у сім'ї яких виховується дитина іншої етнічної приналежності (татарка/татарин, вірменка/вірмен, ромка/ром), батька-вихователя/матері-виховательки різної релігійної приналежності (віруючого/атеїста), різного соціального статусу (посада, професія, місце роботи) тощо. Завдання: змоделювати варіанти конструктивної поведінки батьків у заданих етнічних ситуаціях, визначити й обґрунтувати оптимальні напрями подолання поведінкових стереотипів щодо представників іншої етнічної групи і соціального статусу; визначити способи зміни поведінки (Додаток Л).

Приклад вирішення орієнтовних виховних ситуацій полікультурного спрямування представлено нами в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Орієнтовні виховні ситуації полікультурного спрямування
та напрями їх вирішення**

№	Батьки-вихователі – організатори полікультурного виховання		
	Орієнтовні виховні ситуації полікультурного спрямування	Передбачувані проблеми	Напрями вирішення проблем
1.	Організація дружніх взаєностосунків між дітьми різної статті і річних етнічних груп	Конфлікти між хлопчиками та дівчатками	Визначити можливі причини конфліктів і сварок, зумовлених віковими особливостями дівчаток і хлопчиків; підготувати зрозумілі дітям пояснення щодо відмінностей у поведінці та спілкуванні між хлопчиками і дівчатками, в т. ч. й представників інших соціальних станів і культур, необхідність толерантного й терпимого ставлення один до одного

Протовження таблиці 2.2

2.	Організація міжкультурної взаємодії між дітьми – представниками інших культур	Різний світогляд дітей, уподобання і смаки, пов'язані з етнічною приналежністю	Наведення контекстних прикладів з літератури, міфології, усної народної творчості етнічного характеру та полікультурної спрямованості; складання казок чи оповідань про інакшість героїв і їх сприйняття іншими; залучення дітей до спільної сімейно-побутової діяльності, де гармонійно поєднуються традиції і звичаї української народної культури і представників інших культур
3.	Діяльність з усвідомлення дітьми того, що усі ми різні, усі ми рівні	Конфлікти між рідними і нерідними (прийомними) дітьми-представниками інших культур	З'ясувати, як діти розуміють поняття «рівність між людьми», у чому, на їхню думку, вона проявляється; підібрати аргументи, приклади, які відповідають сімейному оточенню дітей, для формування в них адекватного уявлення про поняття «рівність людей», в т. ч. представників інших культур, толерантного і терпимого ставлення до їх інакшості і культурних відмінностей

[Джерело: укладено авторкою].

Після завершення соціально-педагогічного інтегрованого курсу було проведено опитування слухачів, задіяних в педагогічному експерименті. Серед низки питань було й таке: «Як соціально-педагогічний інтегрований курс вплинув на формування вашого інтересу й мотивації до оволодіння полікультурними знаннями та вміннями, необхідними їм для організації полікультурного виховання в будинках сімейного типу, активної та ефективної життєдіяльності в оточуючому полікультурному середовищі».

Представляємо окремі відповіді і думки:

– «Соціально-педагогічний інтегрований курс – це реальна база для полікультурного розвитку, розширення світогляду, спілкування з іншими сім'ями; він мотивує до організації полікультурного виховання дітей» (Наталія В.);

– «Підвищилася мотивація до організації полікультурного виховання; обмін досвідом виховання в дитячих будинках сімейного типу сприяв виникненню нових ідей і можливостей для вдосконалення виховання в сім'ї загалом і формування у дітей полікультурності зокрема» (Світлана Р.);

– «Новизна і незвичайність змісту та форм роботи сприяла ефективному оволодінню технологіями полікультурного виховання дітей. А контакт з іншими батьками-вихователями підвищив мотивацію до організації цього процесу в сім'ях» (Антоніна В.);

– «Тематика інтегрованого курсу поглибила знання, спонукала до пошуку нових партнерів з метою ознайомлення з досвідом полікультурного виховання в інших сім'ях, можливості апробувати елементи цього досвіду у своїх сім'ях» (Олена Т.);

– «Такі заняття роблять процес полікультурного виховання привабливим, інтерактивним, цікавим, а отже, й успішним» (Катерина Р.).

Зворотній зв'язок засвідчує, що батьки-вихователі – учасники соціально-педагогічного інтегрованого курсу вбачають у його роботі велику користь: запропоновані форми полікультурного виховання дітей в будинках сімейного типу сприяли виникненню нових ідей виховання дітей, викликали позитивні емоції, забезпечили реалізацію власних ідей й обмін досвідом виховання дітей, сприяли оволодінню прийомними батьками позитивних моделей полікультурного виховання, розумінню та усвідомленню ними життєвих ситуацій, пов'язаних з формуванням полікультурності дітей.

Застосування нами в процесі реалізації соціально-педагогічного інтегрованого курсу методів сприйняття інформації (бесіда, дискусія, мозковий штурм, приклад, соціально-педагогічні майстерні, крос-культурні тренінги, рольові та ділові ігри, розгляд та аналіз життєвих ситуацій, вирішення

ситуаційних завдань полікультурного характеру) сприяло формуванню у батьків-вихователів понять і термінів полікультурного виховання, їх суджень, переконань, ідеалів і цінностей полікультурного суспільства, розвитку практичних умінь і способів позитивно вирішувати проблеми полікультурного виховання дітей та умінню налагоджувати нові соціальні та професійні контакти, що, своєю чергою, забезпечило оволодіння батьками новою позицією рефлексивного організатора полікультурного виховання. Терпимість та ін. Запропоновані нами види роботи з батьками-вихователями вирізнялися логічною взаємообумовленістю, взаємопов'язаністю представленого матеріалу, компактністю і стислістю матеріалу та водночас його великою інформаційною ємністю.

Батьки-вихователі набули теоретичних знань і практичних умінь щодо організації процесу полікультурного виховання дітей, у них підвищився інтерес й мотивація до організації полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу.

Реалізація другої педагогічної умови – створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості – передбачала організацію в дитячих будинках сімейного типу такого середовища, у якому кожна дитина відчує себе психологічно безпечно, збагатиться знаннями про рідну етнокультурну та про елементи європейської і світової культури, набуде досвіду полікультурної взаємодії, що виражається у толерантному і терпимому ставленні до інших та інакших представників інших культур. З цією метою нами було окреслено напрями практичної діяльності з проблеми дослідження, сформульовані у вигляді 10 векторів, конкретизовані у формах і методах полікультурного виховання, зорієнтовані на кінцевий результат – формування полікультурності як інтегрованої якості особистості (включає громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість), що в цілому й забезпечить успішну її реалізацію в полікультурному суспільстві.

Вектор 1. Зустрічі дітей із представниками інших культур – жителями населеного пункту, які зробили суттєвий внесок у їх розвиток.

Форми і методи полікультурного виховання: онлайн та офлайн міжкультурні зустрічі, сімейні круглі столи.

Очікувані результати: сформованість позитивного іміджу про інші культури найближчого соціального оточення, позитивного емоційного ставлення до їх представників; сформоване почуття поваги до інших; усвідомлення дітьми того, що усі люди різні, усі люди рівні.

Вектор 2. Обговорення з дітьми їхнього досвіду спілкування з представниками інших культур та різного етнічного походження.

Форми і методи полікультурного виховання: сімейні бесіди.

Очікувані результати: сформованість уміння враховувати етнокультурні особливості представників іншої культури при виборі вербальних та невербальних засобів спілкування; навичок критичного мислення, відсутність упередженого ставлення до представників інших культур та етносів.

Вектор 3. Ознайомлення дітей з історією та культурним значенням звичаїв і традицій представників інших культур, участь дітей у міжкультурних фестивалях і святах.

Форми і методи полікультурного виховання: відвідування музичних фестивалів, художніх виставок, конкурсів національних страв, волонтерська соціокультурна діяльність.

Очікувані результати: сформованість почуття толерантності у ставленні до представників інших культур, шанобливе ставлення до звичаїв і традицій інших культур; розвинена здатність отримувати позитивні емоції з потенціалу різноманітності культур; сформованість уміння позитивно приймати світогляд та світобачення представників інших культур.

Вектор 4. Обговорення поточних подій чи проблем, пов'язаних з різноманітністю культур у сучасному світі.

Форми і методи полікультурного виховання: обговорення і вирішення соціокультурних ситуацій, бесіди, дискусії.

Очікувані результати: розвиток пізнавальних інтересів, підвищення рівня обізнаності з особливостями різноманітності світу; усвідомлення іншості та інакшості в сучасному суспільстві, розвиток уміння сприймати різні позиції й точки зору.

Вектор 5. Заохочення дітей налагоджувати стосунки з людьми різного походження та вивчати їхній соціокультурний досвід.

Форми і методи полікультурного виховання: зустрічі, соціокультурна волонтерська діяльність.

Очікувані результати: сформованість емпатії, співчуття, чуйності взаєморозуміння, уміння розпізнавати і цінувати культурні відмінності; позитивне прийняття іншості та інакшості в полікультурному суспільстві; виявляти інтерес та повагу до культурних особливостей представників інших культур.

Вектор 6. Обговорення з дітьми різних форм неприйняття інших та інакшостей, випадків прояву дискримінації (наприклад, за расовою чи мовною ознакою).

Форми і методи полікультурного виховання: сімейні бесіди, обговорення і тлумачення життєвих і соціокультурних ситуацій, інформації ЗМІ.

Очікувані результати: сформованість почуття терпимості і толерантності, уміння справлятися з негативними стереотипами, упередженим ставленням до інших та інакших, проявами дискримінаційної поведінки; сформованість уміння уникати, запобігати та згладжувати конфліктні ситуації, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі, цінувати відмінності, а не оцінювати їх на основі стереотипів; уміння захищати тих, хто зазнає дискримінації; позитивне прийняття іншості та інакшості.

Вектор 7. Заохочення дітей ділитися надбанням української національної культури з представниками інших культур.

Форми і методи полікультурного виховання: презентація зразків української національної культури на літературних конкурсах, мистецьких фестивалях, під час гастрономічних батлів, в засобах масової інформації тощо.

Очікувані результати: сформованість почуття гордості за українську національну культуру, її мову, літературу, художнє та образотворче мистецтво, приналежність до української нації; сформованість уміння транслювати культурні феномени своєї культури у процесі комунікації із представниками інших культур, уміння використовувати свій голос для позитивних змін у полікультурному суспільстві.

Вектор 8. Заохочення дітей досліджувати набутки різних народів світу, цінувати багатство, унікальність та різноманітність їхніх культур.

Форми і методи полікультурного виховання: налагодження міжкультурних контактів з представниками інших культур.

Очікувані результати: усвідомлення можливостей оволодіння цінностями інших культур; сформованість міжкультурного світогляду дітей; набуття досвіду співжиття у полікультурному суспільстві.

Вектор 9. Сприяння навчанню дітей досліджувати та вивчати культури європейських країн самостійно засобами літератури, мистецтва, медіа джерел.

Форми і методи полікультурного виховання: читання книг, перегляд та обговорення художніх, документальних та публіцистичних фільмів культурознавчого характеру, обговорення соціокультурної інформації; реалізація дослідницьких проєктів.

Очікувані результати: сформовані навички критичного мислення для оцінки інформації, уміння самостійно працювати з літературними та інформаційними джерелами; оволодіння полікультурними навичками.

Вектор 10. Заохочення дітей досліджувати здобутки рідного народу, представлених в різноманітті культур.

Форми і методи полікультурного виховання: відзначення релігійних світ в колі сім'ї; екскурсії в краєзнавчі музеї, історичні і соціокультурні квести, онлайн-екскурсії музеями світу.

Очікувані результати: розвиток пізнавальних інтересів, підвищення рівня обізнаності з культурами світу; усвідомлення іншості та інакшості в сучасному суспільстві, розвиток уміння сприймати і розуміти культури інших народів.

При цьому ми враховували той факт, що у дитячих будинках сімейного типу проживають і виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з різних регіонів (кожен з них вирізняється своєю соціокультурною характеристикою), з різними характерами, звичками, віросповіданням, сформованими цінностями, морально-духовним рівнем вихованості, своєю історією життя (яка, як правило, неприваблива і психологічно важка для кожної дитини).

Як стверджують Л. Воробйова, О. Таглина, Н. Волкова, усвідомлення своєї біологічної (кровної) спорідненості з батьками і сестрами (братами) робить дитину більш цілісною та психологічно стійкою. А ось факт її відсутності певним чином відображається на умовах «вживання» дитини в нову сім'ю, характер любові батьків-вихователів і ставлення до неї з боку рідних дітей [38]. Тому ми наголошували на тому, що не варто замовчувати чи свідомо витіснити наявний факт нерідності; необхідно допомогти дитині переосмислити інформацію про історію рідної сім'ї (мається на увазі сімейна ідентичність дитини), знайти в ній те, що дозволяє зберегти цілісність та перспективність особистісного розвитку в умовах нової сім'ї. Сімейна ідентичність, хоч би якими негативними і навіть деструктивними показниками вона не вирізнялася, виступає базовою основою формування особистості. Її не можна знищити разом із фактом залишення дитини рідної сім'ї; вона супроводжуватиме дитину все життя. Тому соціально доцільним є створення в сім'ї сприятливого морально-психологічного клімату, ознайомлення дітей з різними культурами, формування у них уміння жити в умовах, де впливи культур накладаються один на один.

У контексті нашого дослідження полікультурне виховне середовище вибудовувалося з урахуванням таких елементів загальної культури:

- матеріальна культура (населений пункт, в якому проживає дитина, місце та умови проживання (дитячий будинок сімейного типу), їжа, одяг, знаряддя праці, основні предмети побуту);

- духовна культура (рідна мова, українська народна творчість (казки, прислів'я, приказки, лічилки, дитячі народні та пізнавальні ігри); твори мистецтва (зразки образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва), література; народні звичаї і традиції (обряди, свята тощо);

- нормативна культура (загальнолюдські моральні якості; загальноприйняті правила спілкування між людьми всередині етнічної групи та в полікультурному середовищі).

Ми визначили такі функції полікультурного виховного середовища:

– розвивальна – забезпечує умови для ознайомлення з категоріями і поняттями полікультурного середовища, розвиток інтелектуальних здібностей, а також реалізацію інтересів, мотивів і потреб, пов'язаних із суб'єкт-суб'єктною взаємодією у ньому;

– соціалізуюча – полягає у залученні дітей у дитячих будинках сімейного типу до соціального життя у полікультурному суспільстві, включенні її в різні соціальні групи та полікультурні процеси;

– аксіологічно-нормативна – спрямована на усвідомлення дітьми культурної різноманітності як цінності; формування у дітей таких якостей, як громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість, повага до інших; формування способів соціально-етичної поведінки з іншими, в т.ч. й представниками інших культур під час виконання різних соціальних ролей;

– культурологічна – забезпечує умови для формування уявлень про різноманіття народів та їх культур, спонукає до необхідності встановлення взаємозв'язку між рідною та іншими культурами;

– афіліаційна – виражається у потребі належати до певної етнічної і соціальної групи;

– екзистенційна – відображає визнання кожної особистості суб'єктом полікультурного процесу та активним організатором толерантних взаємостосунків;

– гуманістична – реалізується у визнанні людини як цінності, домінуванні суб'єктного сприйняття над етнічною чи культурною приналежністю;

– комунікативна – передбачає розвиток комунікативних здібностей у різних видах полікультурної діяльності, в т. ч. організації міжкультурного діалогу, навчанні способам міжкультурного спілкування та взаємодії з представниками різних культурних груп;

– експресивна – пов'язана з наданням дітям можливості задовольняти свої потреби в полікультурному суспільстві; забезпечує формування та розвиток полікультурних якостей дитини, яка виховується в дитячому будинку сімейного типу.

Полікультурне виховне середовище формується під впливом природних особливостей, а також системи соціальних інститутів (сім'ї, закладів освіти, в яких навчаються діти) і складається із сукупності самотутніх матеріальних і духовних цінностей народу і представників інших культур, які проживають у тих самих умовах.

Дитячий будинок сімейного типу – це не лише житло, а «надійність, безпека та правовий захист дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, від зовнішнього (подекуди несприятливого) середовища, фундаментальне середовище цілісного виховання дитини, формування її установок, системи цінностей і школи гуманізму. Оскільки такі діти опиняються у новій життєвій ситуації, новому середовищі, відмінному від того, в якому проживали раніше з рідними батьками, то їм треба прийняти нові правила співжиття і життєдіяльності в будинку сімейного типу, а батькам-вихователям слід створити сприятливі умови для індивідуального розвитку кожної дитини, компенсуючи пережиті нею раніше травми та умови соціалізації, для оволодіння кожною дитиною життєвими навичками, необхідними для самостійного життя в нових соціокультурних реаліях» [252, С.135].

Тому, попередньо ознайомившись зі специфікою тих етнічних спільнот, в яких раніше проживали діти-сироти, які нині стали повноправними членами сімей будинків сімейного типу, батьками-вихователями було збережено предмети з етнокультурного середовища прийомних дітей, наприклад, світлини і дитячі малюнки членів рідної сім'ї, їхнього населеного пункту, речі особистого характеру, які пов'язують дітей з попередніми умовами проживання (за умови їх наявності в дітей), придбано літературу, написану письменниками того регіону, звідки прибула дитина (дитячі книжки (казки, оповідання, байки, легенди, міфи, прислів'я та приказки); музичні твори, що представляють етнокультуру дітей і певною мірою мають на неї вплив (улюблені дитячі пісні, авторське виконання музичних творів у звуко- або відеозаписі (якщо збереглися), музичні інструменти). Такі дії прийомних батьків забезпечують прискорення процесу адаптації прийомних дітей до нових умов проживання й виховання та організації полікультурного виховання в сім'ї.

Поряд з облаштуванням матеріального середовища, з турботою про усіх дітей батьки-вихователі забезпечували умови для встановлення взаєморозуміння, дружніх стосунків між усіма дітьми, в т. ч. й небіологічними, формували інтерес і позитивне ставлення до відмінностей кожного. Крім цього, у сім'ях практикувалося відведення часу для усамітнення дітей, їхніх роздумів і спілкування з дорогими їхньому серцю речами і предметами. Цьому слугували вправи полікультурного спрямування.

Наприклад, вправа «Я – дерево». Вправа починається із запитання «Якби ти був деревом, то де ти був би?».

Покрокове виконання вправи:

- 1) намалюй графічно дерево;
- 2) склади коротку характеристику свого дерева;
- 3) з огляду на набутий досвід, познач на дереві важливі для тебе події, починаючи від коренів і закінчуючи верхівкою дерева. Уяви, що коріння – це переконання, цінності та сім'я, твій досвід дитинства;

4) зобрази досвід різних етапів твого життя на цьому дереві. Дай відповіді на запитання: чого ти навчився від своєї родини про людей, які відрізняються від тебе? Який досвід змінив твій погляд на інших? Яким був твій життєвий досвід і як він вплинув на твоє сприйняття різноманітності?

Враховуючи те, що «спроможність до соціальної рефлексії та «значущого іншого» як носія нового знання, зовнішніх оцінок, інших позицій, ціннісного досвіду, зразка для порівняння і наслідування розвивається у шкільному віці» [29, С. 9–10] ми залучили дітей до відкритого діалогу про культурні відмінності «Чим ми відрізняємося і чим ми схожі».

Спочатку ми запропонували учасникам експерименту прочитати міні-текст, а потім відповісти на запитання (використано метод «займи позицію»).

Чим ми відрізняємося

«Усі ми носимо різний одяг, нам подобаються різні речі, у нас різні зачіски та різний колір волосся. Деякі люди взагалі не мають волосся. У нас різні відбитки пальців. У нас різні носи і різні зуби. Наша шкіра може бути різного кольору. Деякі люди мають лише одну ногу. Ми можемо переносити речі на голові. Ми можемо бути праворукими або шульгами. Ми по-різному говоримо і маємо різні голоси. Ми носимо різні каблучки та намиста. Ми носимо окуляри з різною оправою. Ми боїмося різних речей.

Ми знаходимо різні речі смішними, і деякі люди сміються голосніше та довше за інших. Ми по-різному дивимося на дівчат і хлопців. Ми танцюємо по-різному. Ми вміємо грати на різних музичних інструментах. Ми говоримо різними мовами і використовуємо різні жести. Ми любимо різну їжу і їмо по-різному. Ми носимо різне взуття і маємо різні розміри. Ми їздимо на різних автомобілях. Ми їздимо різними автобусами чи потягами.

Ми поводимося по-різному, коли злимося або засмучуємося. Ми можемо страждати чи ні. Ми сповідуємо різні релігії. Ми можемо бути близнюками, але різними. Ми любимо різні запахи. Ми можемо відчувати різні аромати. Наші домівки пахнуть по-різному. У когось може бути собака, у когось – птах, а в когось взагалі немає домашніх тварин. Хтось любить кататися на лижах, а

хтось пекти. Деякі люди живуть довше за інших. Ми відвідуємо різні місця. У нас різні улюблені кольори. Ми п'ємо різні чаї і маємо різні смаки. Ми можемо бути багатими чи бідними. Ми всі різного віку. Ми розмовляємо різними мовами і з різними акцентами. Ми народилися в різних країнах. Ми можемо жити в Києві чи Донецьку, Варшаві чи Берліні, Римі чи Празі» [287, С. 320].

Після прочитаного дітям було запропоновано обговорити такі питання:

1. Чи наявні вище перераховані відмінності у членів нашої сім'ї?
2. Чим відрізняються один від одного усі члени нашої сім'ї?
3. Чи створює наявна у кожного з вас відмінність дискомфорт під час спілкування та взаємодії з іншими в оточуючому вас середовищі?
4. Як реагують інші люди на таку вашу відмінність?
5. Як ви особисто ставитеся до тих, хто відрізняється від вас мовою, кольором шкіри, стилем одягу, харчуванням, способом життя, соціальним навичками, іншим віросповіданням?
6. Як повинні люди ставитися до тих, хто чимось відрізняється від них?

Чим ми схожі

«У кожного з нас є тіло і серце. У кожного є кров, мозок, голова. У всіх є кістки і волосся. У нас один ніс і дві ніздрі. У більшості з нас десять пальців і два ока. Нам регулярно доводиться підстригати нігті. У всіх людей є вуха. Ми можемо мати однакову довжину бороди.

Ми всі дихаємо повітрям. Ми всі повинні їсти, пити і спати. Нам усім сняться сни.

Ми можемо жити в будинках, які виглядають однаково. Ми можемо жити в одному будинку або на одному острові. Ми можемо подорожувати на автомобілях, які виглядають однаково. Ми можемо подорожувати потягом у тому самому напрямку і вийти на тій самій станції.

Ми можемо підтримувати ту саму команду. Ми можемо читати ту саму книгу. Ми можемо навчатися в одному класі/групі.

Ми всі живемо на Землі. Кожен народився в країні. У нас одне сонце. Нам усім потрібне сонце. Ми бачимо один і той самий місяць. Нам усім потрібен дощ. Усі мають однакову цінність. Усі ми ростемо, усі ми старіємо» [287, С. 320].

Питання для обговорення (використано метод «займи позицію»):

1. Чи згодні ви з усіма вище перерахованими твердженнями?
2. У чому схожі (подібні) усі жителі світу?
3. У чому схожі (подібні) члени нашої сім'ї?
4. Більш толерантно ви ставитеся до тих, хто відрізняється від вас чимось, чи до тих, хто схожий на вас? Чому?
5. Ми повинні толерантно ставитися до тих, хто схожий на нас чи до тих, хто відрізняється чимось?
6. Якщо ми усі схожі, то чому існують культурні стереотипи?

Учасники обговорення дійшли висновку, що усі діти з будинку сімейного типу мають багато однакового і спільного: усі вони живуть в одному будинку, у них в усіх ті самі батьки, для всіх них однакового розпочинається день у сім'ї, кожен має виконувати сімейні обов'язки, вони разом створюють сімейні традиції, батьки однаково люблять усіх і турбуються про всіх. Але водночас вони усі різні: у кожного своє ім'я, рідне серцю місце народження, своя сімейна історія і спогади про минуле, особисті речі, улюблене місце в будинку, улюблені заняття й інтереси, звички й уподобання, їжа й стиль одягу тощо.

Під час обговорення увага акцентувалася на тому, що відмінності – це маркери ідентичності і ресурс для збагачення культури особистості. Така форма виховання сприяла глибшому пізнанню один одного, підвищенню рівня обізнаності про право кожного бути іншим, усвідомленню необхідності рівноправного, толерантного і терпимого ставлення до інших (використовувався метод аргументації і навіювання).

Великий педагогічний потенціал у полікультурному вихованні містять у собі музеї. Музей як соціальний інститут, вибудований на принципі діалогу культур, що зберігає в справжніх матеріальних предметах, культурних

реальностях, абсолютні цінності, різні картини світу, відмінні один від одного способи пізнання буття, своїми засобами доносить до індивіда комплекс духовних цінностей, ідей, емоцій, властивих даному етносу, його традиціям, включаючи індивіда у культурно-історичний процес.

Тому нами були організовані не лише екскурсії в краєзнавчі музеї, а й віртуальні екскурсії і подорожі в кращі музеї, картинні й художні галереї України: музей «Писанка» (м. Коломия,), музей української вишиванки (м. Київ), інтерактивний музей української вишивки (м. Київ).

Екскурсії сприяли формуванню інтересу до предметів національної культури, вивчення історії та культури українського народу і представників інших культур відбувалося на живих історичних прикладах, як і здатність орієнтуватися в полікультурному світі шляхом ознайомлення з культурними цінностями минулого та цінностями інших культур, представники яких проживають в Україні; ефективно здійснювався процес формування морально-духовних і громадянсько-патріотичних почуттів, шанобливого й толерантного ставлення до представників інших етносів та своєрідності їх культур, що в цілому забезпечило зміцнення міжкультурного спілкування та взаємодії. Оглянуті дітьми експозиції активізували їхні духовні сили, одночасно впливали і на їхню свідомість, і на емоційну сферу. Через історично сформовану близькість артефактів до менталітету дітей проявився ефект асоціативності сприйняття та причетності до духовної спадщини нації. Розуміння дітьми культурного розмаїття підсилило їх адаптивні здібності, вони стали більш стійкими до соціальних змін, здатними легше адаптуватися в полікультурному середовищі.

Оскільки у сучасному суспільстві ключовим моральним принципом громадянського суспільства є толерантність, то її сформованість у дітей з дитячихбудинків сімейного типу ми розглядаємо як їхню здатність інтегруватися в систему соціальних відносин і жити в гармонії із собою та іншими. Мається на увазі не пасивне сприйняття думок, поглядів та дій інших, а готовність до позитивної взаємодії з людьми з іншого культурного,

національного, релігійного чи соціального середовища. Саме цим ми і пояснюємо вибір третьої соціально-педагогічної умови полікультурного виховання – формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості.

Реалізуючи цю педагогічну умову, ми виходили з визначення поняття «толерантність» в Декларації принципів толерантності: «Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. <...> Виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» [57].

Нами також враховувалось визначення поняття «толерантність», представлене у вітчизняній та зарубіжній довідковій літературі, як-от: це «особистісна якість і ознака гуманної особистості; здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що в сумі складає основу відмови від агресії» [43, С. 461]; «здатність до практичного визнання та повага до переконань і дій інших людей» [312, С. 812].

У щоденному житті є безліч прикладів толерантного чи нетолерантного ставлення до інших. Діти з дитячих будинків сімейного типу неодноразово потерпали від нетолерантного ставлення до себе. Тому у процесі реалізації цієї педагогічної умови ми використовували таку форму полікультурного виховання як аналіз життєвих ситуацій (метод кейс-стаді).

Один з кейсів представляємо нижче.

Олексій В. повернувся зі школи і повідомив усіх членів сім'ї про те, що в його клас прийшов новий учень Арсен М., який зовні відрізняється від інших і до того ж погано розмовляє українською мовою (зовнішня мотивація). При цьому він зазначив, що більшість його однокласників неприємно поставилися до новенького у зв'язку з його інакшою зовнішністю і поганим рівнем володіння українською мовою. Тому для батьків важливим завданням було знайти способи пояснити дітям особливості налагодження взаємостосунків з іншими, представниками інших культур, мов, звичаїв, традицій, віросповідань.

Батьки Олексія В. дізналися деталі переїзду нового учня в населений пункт і з'ясували, що сім'я Арсена М. належить до категорії внутрішньо переселених осіб. Батьки підкреслили, що і діти, і Арсен мають багато спільного: вони однолітки і тому навчатимуться в одному класі, зможуть разом проводити вільний час, розвиватися в різних видах полікультурної діяльності. Доброзичливе міжособистісне спілкування допоможе їм пізнати один одного, знайти заняття для розвитку інтересів та захоплень, дізнатися про особливості розвитку регіону, з якого Арсен прибув.

Це стало приводом для організації розмови з усіма дітьми сім'ї про розмаїття української національної культури, особливості її прояву в різних регіонах країни, багатство української мови (наявність діалектів і говорів), своєрідність звичаїв, традицій і обрядів, національного одягу і побутового етикету (залежно від регіону), українських народних ремесел і художніх промислів тощо. Батьками було наведено приклади толерантного ставлення до культурних відмінностей жителів нашої держави. Отримана від батьків інформація викликала інтерес до однокласника, слугувала мотивацією до поглиблення знань про Україну, розмаїття культур, її полікультурне середовище. Незабаром Арсена М. запросили в гості, а потім і усю родину. Під час таких гостин діти ознайомилися із технікою різьблення по дереву, характерною для східних областей України: плоскою, ажурною, рельєфною, скульптурною.

У цьому випадку була забезпечена продуктивна взаємодія з представником іншої культури, і, що важливо, діти усвідомили, що перш, ніж висловити про когось думку і почати оцінювати його зовнішність, погляди та поведінку, слід про нього дізнатися якомога більше.

Відбувся процес розвитку чутливості до інакшого завдяки отриманню знань про нього, розвиток позитивного емоційного ставлення та навчання поведінці, яка дозволяє встановлювати взаємодію на основі партнерства.

Тому в процесі обговорення ми акцентували увагу на формуванні позитивного образу інших й інакших, розвиток пізнавальної допитливості та створення емоційної бази, яка дозволила дітям зрозуміти: хто і коли може бути іншим/інакшим, як це бути іншим/інакшим, заохочувати їх встановлювати дружні та колегіальні стосунки з тими, хто у чомусь відрізняється від них.

Ця життєва ситуація була використана батьками-вихователями для розвитку позитивного ставлення до інакшого, до його відмінностей як до ресурсу формування толерантності і терпимості. Така форма виховної роботи сприяла становленню ціннісно-когнітивного потенціалу дітей, актуалізації суб'єктного досвіду дітей, створювала ситуацію вибору та особистої зацікавленості, сприяла організації співробітництва і спільної творчої діяльності. Вона знайшла своє логічне продовження в інших формах полікультурного виховання – міжкультурних казках.

Міжкультурна казка – це дитячий твір, який сприяє усвідомленню дітьми різних відмінностей, які спостерігаються в різних вимірах людського функціонування – біологічному, економічному, соціальному та культурному [307].

Дитячі міжкультурні казки – це історії про реальних людей, які потрапили у складну ситуацію, пов'язану з їхньою культурною відмінністю, відчуженістю від культурного оточення, в якому герой перебуває нині, з пошуком партнерів для діалогу, прагнення до прийняття іншими та дружби з ними, незважаючи на відмінності. Оскільки спільним для усіх казок є інакшість головних героїв, відчуженість від оточення, пошук партнерів по діалогу, прагнення до прийняття в найближчому соціальному оточенні і дружба,

незважаючи на відмінності, то спочатку ми ознайомили дітей з поняттями «схожість», «відмінність», «представник інших культур», «міжкультурна взаємодія», «толерантність», «терпимість», «рівність», «інакшість» тощо. Це полегшило їм розуміння таких казок:

– «Зустріч Іншого з Охоронцем думки» (автор Горжета Русилович). В основі казки – дитячі конфлікти і непорозуміння, що виникають на ґрунті релігійних відмінностей. Тому читання та обговорення казки спрямовувалося на розвиток пізнавальної допитливості у сфері пізнання різних культур, конфесій, релігій, розвиток здатності долати міжособистісні відмінності, а також здатності отримувати позитивний досвід з потенціалу різноманітності;

– «Інший на стежці біженця» (автор Катажина Шостак-Крол). При обговоренні історії про хлопчика-біженця Дені увага акцентувалася на поглибленні знань дітей про проблеми інших (дітей іншого етнічного походження, біженців тощо); формуванні усвідомлення наслідків нетолерантної поведінки, дискримінації інших; розвитку усвідомлення необхідності толерантного і терпимого ставлення до інших;

– «Інший та дівчинка в хіджабі» (автори Патриція Ковнацька і Берсан Межідова). Це історія про дівчинку-мусульманку Саміру, яка не могла інтегруватися у нове для неї середовище у зв'язку з її інакшістю, яку більшість дітей не сприймало [308].

Розглянемо хід формування толерантного і терпимого ставлення до інших та інакших на прикладі цієї міжкультурної казки.

Ознайомивши дітей із змістом казки, ми запропонували їм дати відповіді на такі запитання:

1. Як виглядала Саміра і чим вона відрізнялася від інших дівчат у класі?
2. Чому дівчинка завжди носила хіджаб?
3. Як вона зреагувала на прохання вчительки сісти поруч з Іншим?
4. Чому Саміра відмовилася читати фрагмент «Сповіді віри польської дитини»?

5. Чому Саміра їла не так, як інші діти?
6. Чому деякі однокласники заздрили Самірі?
7. Чого саме люди можуть соромитися?
8. Чого саме, на думку дідуса Саміри, людям не слід соромитися?
9. З якими труднощами стикаються іноземці в країні тимчасового проживання (проблеми мови, культури спілкування, традицій, роботи тощо)?
10. Чи потрапляли ви коли-небудь у ситуацію, коли вас висміювали через іншу зовнішність, культурні звички?
11. Що ви при цьому відчували?
12. Чи можуть мовні та культурні відмінності стати перешкодою для дружби?
13. Як би ви допомогли Самірі інтегруватися в школу та громаду?

Під час читання та обговорення діти дізналися про умови, в яких розвивається культурна інакшість, що полегшило їм розуміння і героїв казок, і реальних *інших* чи *інакших* людей, з якими дитина зустрічається щодня; вони усвідомили, що відмінності у зовнішності, поведінці та життєвих перспективах окремих людей, навіть якщо вони неналежним чином сприймаються оточенням на зарах, насправді є звичайним культурним елементом людства, яке слід приймати позитивно; у дітей поглибилася обізнаність кожного про право кожної людини бути *інакшим* (використовувався метод емпатійного і рефлексивного слухання); розвинулося усвідомлення можливості отримати позитивний досвід від контактів з іншими, уміння справлятися з негативними ситуаціями, пов'язаними з національними стереотипами та упередженнями. Ознайомлення з історією тих, хто чимось відрізняється від інших, змінило дитячі стереотипи та змусило переглянути наявні національні упередження. Діти дійшли висновку, що відмінності у зовнішності, поведінці та життєвих перспективах окремих людей, навіть якщо їх спочатку не сприймають у найближчому соціальному оточенні, насправді є звичайним елементом людства.

Увага зверталася також на те, що в оточенні дітей є люди, дуже схожі на описаних у міжкультурній казці, тому рано чи пізно вони їх зустрінуть і, можливо, відчують схожі почуття. Було наголошено, що люди з різних причин залишають свою країну та їдуть в інші, щоб забезпечити своїй родині кращі матеріальні умови. Люди різні. Але саме ці відмінності урізноманітнюють наш світ, дозволяючи збагачуватися духовно і полікультурно.

Паралельно здійснювався вплив на розвиток пізнавальної допитливості дітей у сфері пізнання різних культур, конфесії, релігії, а також усвідомлення дітьми наслідків нетерпимості і нетолерантного ставлення до *інших* та *інакших*. Тобто здійснювалася підготовка дитини до контакту з *інакшістю*; підтримка її у формуванні позитивного ставлення до ситуації з іншими та пошуку можливих шляхів встановлення міжкультурного діалогу, провідною ідеєю якого є взаєморозуміння та толерантне ставлення до представників інших культур.

Така чітко спланована робота сприяла усвідомленню того, що кожен з героїв міжкультурної казки – навіть трохи дивний і незвичайний – цінний, і тому вартий уваги і толерантного ставлення до себе, а його відмінність і є його незаперечною цінністю. І завдяки цій відмінності світ дитини збагачується новими ідеями, поглядами, моделями полікультурної поведінки тощо.

З метою формування толерантності і терпимості як складової полікультурності з дітьми також проводилися бесіди «Чому всі люди різні», «Ми – різні, ми – рівні», «Колорит українських народних традицій», «Гуцульська писанка в гостях на Рівненщині»; організовувалися рольові ігри «Приймаємо іноземних гостей», «Допоможи іноземцю купити українську ляльку», «Чужих не буває»; інсценування життєвих ситуацій полікультурного спрямування «Чужа валіза», «Зрозумій мене», «Українці за кордоном»; аналіз історій, малювання з подальшим обговоренням тощо.

Полікультурний простір оточує дитину постійно, незалежно від її бажань, прагнень і очікувань. І чим раніше зростаюча особистість потрапляє у сферу цілеспрямованого виховного впливу, тим результативнішим буде процес формування у неї полікультурності як інтегрованої якості. Оскільки кожен

віковий період людини характеризується певним рівнем соціального, інтелектуального, психічного, фізичного, морального розвитку, а також провідною діяльністю, віковими новоутвореннями, що формуються наприкінці кожного періоду, то врахування психолого-педагогічних і вікових особливостей дітей вважаємо важливим аспектом дисертаційного дослідження. Саме цим ми і пояснюємо вибір нами четвертої соціально-педагогічної умови – упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу.

У цьому контексті важливим є звернення до напрацювань швейцарського психолога Ж. Піаже. оскільки одна з перших концепцій розвитку у дитини усвідомлення етнічної приналежності належить саме йому. Вчений аналізував формування концепту «батьківщина» та образів «інших країн», «іноземців» як дві сторони одного процесу. При цьому він виокремлював три етапи становлення етнічної ідентичності.

Перший етап (6-7 років) – характеризується поверховим усвідомленням дитиною своєї приналежності до людей конкретної національності. У цьому віці для дитини головною є сім'я й оточуюче її найближче соціальне оточення, а не країна чи етнічна група. Саме сім'я здійснює передачу етнокультурної інформації. Шести- і семирічні діти, а іноді й старші, не завжди можуть встановити логічний зв'язок між такими фактами, як національність батьків, мова і країна проживання. Тому що у цьому віці знання дитини про свою національну приналежність безсистемні й фрагментарні, а етнічні уявлення нестабільні й швидко змінюються. Проте вона може ідентифікувати себе за національною ознакою і пояснити, чому вважає саме так: наприклад, «Я українка, тому що моя мама і тато українці», «Я розмовляю українською мовою», «Я живу в Україні» тощо. У цьому віці діти засвоюють негативні стереотипи (когнітивна сфера) та упередження (емоційна сфера) щодо інакшості, що може вплинути на їхні подальші стосунки з людьми, які певною мірою від них відрізняються (наприклад, культурною чи релігійною

приналежністю тощо). З віком діапазон негативних стереотипів і упереджень розширюється [292].

Другий етап (8-9 років) – характеризується свідомим ставленням до своєї етнічної приналежності. Діти вже чітко ідентифікують себе зі своєю етнічною групою, з національністю батьків, місцем проживання, рідною мовою. Вони вже розуміють, що є люди, які розмовляють іншими мовами, у них інші звички, уподобання, правила поведінки вдома і в оточуючому їх середовищі, вони по-іншому відзначають свята. Діти цього віку уже здатні розпізнавати різні етнічні групи, культури, релігії та вірування. Вони цікавляться історією та культурою свого та інших народів; у них починає формуватися система уявлень і оцінок про етнокультурні та етнопсихологічні особливості своєї спільноти в порівнянні з різноетнічним середовищем, пробуджуються національні почуття. Формування етнічної самоідентифікації відбувається за принципом «Я такий, як мій народ» [292].

Під час третього етапу (припадає на підлітковий вік – 11-15 років) відбувається значний когнітивний розвиток, покращується абстрактне мислення, поглиблюються навички критичного мислення. Розуміння та аналіз культурного розмаїття сприяють розвитку цих навичок, даючи змогу підліткам краще осмислювати й аналізувати актуальні соціальні явища [292]. Діти підліткового віку більш усвідомлено вступають у міжкультурні контакти та виявляють інтерес до пізнання інших культур. Полікультурне спілкування розширює їхні соціальні навички, пришвидшує процес адаптації у полікультурному середовищі. Взаємодія з різними культурами сприяє розвитку емпатії та емоційного інтелекту. Підлітки, які вчаться розуміти та цінувати почуття, цілі та цінності людей інших культур, краще аналізують та контролюють свої емоції, демонструють стабільний психологічний стан. Усвідомлення ними культурного розмаїття зміцнює їхні адаптивні здібності, що, своєю чергою, забезпечує стійкість до соціальних змін у полікультурному середовищі.

Такі особливості кожного вікового періоду розвитку дитини значною мірою вплинули на вибір нами форм і методів полікультурного виховання.

Оптимальною формою полікультурного виховання дітей 6-9 років вважаємо казки, які легкі для розуміння і сприйняття, завжди таємничі і цікаві.

Наприклад, читання дітьми української народної казки «Котигорошко» відбувалося паралельно з англійською казкою [145]. Після завершення читання ми здійснили порівняння двох казкових героїв: Які спільні риси у Котигорошка і малюка Тома? Кого захищали обидва казкові герої? Що допомогло їм обом вистояти у бою з велетнями? Що спонукало їх до таких дій і вчинків? Як обидва герої ставилися до інших людей і як їхні дії і вчинки сприймалися іншими?

Ці казки (використано метод сторителінгу) викликали у дітей не просто інтерес до казкових героїв, а й сприяли виробленню в дітей активної життєвої позиції – звичайні казкові герої, з якими діти ототожили себе, сприяли розвитку у дітей морально-ціннісних уявлень про добро, красу, правду, працьовитість, хоробрість, справедливість. Таким чином, кожна дитина відчула себе не лише частиною свого етносу, але й частиною європейської культури.

Практикувалося читання та обговорення й сучасних казок. Наприклад, кримсько-татарська казка «Чому бувають хвилі у Чорному морі» спонукала дітей до роздумів про культурні відмінності у мові, манерах поведінки, схожість у виникненні конфліктів, які важко піддаються розв'язанню. Події, які відбуваються в казці, діти порівняли із сучасною війною, і дійшли висновку, що слід бути сильним і хоробрим, щоб захистити тих, хто потрапив у скрутну життєву ситуацію. Ця казка сприяла розвитку такої полікультурної якості, як емпатія, тобто здатності відчувати стан, настрій, почуття інших, розуміти їх потреби, установки, очікування. Емпатія притаманна багатьом казковим героям, а її розвиток є однією з найважливіших цілей виховання – гармонійному співіснуванню усіх членів суспільства.

Діти цієї вікової категорії вже розуміють, що кожна етнічна група відіграє свою роль у цьому світі, а наявне розмаїття народів лише збагачує цей світ.

Читаючи казки різних народів світу, діти усвідомлюють, що кожна людина, незалежно від її етнічної приналежності, віросповідання та соціального статусу, є частиною глобального світу. І немає значення, малий ти чи дорослий, багатий чи бідний, ти можеш досягти успіху. Жебрак розумніший за синів царів і дітей візирів (вірменська казка «Золоте яблуко»), Мишка сильніша за Сонце чи Левеня (грузинська казка «Мишача донька»), Лев сильніший за Мишку (болгарська казка «Лев і Мишка»), Півень безстрашний і проганяє Лисицю від Кроликової хати (чеська казка «Заяча хата»), маленький хлопчик мудріший за правителя міста (єврейська казка «Мудрий хлопчик»).

За допомогою народних казок діти усвідомлюють спільність духовного коріння різних етносів, у них формується почуття взаєморозуміння і взаємоповаги, загальнолюдські цінності [282]. Тому ми практикували й інші форми роботи з казками, наприклад: читання казок за ролями, їх драматизація, настільний театр казки, створення загального буклету з ілюстраціями епізодів із казки або буклету казок за поданими загальними мотивами, переказ, складання розповіді-уподібнення зі зміною героїв, виготовлення декорацій для драматизації, бесіда з улюбленим героєм казки, зміна кінцівки казки, рольові ігри тощо.

Казки, легенди, народні ігри містять у собі великий полікультурний потенціал – вони збагачують дітей знаннями про рідний край, український народ, про етноси, які складають його цілісність, формують у них патріотичні почуття, пробуджують інтерес до історії, літератури, розвивають критичне мислення.

Ефективною формою полікультурного виховання дітей 6-9 років є рухливі ігри. У контексті нашого дослідження ми залучали дітей до таких українських народних ігор та ігор європейських країн, як: ворона, вовк і гуси, панас, лованки, хованки, квач тощо. При цьому ми пояснювали дітям, що в інших країнах діти їх віку також люблять гратися в подібні ігри, проте називаються вони в різних частинах України та в різних країнах по-різному.

Наприклад, в українській народній грі «Ворона» імітується напад ворони на курчат, яких захищає квочка; у польській народній грі – це вовк, який ловить

лісових звірів; у болгарській – вовк, який ловить гусей, що повертаються додому з пасовиська.

Різновид однієї і тієї ж гри, коли один гравець із зав'язаними очима ловить інших, діти зі сходу України називають лованками, а в центральних областях України – панасом; різновид гри, коли один учасник шукає інших, які поховалися, в центральній Україні називають жмурками, а у західній – хованками.

Ігри з м'ячем дуже популярні серед українських дітей. Існує велика кількість їх різновидів. Наприклад, гра, сутність якої полягає в тому, що треба влучити м'ячем в іншого гравця і вибити його з гри, на західній території України називається квачем, а на сході – вибивалки.

Розповідь про країну походження гри, її схожість і відмінність в організації і дотриманні правил збагачувало дітей знаннями про різновиди одних і тих самих ігор, викликало інтерес і бажання пограти, використовуючи правила гри представників інших культур.

Оскільки діти, які проживають в дитячих будинках сімейного типу – діти різних вікових категорій, то, залучаючи їх до ігрової діяльності, ми передбачали, що в ній можуть брати участь діти різного віку і навіть їхні батьки-вихователі.

Провідна ідея запропонованого нами комплексу ігор полікультурної спрямованості для молодших і старших підлітків – гра як модель полікультурної поведінки, що забезпечує процес полікультурного виховання, сприяє поглибленню знань про особливості культур інших народів та взаємозв'язок між ними.

Сформований нами комплекс включав такі пізнавальні ігри: «Національні страви народів світу» (національні кухні народів Європи та світу), «Колесо Фортуни» (предмети побуту та ужиткового мистецтва країн світу); «Віртуальна екскурсія» (відомі культурно-історичні пам'ятки різних країн); «Чий герб і прапор?» (герби і прапори країн Євросоюзу); «Чий танець?» (національні танці

різних народів); «Національний одяг країн Європи» (національний одяг європейців) (додаток О).

Педагогічний потенціал ігор полікультурної спрямованості ми вбачаємо в тому, що, беручи участь у будь-якій грі, дитина на певний час занурюється в іншу культуру, пізнаючи її, відчуваючи її, усвідомлюючи її відмінності і подібності з українською культурою.

Як приклад, наводимо пізнавальну гру «Національні страви світу».

Мета гри: збагатити дітей уявленнями про національну кухню різних країн світу.

Матеріали: картки, на яких зображені різні національні страви – йогурт (болгарська кухня); пахлава, буреки (турецька кухня); банош, вареники з сиром, холодець, узвар, червоний борщ (українська кухня), лаваш (вірменська кухня); ромський пиріг (ромська кухня); грецький салат, оливки (грецька кухня); мамалига (румунська кухня); піца, спагеті, лазанья, брускетта (італійська кухня); гамбургер, хот-дог, кока-кола (американська кухня); блакитний сир, еклер, крем-брюле (французька кухня); суші (японська кухня).

Учасники: усі бажаючі діти сім'ї.

Правила: картки перевертають так, щоб зображення на них не було видно. Діти по черзі витягують по одній картці. Вони повинні назвати зображену на картці страву і сказати, для якої національної кухні вона характерна. Потім вони забирають картку з собою. Хто не знає або помиляється, відкладає картку в бік. Перемагає той, хто збере більше карток. Гра триває до закінчення усіх карток.

Ускладнений варіант для дітей 10-11 років: назвати інгредієнти національної страви і спосіб їх приготування.

Ускладнений варіант для дітей 12-15 років: приготували страви з національних кухонь тих регіонів, звідки була усиновлена прийомна дитина, або з якоїсь країни, яку сім'я вже відвідала, або збирається відвідати.

Такі пізнавальні ігри сприяли організації в дитячих будинках сімейного типу днів інших культур. Наприклад, в «День італійської національної кухні»

батьки-вихователі і діти вивчали історію походження піци, пасти, знаходили подібності і відмінності в їх способах приготування в різних регіонах України (метод полікультурної рефлексії). При цьому важливим було донести інформацію дітям про те, що приготування страв і культура харчування – це не лише угамування голоду і спраги, це ще й соціально-культурні форми поведінки людей (церемонії, обряди, ритуали тощо). Це та національна спадщина, яка передається з покоління в покоління, збагачуючись та доповнюючись інгредієнтами, характерними для певної місцевості, чи способами її приготування представниками інших культур.

Така форма полікультурного виховання знайшла своє продовження в Дні іспанського народного танцю» (діти попередньо розучували фламенко і пасадобль, влаштовували домашні концерти), Дні національного костюма (діти власноруч створювали елементи турецького і українського національного одягу і порівнювали їх) тощо.

Зазначені пізнавальні ігри полікультурного спрямування сприяли поглибленню знань та уявлень дітей про різні етнічні групи, що проживають в нашій країні, а також про національності сусідніх країн, забезпечували формування базової системи цінностей на основі національних та європейських цінностей. Засобами пізнавальних ігор діти засвоюють важливу частину змісту полікультурної освіти, пов'язану з матеріальною та духовною спадщиною європейських народів. В ігровій взаємодії діти усвідомлюють, що кожна нація, кожний етнос, кожний народ має свої звичаї і традиції, виражені в національній культурі, а її визнання й прийняття представниками інших культур є ознакою полікультурної вихованості.

Великий полікультурний потенціал містять у собі народні (релігійні) свята. Як приклад, наводимо опис відзначення сімейного свята з використанням звичаїв і традицій українського народу «Великдень, традиції та символіка» (сім'я Олени та Миколи Т.).

Мета: сприяти формуванню полікультурності у дітей в дитячих будинках сімейного типу шляхом їх ознайомлення із характерними для свята символами

(писанка, паска (обрядовий хліб), способами вітання на свято, традиціями відзначати його в рідних регіонах країни та сусідніх держав.

Завдання:

– поглибити знання дітей про історію виникнення свята, особливості його святкування в тих регіонах країни, діти яких проживають в будинку сімейного типу;

– конкретизувати уявлення дітей про різні техніки фарбування яєць та оздоблення писанок, технологій приготування тіста для паски (обрядового хліба) та його прикрашання;

– ознайомити з традиціями відзначення Страсного тижня, Вербної неділі, Чистого четверга, Страсної п'ятниці, Пасхи;

– навчити дітей художньо відтворювати Пасхальні народні традиції (фарбувати яйця і малювати писанки (символ початку, відродження, оновлення), випікати паску, мазурки (обрядовий хліб);

– сформувані емоційно-ціннісне ставлення до свята, його звичаїв, символів, традицій, а також бажання брати активну участь у його підготовці та святкуванні.

Відзначення свята відбувалося у два етапи.

1). Етап підготовки:

– ознайомлення дітей з особливостями святкування Великодня в різних країнах світу;

– виготовлення разом з дітьми старшого підліткового віку підставок для яєць;

– виготовлення з дітьми молодшого шкільного віку Великодніх аплікацій, розмальовок Великодніх картинок;

– вивчення зразків декоративних прикрас для яєць та обрядового хліба;

– ознайомлення з пасхальними легендами та релігійними оповідями, великоднім етикетом, розучування віршів про Великдень.

У підготовці до свята взяли участь усі члени сім'ї. Щоб привернути увагу до розмаїття відзначення свята, на «сімейних посиденьках» батько розповів про

те, що Воскресіння святкують багато людей по всьому світу, завжди навесні, але не завжди в один і той самий день. У різних народів різні звичаї, усі вони цікаві і мають свою історію їх виникнення. Наприклад, німецькі батьки ховають яйця в саду. Вранці на Воскресіння Христове німецькі діти вирушають з кошиками по саду шукати заховані яйця. Навіть організуються змагання, хто знайде більше яєць. В Україні яйця зберігаються у Великодному кошику, у якому стільки яєць, скільки членів сім'ї.

Відповідно до розподілу сімейних обов'язків, старші діти, використовуючи ІКТ, демонстрували фотографій із символікою Великодня. Мати розповіла про Ісуса та його воскресіння понад 2000 років тому, ознайомила прийомних дітей зі сформованою у сім'ї традицією щорічно відзначати це свято, ходити до церкви на служіння упродовж усього Страсного тижня; розмальовувати яйця згідно традиції у Чистий четвер або суботу вранці, до сходу сонця. Діти, які раніше проживали в Закарпатській області, поділилися спогадами про особливості відзначення свята саме на Закарпатті: фарбовані в червоний колір яйця там називають «мальованими» або «візерунковими». Вважається, що перше пофарбоване яйце має магичну силу. Воно має бути червоним. Ним натирають щічки дітям – щоб були здорові та червоні. Ця інформація не лише викликала інтерес до традицій і звичаїв відзначення свята, а й спонукала до вивчення інших фактів про особливості його підготовки та відзначення в різних регіонах країни.

Активна участь усіх дітей у підготовці до свята забезпечила усвідомлення індивідуальних, соціальних і релігійних характеристик свята, посилила цінність власної культурної приналежності через можливість інтерактивного пізнання елементів інших культур. У цьому випадку дитина виховується як член сім'ї, житель населеного пункту та громадянин країни, у неї формуються знання про дружбу, чесноти, цінності та потреби, навички прийняття конкретних рішень у ситуаціях полікультурного спрямування, у тому числі й конфліктних, навички співжиття, толерантність і терпимість до інакшості, повага до культур інших етносів.

2) Основний етап: відзначення свята.

Присутність усіх членів сім'ї на святковій літургії у церкві. Ритуал Пасхального привітання «Христос Воскрес!» і відповіді «Воістину Воскрес!». Святковий сніданок, традиція битися крашанками, писанками, від якої найбільше радіють діти, які сподіваються, що їхнє яйце найміцніше.

В українській культурі є традиція у такі великі релігійні свята відвідувати родичів або приймати у себе вдома гостей. Святково накритий стіл з дотриманням релігійних канонів та культурно-етикетних правил, поведінка за столом та мистецтво ведення бесіди, а також ставлення до господарів та поданих до святкового столу став, засвідчують про моральну й естетичну культуру як господарів, так і гостей, створюючи цим самим особливу культурну ауру.

У процесі підготовки і відзначення свята, що ґрунтується на народних звичаях, традиціях, обрядах, ритуалах, відбувалася етнічна самоідентифікація, розвиток соціальних почуттів і полікультурних якостей: емпатії, толерантності, дружби, доброзичливості, любові до рідних і до інших; зміцнювалася любов до свого народу, рідної землі, національної культури; усвідомлювався факт, що поруч живуть представники інших етносів, вони можуть бути сусідами, друзями та родичами, тому слід проявляти толерантність і терпимість до представників інших культурних традицій. Діти дійшли висновку, що між різними етносами, народами, людьми є багато спільного, але є й відмінності. Тому слід поглиблювати знання про культури різних етносів і народів – їх мову, свята і звичаї, традиційний одяг і кухню, фольклор тощо.

Полікультурне виховання під час формувального етапу експерименту відбувалося організовано, проявлялося в різних формах полікультурної діяльності, забезпечуючи вплив на когнітивний, емоційно-ціннісний та комунікативно-поведінковий компоненти полікультурності як інтегрованої якості особистості і цілісного педагогічного явища.

Висновки до другого розділу

У розділі схарактеризовано нормативно-правове забезпечення полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Проаналізовано провідні міжнародні («Статут ООН», «Статут ЮНЕСКО», «Загальна декларація прав людини», «Декларація принципів толерантності», «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Конвенція про права дитини») і вітчизняні («Конституція України», Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Сімейний Кодекс України», Постанови КМУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», «Про захист прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», Накази МОН України і у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу») та низки інших нормативно-правових документів, що розкривають зміст, напрями, тенденції і закономірності процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в соціокультурному просторі держави та забезпечують ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Представлено авторський інтегрований курс полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, змістове наповнення якої розкривається у таких підструктурних блоках: цільовий (мета і завдання дослідження), концептуальний (закономірності, принципи і методологічні підходи), змістово-процесуальний (методичний інструментарій, складниками якого є форми, методи, прийоми, засоби та соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу), критеріально-діагностичний (компоненти, критерії, показники та рівні сформованості полікультурності), результативний (дитина зі сформованою полікультурністю).

Апробація методики полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу відбувалася під час формувального етапу експерименту, мета якого полягала у перевірці ефективності соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу, як-от: 1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їх інтересів й активізують процес полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу.

Педагогічні умови реалізувалися через залучення батьків експериментальної групи до постійно діючого соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу» (його програма включала цикл лекцій, вебінарів, крос-культурних тренінгів, соціально-педагогічних майстерень, інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»), використанням ефективних форм полікультурного виховання дітей: вивчення, аналіз та застосування в житті українських приказок, прислів'їв, скоромовок, лічилок тощо; читання та аналіз українських народних казок, легенд, міфів; читання та аналіз міжкультурних казок; українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування; відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї, подорожі населеним пунктом, зустрічі з майстрами українських народних ремесел і промислів; зустрічі з представниками інших культур; рольові ігри; міжкультурний діалог вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості; методів

полікультурного виховання: ситуації успіху; сторителінгу; методів формування свідомості і самосвідомості, виховуючих ситуацій, стимулювання міжкультурної комунікації, полікультурної рефлексії, емпатії, етнічної ідентифікації, настанови (роби як я), стимулювання полікультурної поведінки й діяльності, включеного спостереження, занурення в соціальне середовище, ігрові та пошукові методи.

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в наукових працях здобувачки: [98; 102; 103; 107].

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Програма педагогічного експерименту

Педагогічний експеримент – важлива складова дослідно-експериментальної роботи. Організуючи його, ми спиралися на існуючі в сучасній науково-методичній літературі визначення цього поняття, які О. Петренко розглядає як «дослідницьку стратегію, яка передбачає цілеспрямоване спостереження за певним процесом в умовах регламентованих змін окремих характеристик умов його протікання. Це сплановане та кероване дослідження, у якому експериментатор впливає на ізольований об'єкт (об'єкти) і фіксує зміни в його станах» [166, С. 138]; Л. Ковальчук – як «дослідне моделювання педагогічного явища й умов його функціонування, активний вплив дослідника на педагогічні явища, вимірювання результатів педагогічного впливу і взаємодії» [98, С. 177] С. Сисоєва та Т. Кристопчук – як «певний комплекс методів дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну та доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження гіпотези. Він дозволяє глибше, ніж інші методи, перевірити ефективність тих чи інших нововведень у навчанні та вихованні, порівняти значення різних факторів у структурі педагогічного процесу й обрати найкращі (оптимальні) їх поєднання для відповідної ситуації, виявити належні умови реалізації певних педагогічних завдань» [210, С.122-123]; М. Скрипник – як «спеціальне внесення в педагогічний процес принципово важливих змін відповідно до завдання дослідження й гіпотези; така організація процесу, яка дає можливість бачити зв'язки між досліджуваними явищами без порушень його цілісності [215].

З огляду на те, що організація педагогічного дослідження – це комплекс заходів із забезпечення дослідно-експериментальної роботи (у контексті нашого дослідження реалізації соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу), то це вимагає окреслення

й чіткого розміщення його основних структурних елементів у просторі і часі. Тому нами було розроблено Програму педагогічного експерименту.

Оскільки у науковій літературі поняття «програма» розглядається як «план діяльності; узагальнена модель педагогічного дослідження; науковий документ дослідження, що є його коротким теоретико-методологічним і організаційно-методичним описанням» [98, С. 121], то у контексті нашого дослідження Програма педагогічного експерименту «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу» має такі основні компоненти: «гіпотеза, мета, завдання, етапи, методи, генеральна та вибіркова сукупності, експериментальна база, діагностичний інструментарій» (за П. Кендзьором) [95, С. 361] і розкриває хід і зміст дослідно-експериментальної роботи відповідно до визначених нами етапів: аналітико-констатувального, аналітико-пошукового, прогностично-конструювального, підсумково-узагальнювального (таблиця 3.1).

Представляємо зазначені вище компоненти програми у контексті проблеми нашого дисертаційного дослідження.

Мета дослідно-експериментальної роботи: перевірити ефективність авторської методики та соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу.

Завдання: 1) розробити компонентно-критеріальну базу формування полікультурності як цілісного педагогічного явища; 2) розробити діагностичний інструментарій для вивчення стану і результатів полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; 3) розробити організаційно-методичний інструментарій полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; 4) упровадити у систему виховної роботи дитячих будинків сімейного типу авторську методику та соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей та довести або спростувати їх ефективність.

Гіпотеза дослідження: рівні сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості підвищуються за реалізації таких соціально-педагогічних умов: 1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного

виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу.

Програма педагогічного експерименту складається з етапів, кожен з яких конкретизується тривалістю, завданнями, підкріплюється конкретно-науковими принципами, чітко зазначеною цільовою аудиторією і методами наукового дослідження (таблиці 3.1-3.4). Обов'язковими умовами її ефективної реалізації ми визначили: чітку фіксацію отриманих на різних етапах емпіричних даних; внесення запланованих змін і умов, за потреби – їх корекція; відтворюваність процесу і результатів; об'єктивна інтерпретація отриманих результатів дослідження із обґрунтуванням усіх чинників, що впливають на полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Таблиця 3.1

Аналітико-констатувальний етап

Назва етапу і його тривалість	Аналітико-констатувальний – 2020-2021 рр.
завдання і зміст етапу дослідження	вивчення стану дослідження проблеми полікультурного виховання у нормативно-правовій літературі (закони, концепції, положення, постанови), психолого-педагогічній, соціально-педагогічній, науково-методичній літературі (дисертаційні дослідження, монографії, наукові публікації вітчизняних та зарубіжних вчених); обґрунтування актуальності проблеми дослідження
науковий принцип	принцип системності і цілісного вивчення досліджуваного явища
цільова аудиторія	діти в дитячих будинках сімейного типу, батьки-вихователі
методи дослідження	емпіричні методи (вивчення психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, науково-методичних джерел та їх теоретико-логічний аналіз), систематизація, узагальнення, абстрагування

[Джерело: розроблено авторкою].

Завдання і зміст цього етапу дослідно-експериментальної роботи реалізувалися з дотриманням принципу системності і цілісного вивчення процесу полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; він уможливив нам з'ясувати зовнішні і внутрішні зв'язки в організації процесу полікультурного виховання дітей, вирізнити оптимальні форми, методи, прийоми і засоби виховання, що забезпечують формування полікультурності.

За допомогою емпіричних методів (вивчення психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, науково-методичних джерел), методів теоретико-логічного аналізу та його різновидів (теоретичного, ретроспективного, порівняльно-зіставного) ми вивчили та систематизували накопичений матеріал з проблеми дослідження, виявили подібності і відмінності у поглядах вчених на проблему полікультурного виховання дітей, з'ясували тенденції досліджуваної нами проблеми в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, вирізнили суспільні запити, чинники й умови виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, виявили суперечності та проблеми щодо організації полікультурного виховання дітей на сучасному етапі розвитку вітчизняного суспільства. Метод абстрагування забезпечив пізнання предмета дослідження на метарівні. Окремі наукові дефініції нашого дослідження, наприклад, полікультурне виховання, полікультурність, різноманіття культур, схожість, відмінність, представники інших культур, міжкультурність, міжкультурна комунікація, міжкультурна взаємодія, толерантність, терпимість, рівність, інший, інакший, діалог культур, структурні компоненти полікультурності аналізувалися як самостійні об'єкти й абстрактні поняття. Це сприяло узагальненню отриманих результатів і формулюванню авторського визначення поняття «полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу», яке ми розуміємо як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самобутність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з

ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт. Адже, щоб орієнтуватися у чужій культурі, дитина має зрозуміти, осмислити нові для неї явища і поняття і включити їх у своє уявлення про цю культуру.

Зміст діяльності на цьому етапі сприяв глибокому усвідомленню нами стану розробленості проблеми дослідження у сучасній психолого-педагогічній науці та більш змістовному розумінню предмету дослідження.

Виокремлюючи головне, ототожнюючи подібне з різних джерел (враховували надійність представлених даних, а також репутацію використовуваних джерел), ми дійшли висновку, що у сучасному полікультурному світі культурне різноманіття набуває все більшого значення, а полікультурне виховання дітей є необхідною умовою для формування у них ціннісного ставлення до культурної різноманітності суспільства, інтересу до полікультурної взаємодії, розвитку взаєморозуміння та толерантних взаєностосунків між представниками різних культур, вироблення навичок конструктивної міжкультурної взаємодії, безконфліктного спілкування, ефективних стратегій поведінки у полікультурному середовищі.

Таблиця 3.2

Аналітико-пошуковий етап

Назва етапу і його тривалість	Аналітико-пошуковий – 2021-2022 рр.
завдання і зміст етапу дослідження	уточнення мети дисертаційного дослідження та конкретизація його завдань; узгодження бази проведення педагогічного експерименту; організація і проведення констатувального етапу педагогічного експерименту; обґрунтування та розробка компонентно-критеріальної бази дослідження та формулювання гіпотези; конструювання програми педагогічного експерименту; розробка авторської методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу

Протовження таблиці 3.2

науковий принцип	принцип адекватності дослідницьких підходів і засобів [166, С. 143]
цільова аудиторія	респонденти експериментальної і контрольної груп
методи наукового дослідження	методи опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіди); тестування; методи вивчення дитячих продуктів діяльності; методи математичної статистики; методи обробки результатів дослідження (констатація, аналіз та узагальнення отриманих результатів); методи фіксації і метод зіставлення; аналітичні методи (ідеалізації та наукового моделювання); методи моніторингу; прогностичні методи

[Джерело: укладено авторкою].

Оскільки аналітико-пошуковий етап дослідно-експериментальної роботи співпадає з констатувальним етапом педагогічного експерименту, то його основне завдання полягало в обґрунтуванні та розробці компонентно-критеріальної бази дослідження, узгодженні бази проведення педагогічного експерименту; організації і власне проведенні констатувального етапу експерименту; розробці авторської методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася нами в 25 дитячих будинках сімейного типу. На їх базі ми укомплектували дві групи: експериментальну – 106 респондентів, і контрольну – 98 респондентів. Разом 204 респонденти.

Компонентно-критеріальну базу дослідження склав комплекс обґрунтованих компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища, представлений в підрозділі 2.1.

При доборі діагностичних методик ми враховували: мету дослідження (полікультурне виховання дітей у будинках сімейного типу), вікові особливості респондентів (діти молодшого шкільного, підліткового та старшого шкільного віку), умови проживання (дитячий будинок сімейного типу), контактність (в сім'ї, школі, громаді), адаптованість до експериментальних умов.

Первинна діагностика сформованості полікультурності в респондентів обох груп здійснювалася з дотриманням такого алгоритму: 1) підбір

діагностичного інструментарію (головна вимога – він має бути різноманітним і взаємодоповнюючим, відповідати обґрунтованим компонентам, критеріям і показникам дослідження. Тому з дітьми молодшого шкільного віку ми проводили бесіди, спостереження, тести у вигляді малюнків, аналізували види їхньої творчої діяльності (малюнки, вироби); дітям підліткового і старшого шкільного віку пропонували адаптовані до їх віку опитувальники, тести, анкети, бесіди, спостереження, життєві ситуації в усній формі. Результати діагностики оцінювалися згідно зазначених в них умов проведення та оцінки; 2) власне проведення діагностики; 3) кодування отриманої інформації; 4) прогнозування подальших тенденцій розвитку полікультурності.

Методи опитування (анкетування, бесіди, інтерв'ю) застосовувалися нами для з'ясування рівнів сформованості когнітивного компоненту полікультурності як цілісного педагогічного явища, а саме: обізнаності з понятійним апаратом дослідження, знаннями особливостей національної культури та її впливу на сприйняття світу та поведінку дитини; знаннями культурного розмаїття та особливостей оточуючого середовища. Цими методами ми скористалися також для з'ясування рівнів сформованості емоційно-ціннісного компоненту полікультурності, що передбачало сформованість у респондентів шанобливого ставлення до культури рідного народу і прояву емоційно забарвленого позитивного інтересу до представників інших культур, поваги до їхньої культурної своєрідності та відмінностей, толерантного ставлення до розмаїття національних цінностей і культурних традицій, до неоднозначності та інакшості інших; розвиненість емпатії (емоційно-ціннісний компонент полікультурності). З дітьми молодшого шкільного віку використовувалися методи вивчення дитячих продуктів діяльності (малюнки), методи тестування – для з'ясування уміння взаємодіяти з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості, надавати практичну допомогу (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур тощо (комунікативно-діяльнісний компонент).

Отримані результати анкетування та тестування були переведені в числовий вимір і розподілені за відповідними рівнями: високим, середнім і низьким.

За допомогою методів математичної статистики нами з'ясовано вихідні рівні сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості під час констатувального зрізу: до високого рівня сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості в експериментальній групі віднесено 17,6% респондентів, до середнього – 25,1%, до низького – 57,3%. У контрольній групі спостерігається незначна різниця: до високого рівня віднесено 18,3% респондентів, до середнього – 29,0%, до низького – 52,7 %.

Цінність використаних нами методів діагностики (констатація, аналіз та узагальнення отриманих результатів, презентація, експертна оцінка, методи обробки результатів дослідження) у тому, що усі вони є *передбачуваними*, тобто спрямовані на діагностику окремо взятого компонента, сукупність яких визначає полікультурність як інтегровану якість особистості; *спланованими* – діагностика проводилася згідно плану та етапу педагогічного експерименту; *цілеспрямованими* – увага зосереджувалася лише на явищах, важливих для розуміння сутності полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу; *систематичними* – діагностика здійснювалася систематично і за потреби у різних життєвих ситуаціях.

Реалізація завдань аналітико-пошукового етапу дослідно-експериментальної роботи відбувалася з опорою на принцип адекватності дослідницьких підходів і засобів, що уможливило отримати реальні дані про стан сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості на констатувальному етапі педагогічного експерименту. Перевірка кожного одержаного факту з проблеми дисертаційного дослідження здійснювалася з використанням методу фіксації усіх проявів змін полікультурності.

Для розробки методики формування полікультурності як інтегрованої якості особистості ми застосували найпоширеніші аналітичні методи – метод ідеалізації та метод наукового моделювання, що ґрунтуються на теоретичному конструюванні полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного

типу, а також низці прийомів: аналогії, аналізу, синтезу. Прийом аналогії уможливив звернення до методик, що мають спільні характеристики з авторським задумом з метою перенесення їх окремих елементів на авторську. Прийоми аналізу послідовно розкривали сутність кожного блоку методики, а прийоми синтезу забезпечували об'єднання розрізнених блоків методики та представлення їхніх системних характеристик.

Складовими авторської методики формування полікультурності як інтегрованої якості особистості є такі блоки: концептуальний, змістовно-процесуальний, критеріально-діагностичний, результативний. Розроблена методика є предиктивною (тобто прогностичною), концептуальною та ідеалізованою репрезентацією процесу полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу і формування у них полікультурності як сформованої інтегрованої якості особистості.

Таблиця 3.3

Прогностично-конструювальний етап

Назва етапу і його тривалість	Прогностично-конструювальний – 2021-2022 рр.
Завдання і зміст дослідження	Організація формувального етапу педагогічного експерименту, здійснення опису ходу апробації соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу з виокремленням оптимальних форм, методів, прийомів і засобів виховання; перевірка ефективності авторської методики з проблеми дослідження
Науковий принцип	Принцип адекватності дослідницьких підходів і засобів [166, С.143]
Цільова аудиторія	Респонденти експериментальної групи
Методи наукового дослідження	Моніторинг, методи зіставлення, узагальнення та дедукції; метод систематичного та незалежного спостереження, метод незалежних оцінок; порівняльний аналіз; методи візуалізації

[Джерело: укладено авторкою].

Основний вид роботи на прогностично-конструювальному етапі – упровадження в педагогічний процес соціально-педагогічних умов та методики полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу, тобто організація

формувального етапу педагогічного експерименту. При цьому залежною змінною нами визначено рівень сформованості полікультурності як інтегрованої якості, а незалежними змінними – модель і методика формування полікультурності дітей у дитячих будинках сімейного типу. Саме на них ми й орієнтувалися при перевірці гіпотези наукового дослідження.

У процесі апробації обґрунтованих соціально-педагогічних умов полікультурного виховання нами активно застосовувалися методи систематичного та незалежного спостереження, методи моніторингу, узагальнення та дедукції, які дали змогу цілеспрямовано відстежувати, точно і систематично фіксувати усі зміни, які виникали у процесі апробації соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, за потреби вносити корективи, виробляти методичні рекомендації для оптимізації процесу полікультурного виховання; методи зіставлення для порівняння отриманих емпіричних даних, що й забезпечило отримання достовірних даних.

Оскільки на формувальному етапі педагогічного експерименту перевірялася гіпотеза дослідження, то нами було розроблено організаційно-методичне забезпечення полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу (додаток М), яке виражається у:

– формах полікультурного виховання: вивчення, аналіз та практичне використання українських приказок, прислів'їв, скоромовок, лічилок; читання та обговорення українських народних казок, легенд, міфів, міжкультурних казок; українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування, діалоги-роздуми; відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї, маршрути духовного краєзнавства; зустрічі з місцевими істориками, жителями населеного пункту, майстрами народних ремесел і промислів; зустрічі з представниками інших культур; рольові ігри; вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості;

– методах полікультурного виховання: ситуації успіху, методи формування свідомості і самосвідомості, сторителінг, пошукові методи, метод критичного мислення, метод наслідування, стимулювання міжкультурної комунікації, ігрові методи, метод відкритого діалогу, методи порівняння, аналізу та узагальнення; методи полікультурної рефлексії та емпатії, метод етнічної ідентифікації, метод настанови («роби як я»), інструктаж, методи стимулювання полікультурної поведінки і діяльності: інтерес і мотивація, змагання, заохочення, метод включеного спостереження, метод занурення у соціальне середовище;

– засобах полікультурного виховання дітей: рідна мова дитяча література, друковані матеріали, народні ігри та забави, пізнавально-інтелектуально-пізнавальні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування, українські народні та релігійні свята, звичаї та традиції рідного народу та представників інших культур, фотографії, музеї, картинні та художні галереї, українські народні ремесла та промисли, норми співжиття і правила спілкування в оточуючому середовищі, екскурсії і подорожі населеним пунктом, інформаційні ресурси мережі Інтернет;

– методах співпраці з батьками-вихователями: бесіди, інструктажі, інтегрований курс, інструктажі, партнерська взаємодія, соціально-педагогічні майстерні, рольові та ділові ігри, вебінари, крок-культурні тренінги, інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків».

Організаційно-методичне забезпечення характеризується цілісністю і змістовністю.

Зміст і завдання цього етапу дослідно-експериментальної роботи відбувалася з урахуванням принципу адекватності дослідницьких підходів і засобів [166, С. 143], що забезпечило отримання об'єктивних даних про ефективність упровадження соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу на формувальному етапі педагогічного експерименту.

Підсумково-узагальнювальний етап дослідно-експериментальної роботи

Назва етапу і його тривалість	Підсумково-узагальнювальний– 2023-2024 рр.
Завдання і зміст дослідження	Організація контрольного етапу педагогічного експерименту; здійснення підсумкової діагностики полікультурності як цілісного педагогічного явища; обробка емпіричних даних; оформлення та опис результатів педагогічного експерименту; вироблення методичних рекомендацій
Науковий принцип	Принцип ефективності
Цільова аудиторія	Респонденти експериментальної та контрольної груп
Методи наукового дослідження	Методи опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіди, спостереження); тестування; методи вивчення продуктів дитячої творчості; методи аналізу, порівняння та узагальнення; методи валідності й надійності; методи обробки результатів дослідження (математично-статистичні, табличні, графічні), методи інтерпретація та узагальнення

[Джерело: укладено авторкою].

Основний вид діяльності на цьому етапі – узагальнення результативності дослідно-експериментальної роботи, що виражається у цифрових даних. Для цього ми організували контрольний етап педагогічного експерименту і здійснили підсумковий діагностичний зріз у двох групах – експериментальній (саме на її базі й перевірялася ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу і методика їх практичної реалізації) і контрольній (використовувалася лише для порівняння одержаних результатів на початку педагогічного експерименту та по її завершенню). Використано ті самі діагностичні методики, що й під час констатувального етапу педагогічного експерименту, а також оптимальні методи наукового дослідження: методи опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіди, спостереження), методи тестування, методи вивчення продуктів дитячої творчості, методи порівняння та узагальнення.

Відповідно до представлених діагностичних засобів у ході формувального етапу експерименту нами використовувалися рівневий та порівняльний види аналізу накопичених емпіричних даних: рівневий – для виявлення рівнів сформованості кожного структурного компонента полікультурності у контрольній й експериментальній групах і порівняльний – для зіставленні рівнів сформованості полікультурності як інтегрованої якості в респондентів ЕГ та КГ та порівнянні початкових та прикінцевих результатів.

Валідність і надійність результатів дослідно-експериментальної роботи ми перевіряли за допомогою методів математичної статистики. Скориставшись критерієм Фішера-Снедекора і t-критерієм Стьюдента, ми дослідили різницю між рівнями сформованості полікультурності як інтегрованої якості дітей у дитячих будинках сімейного типу на початку педагогічного експерименту та по його завершенню.

Одержані цифрові дані ми згрупували в таблицях, розділивши їх на абсолютні та відсоткові значення (таблиці 3.5-3.11). За допомогою методів порівняння й аналізу ми інтерпретували результати дослідження, узагальнили їх і представили у графічних зображеннях для кращого наочного уявлення про результати педагогічного експерименту, розуміння сутності полікультурного виховання (графічні методи) (рис.3.1).

Застосувавши методи обробки результатів дослідження, ми маємо можливість представити результати сформованості у дітей в дитячих будинках сімейного типу полікультурності як сформованої інтегрованої якості особистості, як кінцевого результату організованої нами дослідно-експериментальної роботи. Вони такі: на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (динаміка + 12,6%), на середньому – у 53,4% (динаміка +28,3%), на низькому – у 16,4% (спостерігається зниження на 40,9%). Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності.

Під час відстеження отриманих експериментальних даних, їх аналізу й оцінювання ми дотримувалися принципу ефективності, сутність якого полягає в отриманні вищих результатів в експериментальній групі (на її базі

здійснювалася апробація соціально-педагогічних умов та методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу) порівняно з контрольною, де процес полікультурного виховання відбувався у стандартних умовах.

Програма педагогічного експерименту «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу» реалізувалася відповідно до чітко окреслених етапів і завдань.

3.2. Аналіз дослідно-експериментальної роботи

Перевірка ефективності педагогічного експерименту проводилася нами по завершенню формувального етапу, мета якого полягала у здійсненні підсумкового зрізу стану сформованості полікультурності як інтегрованої якості і цілісного педагогічного явища для спростування або підтвердження ефективності запроваджених соціально-педагогічних умов та методики полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу.

Нами були визначені такі завдання контрольного етапу експерименту: визначити рівень ефективності запровадженої нами методики та соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу через проведення підсумкової (контрольної) діагностики в ЕГ і КГ і порівняння отриманих результатів з результатами першого зрізу; узагальнити та інтерпретувати результати дослідно-експериментальної роботи; довести або спростувати висунуту нами гіпотезу дослідження щодо підвищення рівнів сформованості полікультурності у респондентів експериментальної групи за результатами запровадження у виховний процес дитячих будинків сімейного типу соціально-педагогічних умов і авторської методики полікультурного виховання.

Для доведення гіпотези педагогічного експерименту ми скористалися непараметричним t-критерієм Стьюдента. Нами було висунуто нульову гіпотезу (H_0): рівень сформованої полікультурності респондентів ЕГ і КГ по завершенню формувального етапу експерименту – однаковий. Крім того, було сформовано

альтернативну гіпотезу (H_1): рівень сформованої полікультурності респондентів ЕГ і КГ по завершенню формувального етапу експерименту – не однаковий.

Контрольний етап педагогічного експерименту відбувався у природних умовах за участю експериментальної групи (на її базі проводилася апробація соціально-педагогічних умов і методики полікультурного виховання дітей) і контрольної (як і під час констатувального етапу експерименту вона слугувала лише для порівняння одержаних даних).

З огляду на те, що сформованість полікультурності у дітей в дитячих будинках сімейного типу досліджувалася як цілісне педагогічне явище, структурними компонентами якої є когнітивний, емоційно-ціннісний та комунікативно-поведінковий компоненти, то ми проаналізували спочатку одержані результати відповідно до кожного окремо взятого компонента (їх критерії і показники описані в підрозділі 2.2), а потім здійснили підрахунки рівнів сформованості полікультурності які інтегрованої якості.

Здійснивши контрольний зріз сформованості когнітивного компоненту полікультурності відповідно до його показників (підрозділ 2.2) та діагностичних методик (таблиця 2.3.), ми зафіксували зростання рівнів його сформованості в респондентів ЕГ. Узагальнені емпіричні дані представляємо в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

**Порівняльна таблиця рівнів сформованості когнітивного компоненту
полікультурності респондентів ЕГ і КГ
(констатувальний і контрольний етапи експерименту) (%)**

Когнітивний компонент								
Етапи пед.експер.	Констатувальний				Контрольний			
Групи	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.
	високий	18	17,0	17	17,3	32	30,2	21
середній	28	26,4	29	29,6	60	56,6	33	33,7
низький	60	56,6	52	53,1	14	13,2	44	44,9

[Джерело: укладено авторкою].

З наведених в таблиці даних видно, що когнітивний компонент полікультурності на високому рівні сформований у 30,2% респондентів ЕГ (порівняно з даними констатувального етапу експерименту приріст становить 13,2%), на середньому – у 56,6% (приріст 30,2%), на низькому – у 13,2% (зменшення на 43,4%). Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності. Хоча під час констатувального етапу експерименту переважала кількість респондентів з низьким рівнем. Незначні підвищення спостерігаються і в респондентів КГ: когнітивний компонент полікультурності на високому рівні сформований у 21,4% респондентів (приріст 4,1%), на середньому – у 33,7% (приріст 4,1%), на низькому – у 44,9% (зменшення на 8,2%). У цілому переважає кількість респондентів, віднесених до низького рівня, як і під час констатувального етапу експерименту.

Позитивна динаміка рівнів сформованості когнітивного компонента полікультурності, як і результативність упровадження педагогічної умови – створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості – були досягнуті завдяки таким формам полікультурного виховання: бесіди, аналіз та вирішення життєвих соціокультурних ситуацій та стереотипів, обговорення поточних подій і проблем, пов'язаних з різноманітністю культур у сучасному світі, досвід спілкування з представниками інших культур та різного етнічного походження, читання книг, перегляд та обговорення художніх, документальних та публіцистичних фільмів культурознавчого характеру, ознайомлення з історією та культурним значенням звичаїв і традицій представників інших культур під час участі дітей у міжкультурних святах, пізнавальні ігри.

Результативність сформованості когнітивного компонента виразилася у засвоєнні респондентами таких основних понять та категорії полікультурності, як культура, народ, етнос, полікультурність, міжкультурність, різноманіття

культур, схожість, відмінність, представники інших культур, міжкультурна комунікація, міжкультурна взаємодія, толерантність, терпимість, рівність, інший, інакший, діалог культур; у знанні особливостей національної культури, джерел культурних відмінностей; обізнаності із культурним розмаїттям найближчого соціуму як джерело формування полікультурної особистості; усвідомленні потреби в налагодженні міжособистісних взаємовідносин з представниками інших культур.

Застосовані нами форми полікультурного виховання підсилювалися методами спонукання та стимулювання пізнавальної діяльності, аналізу, узагальнення, порівняння, аргументації, оцінки, переконання та формування свідомості, а також прийомами виховного впливу: емпатійним та рефлексивним слуханням, взаємооцінкою, самооцінкою, методом занурення в соціальне середовище тощо.

Зазначені форми і методи полікультурного виховання позитивно вплинули на розвиток пізнавальних інтересів, підвищення рівня обізнаності з особливостями різноманітності світу; уміння аналізувати міжкультурні комунікативні ситуації, позитивно приймати світогляд та світобачення представників інших культур, сприймати і розуміти культури інших народів, усвідомлення іншості та інакшості в сучасному суспільстві, сформовані навички критичного мислення для оцінки інформації соціо- та полікультурного характеру.

Порівнюємо генеральні сукупності, отримані під час контрольного і констатувального етапів експерименту. Перевірка надійності і валідності одержаних емпіричних даних здійснювалася методами математичної статистики за допомогою t-критерію Стьюдента, який в експериментальних дослідженнях використовується для порівняння відсоткових даних. Необхідні для його обчислення величини представлені в таблиці 3.6 [28; 79].

Розрахунки для використання t-критерію Стьюдента

Кількість респондентів			Вибіркові сукупності	Вибіркові дисперсії	Вибіркове середнє квадратичне відхилення	Поправлені вибіркові дисперсії
ЕГ	x	$n_x = 106$	$\bar{x}_B = 1,4375$	$D_B(x) = 0,7935$	$\sigma_B(x) = 0,8908$	$S_x^2 = 0,8011$
КГ	y	$n_y = 98$	$\bar{y}_B = 1,7653$	$D_B(y) = 0,6082$	$\sigma_B(y) = 0,7799$	$S_y^2 = 0,6145$

[28; 79].

З огляду на те, що поправлені дисперсії обох досліджуваних вибірок різні, то рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора.

З цією метою для груп ЕГ і КГ була сформульована нульова та відповідна їй альтернативна гіпотеза:

нульова $H_0 : M(x) = M(y)$ при альтернативній $H_\alpha : M(x) > M(y)$.

Для перевірки правильності нульової гіпотези при сформульованій альтернативній будуємо правобічну критичну область, критична точка якої, враховуючи те, що обсяг вибірки великий, знаходиться з рівності.

$$\Phi(Z_{кр}) = \frac{1-2\alpha}{2} = \frac{1-2 \cdot 0,01}{2} = \frac{0,98}{2} = 0,49 \rightarrow Z_{кр} = 2,34.$$

Обчислимо спостережувані значення t-критерію Стьюдента.

$$\begin{aligned} Z_4^* &= \frac{\bar{x}_B - \bar{y}_B}{\sqrt{\frac{(n_x - 1) \cdot S_x^2 + (n_y - 1) \cdot S_y^2}{n_x + n_y - 2} \cdot \left(\frac{1}{n_x} + \frac{1}{n_y} \right)}} = \\ &= \frac{2,1698 - 1,7658}{\sqrt{\frac{(106 - 1) \cdot 0,6426 + (98 - 1) \cdot 0,6145}{106 + 98 - 2} \cdot \left(\frac{1}{106} + \frac{1}{98} \right)}} \approx 3,6895 \end{aligned}$$

Оскільки $Z_4^* \notin (-\infty; 2,34]$, то є усі підстави відхилити нульову гіпотезу $H_0 : M(x) = M(y)$ та прийняти альтернативну $H_\alpha : M(x) > M(y)$.

Здійснивши контрольний зріз сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності відповідно до його показників (підрозділ 2.2), та діагностичних методик (таблиця 2.3.), ми зафіксували зростання рівнів його сформованості в респондентів ЕГ. Узагальнені емпіричні дані представляємо в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Порівняльна таблиця рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента полікультурності респондентів ЕГ і КГ (констатувальний і контрольний етапи експерименту) (%)

Емоційно-ціннісний компонент								
Етапи педагогічного експерименту	Констатувальний				Контрольний			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
Групи	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.
	Високий	22	20,8	20	20,4	29	27,3	3
Середній	26	24,5	27	27,6	59	55,7	2	32,6
Низький	58	54,7	51	52,0	18	17,0	3	43,9

[Джерело: укладено авторкою].

З результатів, представлених у таблиці, видно, що емоційно-ціннісний компонент полікультурності на високому рівні сформований у 27,3% респондентів ЕГ (порівняно з даними констатувального етапу експерименту приріст становить 6,5%), на середньому – у 55,6% (приріст 31,2%), на низькому – у 17,0% (зменшення на 37,7%). Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності. Хоча під час констатувального етапу експерименту переважала кількість респондентів з низьким рівнем. Незначні підвищення спостерігаються і в респондентів КГ: на високому рівні сформований у 23,5% респондентів ЕГ (порівняно з даними констатувального етапу експерименту приріст становить 3,1%), на середньому

– у 32,6% (приріст 5,0%), на низькому – у 17,0% (зменшення на 8,1%). Але в цілому переважає кількість респондентів, віднесених до низького рівня.

Позитивна динаміка рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента, як і реалізація педагогічної умови – *формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості* – були досягнуті завдяки упровадженню в ЕГ таких форм виховної роботи: міжкультурний діалог, читання та обговорення міжкультурних казок «Інший на стежинці біженця», «Інший та дівчинка в хіджабі», українських народних казок та казок європейських народів, виконанню вправ «Я дерево», обговорення текстів «Чим ми відрізняємося», «Чим ми схожі», рольові ігри «Приймаємо іноземних гостей», «Допоможи іноземцю купити українську ляльку», «Чужих не буває»; інсценування життєвих ситуацій полікультурного спрямування «Чужа валіза», «Зрозумій мене», «Українці за кордоном»; пізнавальні ігри «Національні страви народів світу», «Колесо Фортуни, «Віртуальна екскурсія», «Чий герб і прапор?», «Чий танець?», «Національний одяг країн Європи» тощо.

Ефективність впливу форм виховної роботи підсилювалася методами впливу на свідомість і самосвідомість, навіювання, громадської думки, переконання, сторителінгу, відкритого діалогу, критичного мислення, полікультурної рефлексії та емпатії, етнічної ідентифікації; методами стимулювання міжкультурної комунікації; ігровими методами; прийомами: підбадьорення і заохочення, створення ситуації успіху, анонсування успішного результату, стимулювання віри у себе, акцент на унікальності дитини тощо.

Ці форми і методи полікультурного виховання забезпечили сформованість у респондентів ЕГ шанобливого ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного ставлення до інших культур; визнання культурної самобутності інших і шанобливе ставлення до системи їх цінностей; сформованість емпатії, співчуття, взаєморозуміння, толерантності і терпимості до інших та інакших, уміння розпізнавати і цінувати

культурні відмінності, прояв інтересу та поваги до культурних особливостей, звичаїв і традицій інших культур; здатність отримувати позитивні емоції з потенціалу різноманітності культур. Паралельно у респондентів ЕГ зміцнилося почуття приналежності до свого народу і гордості за досягнення національної культури, сформувалася мотиваційна основа до збереження духовної культури своєї сім'ї.

Порівняння генеральних сукупностей, які отримані під час контрольного етапу (таблиця 3.7) і констатувального етапу (таблиця 2.5) експерименту, здійснено за допомогою t-критерію Стьюдента [28; 79] Необхідні для його обчислення величини представлені в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Розрахунки для використання t-критерію Стьюдента

Кількість респондентів			Вибіркові сукупності	Вибіркові дисперсії	Вибіркове середнє квадратичне відхилення	Поправлені вибіркові дисперсії
ЕГ	x	$n_x = 106$	$\bar{x}_B = 2,1038$	$D_B(x) = 0,4326$	$\sigma_B(x) = 0,6577$	$S_x^2 = 0,4367$
КГ	y	$n_y = 98$	$\bar{y}_B = 1,7959$	$D_B(y) = 0,6318$	$\sigma_B(y) = 0,7949$	$S_y^2 = 0,6383$

[28; 79].

З огляду на те, що поправлені дисперсії обох досліджуваних вибірок різні, то рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора.

Для цього для обох груп була сформульована нульова та відповідна їй альтернативна гіпотеза:

$$\text{нульова } H_0 : M(x) = M(y) \text{ при альтернативній } H_\alpha : M(x) > M(y).$$

З метою перевірки правильності нульової гіпотези при сформульованій альтернативній будуємо правобічну критичну область, критична точка якої, враховуючи те, що обсяг вибірки великий, знаходиться з рівності

$$\Phi(Z_{кр}) = \frac{1-2\alpha}{2} = \frac{1-2 \cdot 0,01}{2} = \frac{0,98}{2} = 0,49 \rightarrow Z_{кр} = 2,34.$$

Обчислимо спостережувані значення t-критерію Стюдента.

$$Z_2^* = \frac{\bar{x}_B - \bar{y}_B}{\sqrt{\frac{(n_x - 1) \cdot S_x^2 + (n_y - 1) \cdot S_y^2}{n_x + n_y - 2}} \cdot \sqrt{\frac{1}{n_x} + \frac{1}{n_y}}} =$$

$$= \frac{2,1038 - 1,7059}{\sqrt{\frac{(106 - 1) \cdot 0,4367 + (98 - 1) \cdot 0,6383}{106 + 98 - 2}} \cdot \sqrt{\frac{1}{106} + \frac{1}{98}}} \approx 3,0728.$$

Оскільки $Z_2^* \notin (-\infty; 2,34]$, то є підстави відхилити нульову гіпотезу $H_0 : M(x) = M(y)$ та прийняти альтернативну $H_\alpha : M(x) > M(y)$.

Здійснивши контрольний зріз сформованості комунікативно-поведінкового компонента полікультурності за його показниками, описаними в підрозділі 2.2, та діагностичними методиками, представленими в таблиці 2.4, ми зафіксували зростання рівнів його сформованості в респондентів ЕГ. Узагальнені емпіричні дані представляємо в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Порівняльна таблиця рівнів сформованості комунікативно-поведінкового компонента полікультурності респондентів ЕГ і КГ (констатувальний і контрольний етапи експерименту) (%)

Комунікативно-поведінковий компонент								
Етапи педагогічного експерименту	Констатувальний				Контрольний			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
Групи	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.	абсол. знач.	відсот. знач.
	Високий	16	15,1	17	17,3	35	33,0	16
Середній	26	24,5	29	29,6	51	48,1	29	29,6
Низький	64	60,4	52	53,1	20	18,9	53	54,1

[Джерело: укладено авторкою].

Із таблиці видно, що комунікативно-поведінковий компонент полікультурності на високому рівні сформований у 33,0% респондентів ЕГ

(порівняно з даними констатувального експерименту приріст становить 17,9%), на середньому – у 48,1% (приріст 23,6%), на низькому – у 18,9% (зменшення на 41,4%). Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності. Хоча під час констатувального етапу експерименту переважала кількість респондентів з низьким рівнем. Незначні підвищення спостерігаються і в респондентів КГ: на високому рівні він сформований у 16,3% респондентів (приріст 1,0%), на середньому – у 48,1% (приріст 0%), на низькому – у 18,9% (приріст 1,0%). У цілому переважає кількість респондентів, віднесених до низького рівня.

Динаміку рівнів сформованості комунікативно-поведінкового компоненту й ефективну апробацію педагогічної умови – упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу – ми пояснюємо активною участю респондентів експериментальної групи у відзначенні релігійних свят в колі сім'ї; участю в літературних конкурсах, мистецьких фестивалях, під час гастрономічних батлів; рухливих та пізнавальних іграх, налагодженню міжкультурних контактів з представниками інших культур, зустрічами з представниками інших культур, соціокультурною волонтерською діяльністю; участю в історичних і соціокультурних квестах, екскурсії в краєзнавчі музеї, онлайн-екскурсії музеями світу тощо.

Ефективність впливу форм виховної роботи підсилювалася методами практичної діяльності, методами переконання, навіювання, особистого прикладу (здійснювали вплив на формування в дітей внутрішньої згоди відповідно до вимог, що пред'являються до неї з боку батьків-вихователів), наслідування («роби як я»), методами стимулювання соціально-культурної активності: змагання, гра, конкурс, творче завдання, методами «займи позицію», ілюстрації, театралізації, інтерактивними методами тощо.

Результатом використання таких форм виховної роботи стало сформоване вміння транслювати культурні феномени своєї культури у процесі комунікації

із представниками інших культур; уміння ініціювати та підтримувати міжкультурний діалог, інтерпретувати культурні феномени, аналізувати міжкультурні комунікативні ситуації, справлятися з негативними стереотипами й упередженим ставленням до *інших* та *інакших*, уникати, запобігати та згладжувати конфліктні ситуації, що виникають внаслідок непорозуміння у полікультурному середовищі, цінувати відмінності, а не оцінювати їх на основі стереотипів, взаємодіяти з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; набуття досвіду співжиття у полікультурному суспільстві й уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії.

Порівняємо генеральні сукупності, отримані під час контрольного і констатувального етапів експерименту. Скористаємося t-критерієм Стьюдента [28; 79], представивши необхідні для його обчислення величини у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Розрахунки для використання t-критерію Стьюдента

Кількість респондентів			Вибіркові сукупності	Вибіркові дисперсії	Вибіркове середнє квадратичне відхилення	Поправлені вибіркові дисперсії
ЕГ	x	$n_x = 106$	$\bar{x}_B = 2,1415$	$D_B(x) = 0,4988$	$\sigma_B(x) = 0,7063$	$S_x^2 = 0,5036$
КГ	y	$n_y = 98$	$\bar{y}_B = 1,6224$	$D_B(y) = 0,3575$	$\sigma_B(y) = 0,5979$	$S_y^2 = 0,3612$

[28; 79].

З огляду на те, що поправлені дисперсії двох досліджуваних вибірок різні, то рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора.

Для цього для обох груп ми сформулювали нульову та відповідну їй альтернативну гіпотезу:

нульова $H_0 : M(x) = M(y)$ при альтернативній $H_\alpha : M(x) > M(y)$.

З метою перевірки правильності нульової гіпотези при сформульованій альтернативній будуємо правобічну критичну область, критична точка якої, враховуючи те, що обсяг вибірки великий, знаходиться з рівності

$$\Phi(Z_{кр}) = \frac{1-2\alpha}{2} = \frac{1-2 \cdot 0,01}{2} = \frac{0,98}{2} = 0,49 \rightarrow Z_{кр} = 2,34.$$

Обчислимо спостережувані значення t-критерію Стьюдента.

$$\begin{aligned} Z_6^* &= \frac{\bar{x}_B - \bar{y}_B}{\sqrt{\frac{(n_x - 1) \cdot S_x^2 + (n_y - 1) \cdot S_y^2}{n_x + n_y - 2}} \cdot \sqrt{\frac{1}{n_x} + \frac{1}{n_y}}} = \\ &= \frac{2,1415 - 1,6224}{\sqrt{\frac{(106 - 1) \cdot 0,5036 + (98 - 1) \cdot 0,3612}{106 + 98 - 2}} \cdot \sqrt{\frac{1}{106} + \frac{1}{98}}} \approx 5,7019 \end{aligned}$$

Оскільки $Z_6^* \notin (-\infty; 2,34]$, то є підстави відхилити нульову гіпотезу $H_0 : M(x) = M(y)$ та прийняти альтернативну $H_\alpha : M(x) > M(y)$.

Отримавши результати покомпонентного аналізу сформованості полікультурності, і підтвердивши правильність їх обчислення, ми змогли з'ясувати рівні сформованості полікультурності як інтегрованої якості особистості. Для цього ми використали формулу [28; 79]

$$\frac{(N_1 + N_2 + N_3)}{3},$$

де, N_1 – середнє значення сформованості високого рівня полікультурності за когнітивним, емоційно-ціннісним, комунікативно-поведінковим компонентами; N_2 – середнє значення сформованості середнього рівня полікультурності за когнітивним, емоційно-ціннісним, комунікативно-поведінковим компонентами; N_3 – середнє значення сформованості низького рівня полікультурності за когнітивним, емоційно-ціннісним, комунікативно-поведінковим компонентами; 3 – загальна кількість рівнів ($p=3$) [28; 79]

Отримані емпіричні дані представляємо в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Рівні сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища ЕГ і КГ під час контрольного етапу експерименту (%)

Полікультурність як цілісне педагогічне явище	Рівні	Групи	
		експериментальна	контрольна
	високий	30,2	21,0
	середній	53,4	31,8
	низький	16,4	47,2

[Джерело: укладено авторкою].

З наведених в таблиці даних видно, що полікультурність як цілісна якість на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ, на середньому – у 53,4%, на низькому – у 16,4%. Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності.

Динаміку рівнів сформованості полікультурності як інтегорованої якості респондентів ЕГ і КГ під час контрольного етапу експерименту представляємо на гістограмі (рис.3.1).

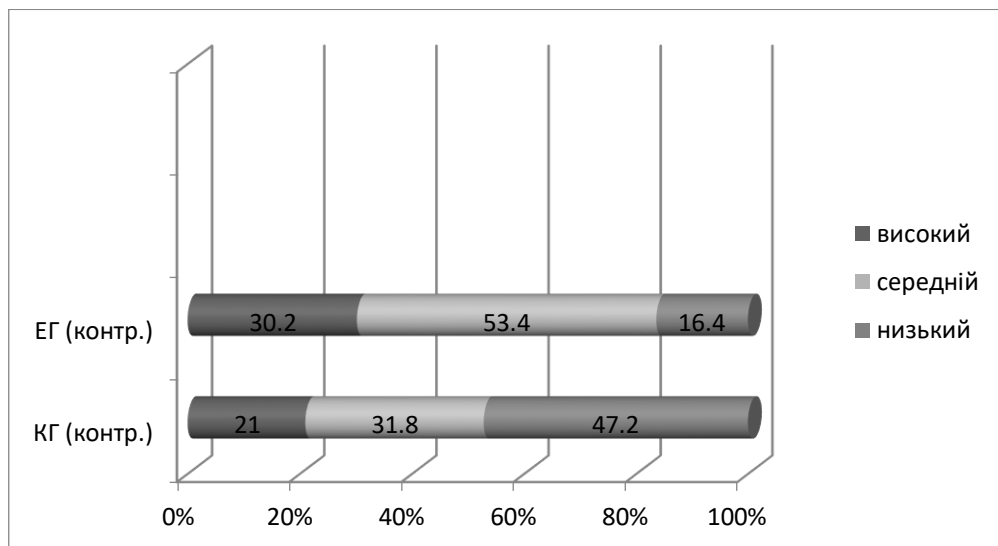

Рис. 3.1. Динаміка рівнів сформованості полікультурності респондентів ЕГ і КГ за результатами контрольного експерименту

З метою кращої візуалізації сформованості досліджуваного педагогічного явища представимо його динаміку у порівняльній таблиці (3.12).

Таблиця 3.12

**Порівняльна таблиця динаміки рівнів сформованості
полікультурності респондентів ЕГ і КГ по завершенню педагогічного
експерименту (%)**

Полікультурність як інтегрована якість особистості	Тип етапу експерт.	Констатувальн ий етап експеримент		Контрольний етап експеримент		Дина міка в ЕГ	Дина міка в КГ
	Групи	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ		
високий рівень		17,6	18,3	30,2	21,0	+ 12,6	+ 2,7
середній рівень		25,1	29,0	53,4	31,8	+ 28,3	+ 2,8
низький рівень		57,3	52,7	16,4	47,2	- 40,9	- 5,5

[Джерело: укладено авторкою].

Із таблиці видно, що полікультурність як інтегрована якість особистості на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (приріст становить 12,6%), на середньому – у 53,4% (приріст 28,3%), на низькому – у 16,4% (зменшення на 47,2%). Превалює кількість респондентів із високим і середнім рівнем сформованості полікультурності.

Наявна позитивна динаміка дає підстави стверджувати, що зміна рівнів сформованої полікультурності в експериментальній групі є результатом упровадження соціально-педагогічних умов та авторської методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Отже, гіпотезу дослідження підтверджено, мети педагогічного експерименту досягнуто.

Висновки до третього розділу

У розділі здійснено опис організації і проведення дослідно-експериментальної роботи з проблеми дослідження.

Розроблено Програму дослідно-експериментальної роботи «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу». Вона включає: гіпотезу дослідження, його мету і завдання, конкретизовані етапи і методи наукового дослідження, характеристику експериментальної бази, алгоритм проведення діагностики рівнів сформованості полікультурності як цілісної якості.

Хід її реалізації здійснювався відповідно до аналітико-констатувального, аналітико-пошукового, прогностично-конструювального, підсумково-узагальнюючого етапів, кожен з яких конкретизується тривалістю, завданнями, підкріплюється науковими принципами, чітко зазначеною цільовою аудиторією.

Опис організації і ефективність проведення дослідно-експериментальної роботи підтверджено такими методами наукового дослідження: емпіричними (вивчення психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, науково-методичних джерел та їх теоретико-логічний аналіз), систематизації, узагальнення та абстрагування; математичної статистики; обробки результатів дослідження (констатація, аналіз та узагальнення отриманих результатів); фіксації і зіставлення; аналітичними (ідеалізації та наукового моделювання); моніторингу; зіставлення, узагальнення та дедукції; систематичного та незалежного спостереження, незалежних оцінок; порівняльного аналізу; візуалізації; валідності й надійності; обробки результатів дослідження (математично-статистичні, табличні, графічні), інтерпретації та узагальнення.

Організовано контрольний етап педагогічного експерименту, за результатами якого шляхом проведення підсумкової (контрольної) діагностики рівнів сформованості полікультурності в ЕГ і КГ з'ясовано, що полікультурність як інтегрована якість особистості на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (спостерігається збільшення на 12,6% у порівнянні з констатувальним етапом педагогічного експерименту), на

середньому – у 53,4% (збільшено на 28,3%), на низькому – у 16,4% (зменшено на 47,2%). Отримані дані дають підстави для висновків: позитивна динаміка у зміні рівнів полікультурності в експериментальній групі є результатом упровадження соціально-педагогічних умов та авторської методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора; гіпотеза дослідження – за допомогою непараметричного t-критерію Стьюдента.

Ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу і методики їх практичної реалізації підтверджено. Гіпотезу доведено, мети педагогічного експерименту досягнуто.

Основні положення третього розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях авторки: [100; 101; 104].

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано ступінь дослідженості проблеми у педагогічній теорії і виховній практиці та актуалізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження.

Визначено теоретичні основи дослідження, які складають положення філософії, соціології, культурології, психології, педагогіки та соціальної педагогіки про: сутність і значення полікультурного виховання зростаючої особистості у сучасному соціумі; конкретизацію цих процесів завдяки застосуванню у процесі дослідження особистісно орієнтованого, гуманістичного і системного підходів до визначення сутності і спрямованості соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; врахування їхніх вікових особливостей завдяки застосуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з прийомними батьками у таких будинках.

Здійснено характеристику базових понять дослідження.

Ключове поняття дослідження «полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» визначається як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самобутність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт.

Полікультурність інтерпретується як інтегрована якість особистості (включає громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість), що в цілому забезпечує успішну її реалізацію в полікультурному суспільстві, сприяючи вирішенню міжетнічних конфліктів та налагодженню конструктивних взаємин.

Це один з основних показників індивідуальності дитини, що характеризує її поведінку і дії, бажання, уміння і навички робити адекватні оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії у дитячому будинку сімейного типу, що базується на взаємозбагаченні особистості за умови збереження самобутності в множинності культур. Це своєрідна відповідь на сучасні процеси глобалізації та інтеграції сфер життєдіяльності людини на основі негативних культурних стереотипів і упереджень; результат полікультурного виховання.

2. Визначено критерії, показники та рівні сформованості полікультурності у дітей в дитячих будинках сімейного типу.

Розроблено компонентно-критеріальну базу дослідження, що включає компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), критерії (інформованість та обізнаність, глибина знань; толерантно-ціннісне ставлення до розмаїття культур рідного народу, реалій полікультурного середовища загалом і представників інших культур зокрема; уміння вирішувати проблеми полікультурної спрямованості у процесі міжкультурного спілкування та практичної діяльності, толерантно взаємодіяти з представниками різних культур), показники (знання понятійного апарату дослідження, особливостей національної культури і її впливу на сприйняття світу та поведінку дітей; інформованість, обізнаність про культурне розмаїття оточуючого середовища як джерела формування полікультурної особистості; усвідомлення потреби в налагодженні міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур; шанобливе ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного інтересу до представників інших культур, повага до їхньої культурної своєрідності та відмінностей; толерантне і терпиме ставлення до інакшості представників інших культур, критичне ставлення до інформації полікультурного спрямування; міжособистісне та міжкультурне спілкування на основі соціально прийнятих норм і правил поведінки в полікультурному середовищі; взаємодія з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; надання практичної допомоги

(вербальними і невербальними способами) представникам інших культур; повага і терпимість до людей різних етнічних груп, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії), рівні сформованості полікультурності: високий, середній, низький.

3. Теоретично обґрунтовано та визначено соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу за результатами здійсненої на констатувальному етапі педагогічного експерименту вхідної діагностики сформованості полікультурності дітей будинків сімейного типу: 1) формування підготовленості прийомних батьків до організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу.

4. Розроблено й апробовано авторську методику полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, представлену у вигляді моделі, що уміщує такі блоки: цільовий (мета: формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу полікультурності як інтегрованої якості особистості, складниками якої є сформована громадянськість, гуманність, емпатія, терпимість, толерантне та шанобливе ставлення до представників інших культур, здатність до позитивної полікультурної взаємодії; завдання: оволодіння дітьми культурою рідного народу і формування у них уявлень про різноманіття культур, культурні відмінності (мова, цінності, вірування, традиції, звичаї, обряди); формування уміння приймати культурні відмінності й усвідомлювати їх як позитивний ресурс); концептуальний (закономірності,

принципи, методологічні підходи полікультурного виховання); змістово-процесуальний (соціально-педагогічні умови полікультурного виховання, форми, методи, прийоми і засоби полікультурного виховання, шляхи реалізації); критеріально-діагностичний (компонентно-критеріальна база дослідження (компоненти, критерії, показники і рівні сформованості полікультурності), методики діагностування і рефлексії ефективності полікультурного виховання дітей будинків сімейного типу); результативний (сформована полікультурність).

Розроблено організаційно-методичне забезпечення процесу полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу, що включає:

- форми полікультурного виховання (читання та обговорення українських народних казок, легенд, міфів, міжкультурних казок; українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування; діалоги-роздуми, відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї; зустрічі з місцевими істориками, жителями населеного пункту, майстрами народних ремесел і промислів; зустрічі з представниками інших культур, рольові ігри, вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості);

- методи полікультурного виховання (стимулювання міжкультурної комунікації; ігрові методи; метод відкритого діалогу, методи порівняння, аналізу та узагальнення, сторителінг; методи полікультурної рефлексії та емпатії; метод етнічної ідентифікації; метод настанови («роби як я»); інструктаж; методи стимулювання полікультурної поведінки і діяльності: інтерес і мотивація, змагання, заохочення; методи впливу на свідомість; метод включеного спостереження; метод етнічної ідентифікації; пошукові методи; ситуація успіху; метод занурення в соціальне середовище; метод полікультурної емпатії; метод полікультурної рефлексії);

- засоби полікультурного виховання (рідна мова, дитяча література, друковані матеріали, народні ігри та забави, інтелектуальні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування);

- методи співпраці з батьками (соціально-педагогічний інтегрований курс «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу», бесіди, інструктажі, соціально-педагогічні майстерні, ділові та рольові ігри, вебінари, крокс-культурні тренінги, інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»).

Доведено ефективність таких форм полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, як-от: відкритого діалогу про культурні відмінності «Чим ми відрізняємося і – чим ми схожі», міжкультурних казок «Зустріч Іншого з Охоронцем думки», «Інший на стежці біженця», «Інший та дівчинка в хіджабі», рольових ігор «Приймаємо іноземних гостей», «Допоможи іноземцю купити українську ляльку», «Чужих не буває»; пізнавальних ігор: «Національні страви народів світу», «Колесо Фортуни; «Віртуальна екскурсія»; «Чий герб і прапор?»; «Чий танець?»; «Національний одяг країн Європи»; відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї, подорожі населеним пунктом, зустрічі з представниками інших культур тощо.

Дослідно-експериментальним шляхом здійснено перевірку ефективності соціально-педагогічних умов та методик полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. Залежною експериментальною змінною визначено рівні полікультурності дітей у дитячих будинках сімейного типу, незалежними змінними – соціально-педагогічні умови та методика полікультурного виховання у дитячих будинках сімейного типу.

На контрольному етапі педагогічного експерименту, проведеного по завершенню формувального, отримано емпіричні дані, які якісно відрізняються від даних, отриманих під час констатувального етапу педагогічного експерименту.

Діагностовано, що полікультурність як інтегрована якість особистості на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (спостерігається збільшення на 12,6% у порівнянні з даними, отриманими під час констатувального етапу педагогічного експерименту), на середньому – у 53,4% (спостерігається збільшення на 28,3%), на низькому – у 16,4% (спостерігається зменшення на 47,2%). У контрольній групі ці дані такі: на високому рівні полікультурність сформована у 23,5% респондентів (порівняно з даними констатувального експерименту приріст становить 3,1 %), на середньому – у 32,6% (приріст 5,0%), на низькому – у 17,0% (зменшення на 8,1%). Але в цілому переважає кількість респондентів, віднесених до низького рівня сформованості полікультурності.

Результати перевірено за допомогою непараметричного t-критерію Стьюдента.

Отримані дані дають підстави для висновків: позитивна динаміка у зміні рівнів полікультурності в експериментальній групі є результатом упровадження соціально-педагогічних умов та авторської методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. Перспективними вважаємо такі проблеми для дослідження: організація полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу засобами інформаційно-комунікативних технологій; педагогічний потенціал закладів позашкільної освіти у полікультурному вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; підготовка здобувачів ЗВО до організації полікультурного виховання дітей в закладах загальної середньої і позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьян Е. Л. Полікультурне виховання учнів у гімназіях України (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2008. 20 с.
2. Ананьєва Н. Формування освітнього простору полілінгвістичної гімназії. *Рідна школа*. 2012. № 1-2. С. 48–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_1-2_12 (дата звернення: 25.05.2023).
3. Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 3. С. 25–27.
4. Антипін Є., Ломаченко Н. Полікультурне виховання дошкільників в організованому середовищі закладу дошкільної освіти. *Молодий вчений*, 2019. № 10 (74). С. 525–529. URL : <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-110> (дата звернення: 23.02.2023).
5. Антонова О. Є. Вплив полікультурного середовища на розвиток обдарованості майбутніх педагогів. *Проблеми освіти: зб. наук. праць*. Вінниця–Київ, 2015. Вип. 82. С. 27–32.
6. Артюшкіна Л., Поляничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): монографія. Суми, 2002. 268 с.
7. Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти : збірник праць. Філософія: конспект лекцій. Київ, 2012. 750 с.
8. Асаєва В. В. Полікультурність та мультилінгвізм у філософсько-освітньому вимірі: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2013. 16 с.
9. Бахов І. С. Вплив мультикультурної політики Канади кінця XX початку XXI століття на розвиток полікультурної освіти. Наукові інновації у світлі глобалізації: монографія. Кіровоград : КП «Поліграфія», 2015. Т.1. 172 с.

10. Бахов І. С. Тенденції розвитку полікультурної освіти у професійній підготовці фахівців Канади і США (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... доктора педагог. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 624 с.
11. Бахов І. С. Культурно-історичні засади формування полікультурної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер.16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2015. Вип. 25 (35). С. 35–39.
12. Бевз Г. М. Дитина в прийомній сім'ї : нотатки психолога. Київ : УІСД, 2001. 101 с.
13. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія. Київ : ВД «Слово», 2010. 244 с.
14. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності – в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 4. С. 43–44.
15. Безкоровайна О. В. Полікультурне виховання дітей різних вікових груп: теоретичні засади. *Іноватика у вихованні*. 2024. Вип.20 С. 17–24.
16. Безкоровайна О. В. Полікультурні засади формування громадянської ідентичності студентів в умовах закладу вищої освіти. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11. С. 113–122.
17. Безкоровайна О. В. Проблема виховання толерантної особистості в умовах полікультурності сучасного освітнього простору. *Нова педагогічна думка*. 2017. 1(89). С. 85–89.
18. Безкоровайна О. В. Як зробити школу толерантною: можливості і засоби. Київ : Шкільний світ : Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
19. Без'язичний Б. І. Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04 / Українська інженерно-педагогічна академія. Харків, 2016. 435 с.
20. Бережна Л. До проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах інтернатного типу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-*

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(1). С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_4 (дата звернення: 12.04.2024).

21. Березюк О. С. Формування етнокультурної компетентності особистості в системі професійного навчання. Проблеми освіти: наук.-метод.зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 35. С. 37–41.

22. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.

23. Бессараб Н. А. Виховання міжкультурної толерантності молодших школярів у навчально-виховному процесі початкової школи : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07. Київ, 2021. 22 с.

24. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник Київ : Либідь, 2008. 848 с.

25. Бех І. Д. Діалог культур у психолого-педагогічному осмисленні. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання.* 2013. Вип. 2. С. 79–84.

26. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.

27. Білецька І. О. Полікультурні засади іншомовної освіти у середніх навчальних закладах США : автореф. дис. ... д-ра педагог. наук: 13.00.01/ Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2014. 47 с.

28. Бобик О. І. Теорія ймовірності і математична статистика: підруч. для студ. економ. спец. / за ред. О. І. Бобик, Г. І. Берегова, Б. І. Корпитко. Київ: ВД «Професіонал», 2007. 560 с.

29. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2006. 22 с.

30. Бордіян Я. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу як альтернативна форма влаштування дітей: державно-управлінський аспект.

Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». 2012. Вип.30. С. 255–261.

31. Борисов В., Гризоглазова А. Полікультурне освітнє середовище як об'єкт соціально-педагогічного дослідження. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/gnvp/2011_58_3/25.pdf. (дата звернення: 23.03.2023).

32. Боришевський М. Й., Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2005. 283 с.

33. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітейсиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 С. 59–64.

34. Василюк М. І. Полікультурне виховання майбутніх учителів початкової школи засобами етнопедагогіки. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: збірник наукових праць. Мукачево : МДУ, 2016. Випуск 1 (3). С. 74–76.

35. Вей Ч. Сутність і зміст міжкультурного виховання студентів. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2016. Вип. 1-2. С. 27–33. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/125186> (дата звернення: 12.10.2023).

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

37. Волинець Л. С. Про дітей, яких лелеки приносять державі : нотатки не сторонніх. Київ : Софія-А, 2017. 239 с.

38. Воробйова Л. І. Генетика поведінки : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Л. І. Воробйова, О. В. Таглина, Н. Є. Волкова. Харків: ХНУ імені В. Каразіна, 2013. 244 с.

39. Волик Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2005. 229 с.

40. Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Вісник Житомирського державного університету (Педагогічні науки)*. 2008. №39. С. 105–109.
41. Год Б. Полікультурний підхід у сучасній мистецькій освіті: методологічний аспект. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. 2016. (11) С. 49 – 62. URL: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/93> (дата звернення: 12.02.2024).
42. Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика : монографія. Херсон : РПО. 2009. 136 с.
43. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
44. Горбунова Л. С. Інтеркультурна освіта у проблемному полі ідентичностей. Вища освіти України. *Теоретичний та науково-методичний часопис*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. № 1. С. 59–65.
45. Горбунова Л. С. Освіта в умовах поліетнічного суспільства. *Вища освіта України*. 2002. № 4. С. 10.
46. Горбунова Л. С. Транскультурна освітня стратегія в контексті викликів глобалізації. *Філософія освіти*. 2014. № 1 С. 158–198.
47. Гошовський Я. Діалогічна інтолерантність у контексті депривованого спілкування. *Психологія діалогу і світ людини : зб. наук. пр. Кіровоград. держ. пед. унт ім. В. Винниченка*. Кіровоград, 2012. Т. 1. С. 134–143.
48. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2005. 228 с.
49. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис... д-ра філософ. наук : 09.00.10 / АПН України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2008. 32 с.

50. Гузій Н. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 577 с.

51. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США: дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01. Київ, 2008. 262 с.

52. Гуренко О. І. Полікультурна освіта в Україні: до сутності поняття. *Зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ : БДПУ, 2009. № 1. С. 95–103.

53. Гуренко О. І. Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів: теоретико-методичний аспект : монографія. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2014. 587 с.

54. Гурин О. М. Полікультурне виховання старшокласників у взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів та музеїв мистецького профілю : автореф. дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.07 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. Київ, 2015. 19 с.

55. Дзина Л. С. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів з фізики в контексті впровадження STREAM-освіти : дис. ... д-ра філос. : 011 / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2023. 423 с.

56. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text (дата звернення: 17.03.2023).

57. Декларація принципів толерантності : Декларація Орг. Об'єдн. Націй з питань освіти, науки та культури від 16.11.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text (дата звернення: 17.03.2023).

58. Дем'яненко О., Мороз Т. Формування полікультурної компетентності майбутніх педагогів як інструмент ефективною крос-культурної взаємодії в умовах глобалізації вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія,*

історія, інноваційні технології : науковий журнал. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. № 4 (58). С. 237–243.

59. Дирда І. А. Розвиток полікультурної компетентності іноземних студентів на основному етапі навчання української мови : дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.02 / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий ріг, 2019. 253 с.

60. Дмитрієва Н. О. Діагностика вивчення полікультурної компетентності школярів. Харків : Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2022. 175 с.

61. Довбенко С. Полікультурні основи підготовки майбутнього педагога до роботи в сільській школі Карпатського регіону. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Випуск 46. С. 12–19.

62. Довбенко С. Ю. Виховання толерантності у школярів в умовах полікультурного суспільства. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 20. С. 32–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2020_20_5 (дата звернення: 12.04.2023).

63. Доля І. М. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. №2(11). С. 195–199.

64. Дороніна Т. О., Кругленко Л. В. Методологічні засади історико-педагогічного висвітлення проблеми полікультурності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40. Т. 2. С. 206–212.

65. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять, назв / упоряд. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2010. 324 с.

66. Драгоманов М. Віра й громадські справи. 1915. 13 с. URL:<chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18476/file.pdf> (дата звернення: 17.06.2022).

67. Дрожжина С. В. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 96-106.

68. Дрожжина С. В. Роль мультикультуралізму у вирішенні проблеми рівного доступу до якісної освіти. *Самоорганізація й динаміка культури та їх особливості в Україні* : зб. наук. пр. Вип. 1 / наук. ред. Ю. П. Богуцький; відп. за вип. С. М. Волков. Київ : Ін-т культурології АМУ, 2010. С. 59.
69. Д'юї Д. Демократія і освіта. Львів : Літопис, 2003. 294 с.
70. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
71. Еразм Р. Похвала глупоті, або похвальне слово Дурості, виголошене Еразмом Роттердамським. Домашні бесіди. Київ : Основи, 1993. 319 с.
72. Етимологічний словник української мови: перший том (А–Г) / гол. ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1982. 633 с.
73. Євко В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу в системі форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування: монографія. Харків: Ксилон, 2010. 156 с.
74. Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 253–258.
75. Євтух В. Б. У пошуках спільного і відмінного в розвитку етнічних спільнот західноукраїнського регіону : монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 280 с.
76. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція Ради Європи від 25.01.1996. : станом на 3 серп. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 12.02.2023).
77. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : Хартія Ради Європи від 05.11.1992 : станом на 15 трав. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (дата звернення: 21.02.2023).
78. Житомирська Т. М. Полікультурне виховання учнів у загальноосвітніх закладах українського Подунав'я (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : спец. 13.00.01 /

Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2013. 20 с.

79. Жлуктенко В. І., Наконечний С. І., Савіна С. С. Теорія ймовірності і математична статистика: у 2-х ч. : навч. метод. Посіб. Київ : КНЕУ, 2001. 336 с.

80. Загальна декларація прав дитини : Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 11.03.2023).

81. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.03.2023).

82. Зданевич Л. В. Теоретичні підходи до полікультурного виховання дітей дошкільного віку. *Педагогічний дискурс*. 2009. Вип. 5. С. 93–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2009_5_22. (дата звернення: 17.08.2023).

83. Земченкова М. Марія Монтесорі. *Педагог, психолог, гуманіст. Психолог*. Київ : Шкільний світ, 2004. №17. С. 31–32.

84. Зозуля І. Є. Полікультурні взаємовідносини іноземних студентів у середовищі вищого навчального закладу України (досвід Вінниччини). *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. Вінниця, 2011. №1. С.156–160.

85. Зозуля І. Є., Присяжна О. Д., Новак О. М. Розвиток ідей полікультурності в Україні. Софія : «Бял ГРАД-БД», 2015. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/52160634.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).

86. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. Полтава, 2012. № 19(254). Ч. II. С. 160–170.

87. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія. Київ : ХМЦНІ, 2011. 368 с.

88. Капська А. Й. Соціальна педагогіка. Київ, 2011.467 с.

89. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

90. Каргазлю Фатма. Педагогічні умови взаємодії дошкільного навчального закладі з сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.08 / Державний заклад «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. 306 с.

91. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Національна академія внутрішніх справ України МВС України. Харків, 2002. 20 с.

92. Кендзьор П. І. Європейська стратегія полікультурного виховання особистості. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2011. Випуск 97. С. 97–106.

93. Кендзьор П. І. Інтеграція через діалог. Система організації полікультурного виховання у школі : монографія. Львів : Видавничий Дім «Панорама», 2016. 378 с.

94. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика) : автореф. дис. ... д-ра педагог. наук : 13.00.07 / Національна академія педагогічних наук України. Інститут проблем виховання. Київ, 2017 28 с.

95. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика) : дис. ... д-ра педагог. наук : 13.00.07/ Національна академія педагогічних наук України. Інститут проблем виховання. Київ, 2017 504 с.

96. Кізь О. Б. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 20 с.

97. Кірсанова С. Формування міжособистісних взаємин студентської молоді в полікультурному просторі закладів вищої освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2019. № 2. С. 36–40.

98. Коваль К. Європейські цінності в полікультурному вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції.* (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 210–214.

99. Коваль К. Змістове наповнення «полікультурне виховання»: компоративний аналіз. *Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти.* (м. Київ, 19 травня 2021 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. С. 44–45.

100. Коваль К. Особливості використання методів полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. *Соціальна робота та соціальна освіта.* Умань, 2024. № 1(12). С.181–187.

101. Коваль К. Процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. *Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретикометодологічні та прикладні аспекти : матеріали IV Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю.* (м. Умань, 22 квітня 2021 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2021. С. 43–46.

102. Коваль К. Становлення дитячого будинку сімейного типу як освітнього феномену. *Нова педагогічна думка.* Рівне : РОІППО, 2021. № 2 (106). С.88–94.

103. Коваль К. Соціально-педагогічні умови взаємодії НУШ із сім'єю в полікультурному вихованні. *Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції.* (м. Рівне, 12 травня 2023 р.). Рівне: РДГУ, 2023. С. 98–102.

104. Коваль К. Соціально-педагогічні умови підготовки та навчання батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції.* (м.

Хмельницький, 27 квітня 2023) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.) та ін. Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 42–44.

105. Коваль К. Формування полікультурної компетентності батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу. *Інноватика у вихованні*. Рівне: РДГУ, 2022. №16. С. 264–271.

106. Коваль К.Ю. Педагогічні особливості підготовки батьків-вихователів до створення та діяльності дитячих будинків сімейного типу. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Хмельницький, 22 квітня 2021 р.). Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2021. С. 39–40.

107. Коваль К.Ю. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дитячими будинками сімейного типу. *Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Рівне, 26 – 28 березня 2020 р.). Рівне: РДГУ, 2020. С.88–91.

108. Коваль К.Ю. Реалізація інклюзивного виховання в умовах дитячого будинку сімейного типу. Профорієнтація серед учнівської молоді в умовах інклюзивної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 14 квітня 2021 р.) / ред. кол. : Кравченко О. О. та ін. Умань : ВІЗАВІ, 2020. С. 52–53.

109. Коваль К.Ю. Формування полікультурності в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Педагогічна наука і освіта XXI століття*. Рівне : РДГУ, 2024. № 2. С. 106–114.

110. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник. Львів : «Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка», 2020. 520 с.

111. Козир А. В., Кучменко Е. М. Полікультурне виховання – процес соціалізації студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2015. Вип. 18. С. 86–92.

112. Колесо вибору зображень. Picker Wheel : веб-сайт. URL: <https://pickerwheel.com/tools/random-image-generator/> (дата звернення: 20.07.2023).

113. Коляда Н., Коляда Т. Дитячий будинок сімейного типу в системі соціального захисту прав дитинства. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. №2 (11). С. 58–64.

114. Коляда Н., Коляда Т. Соціалізація дитини в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1 (12). С. 188–195.

115. Коляда Н. М., Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальна робота з дітьми шкільного віку в громаді: практичний досвід. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2018. Вип. 2. С. 126–132.

116. Коляда Н. М., Кравченко, О. О., Салата Н. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2020. № 5. С. 13–25.

117. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Умань: ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

118. Коляда Н. Family-type children's home as an alternative form of childhood social protection. *Інноватика у вихованні*. 2023. № 18. С. 76-85

119. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Київ: Держсоцслужба, 2006. 118 с.

120. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.12.2023).

121. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження : Конвенція Орг. Об'єдн. націй з питань освіти, науки та культури від 20.10.2005 : станом на 20 січ. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text (дата звернення: 02.02.2023).

122. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

123. Копетчук В. А. Аналіз проблеми поліетнічного середовища в науково-педагогічній літературі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир, 2017. Вип. 2. С. 157–160.

124. Котенко О. Педагогічні умови розвитку полікультурної компетентності вчителів зарубіжної літератури як фактор зростання професіоналізму. Київ, 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/330729185_Pedagogicni_umovi_rozvitku_polikulturalnoi_kompetentnosti_vciteliv_zarubiznoi_literaturi_ak_faktor_zrostanna_pr_ofesionalizmu (дата звернення: 17.03.2023).

125. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе : Проблеми сусп. трансформації. Київ, 1999. 448 с.

126. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. 368 с.

127. Кругленко Л. В. Полікультурна освіта: світова та вітчизняна артикуляція проблеми. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. 90. С. 7–11. URL: <file:///C:/Users/vital/Downloads/4298-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7481-1-10-20201104.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

128. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навчальний посібник. Херсон: РІПО, 2006. 92 с.

129. Кузьмін В. В. Соціалізація сиріт у вищих навчальних закладах України: соціотехнологічний аспект : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2013. 20 с.

130. Кузьмін В. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2017. 39. №. 1. URL: <http://journals.uran.ua/apppfo/article/view/90071/85417> 25.04.2024 (дата звернення : 17.07.2023).

131. Кулеша М. М. Стиль педагогічного спілкування вчителя початкових класів школи-інтернату як чинник мотивації учіння дітей : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004.270 с.

132. Купчишина В. Ч. Полікультурне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2015. № 2. С. 131–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2015_2_14 (дата звернення: 18.07.2022).

133. Курінна С. М. Роль дитячого будинку при вирішенні соціальних проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 29. С. 267–275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_29_45 (дата звернення: 30.08.2023).

134. Лешанич Л. В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2015. 205 с.

135. Лоза Т. Діагностика рівня готовності старших підлітків до самостійного життя в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 92–97.

136. Лозинська Л. Ф. Показники толерантності особистості майбутнього лікаря. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соц. технологій університету «Україна»*. Хмельницький, 2011. №4 С. 101–104.

137. Лощенова І. Ф. Проблема полікультурності у педагогічних теоріях. *Наукові праці. Педагогічні науки*. Миколаїв : видання Чорноморський Державний Університет імені Петра Могили, 2002. Вип.11. Том 24. С. 75–80.

138. Лощенова І. Ф. Розвиток ідей полікультурного виховання у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1–2. С. 68–71.

139. Лузан А. О. Вступ до філософії : навчальний посібник. Краматорськ, 2012. 136 с.

140. Лук'янчук С. Ф. Полікультурне виховання учнів в американській середній школі : автореф. дис... канд. педагог. наук: 13.00.01 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2012. 22 с.

141. Лялюк Г. М. Взаємна довіра як умова виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 22. С. 198–202.

142. Лялюк Г. М. Особистісно-орієнтована парадигма виховання дітей-сиріт: соціокультурний вимір. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. 2020. № 1 (20). С. 163–178.

143. Лялюк Г. Роль довіри у вихованні дітей-сиріт. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 5. С. 72-85. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedvisnyk/article/view/348/348> (дата звернення: 11.03.2023).

144. Мазін В. М. Формування культури професійної самореалізації майбутніх учителів фізичного виховання : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04/ Класич. приват. ун-т.. Запоріжжя, 2008. 222 с.

145. Малюк Том і велетень Денбрас. Чарівна скарбничка казок : веб-сайт. URL: <https://skarbnu4ka.com/tag/anglijs-ka-narodna-kazka-2/> (дата звернення: 05.06.2023).

146. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник.

Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.

147. Мединська С. Полікультурна, мультикультурна та міжкультурна компетентності: порівняльний аналіз на основі світового досвіду. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2021. № 2 (22). С. 25–31.

148. Мельничук Л. М. Формування інтегрованої системи послуг соціогуманітарного спрямування в умовах децентралізації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 62–67. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53334> (дата звернення: 15.03.2023).

149. Мироненко В. П. Місце прийомної сім'ї у системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* 2013. Вип. 60. С. 219–224.

150. Мичковська В. Р. Поняття «полікультура» та «полікультурне виховання» у сучасних наукових дослідженнях. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія.* 2013. Вип. 39 (3). С. 255–258. URL: [file:///C:/Users/vital/Downloads/pspo_2013_39\(3\)_42.pdf](file:///C:/Users/vital/Downloads/pspo_2013_39(3)_42.pdf) (дата звернення: 11.03.2023).

151. Мичковська В. Р. Поняття полікультурності як якості особистості. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* №1 (24), 2021. С. 236–253.

152. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 21.12.1965 : станом на 4 лют. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 12.03.2023).

153. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта молоді в Україні: державна політика і педагогічна стратегія. *Рідна школа.* 2007. № 7–8. С. 8–12.

154. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право. Київ : Атіка, 2010. 460 с.

155. Москалюк В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03/ Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 25 с.

156. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р., № 347/2002. *Професійно-технічна освіта*. 2002. № 3. С. 2-8.

157. Нечипорук О. В. Основи полікультурного виховання у спадщині. Василя Сухомлинського. *Ювілейні дати*. 2016. № 4(92). С. 20–23.

158. Осьмак Л. Психологічні аспекти роботи з дітьми-сиротами. Рівне: ОЦССМ, 1998. С. 181–193.

159. Осьмак Т. Полікультурне виховання майбутніх педагогів. *Молодь і ринок*. 2014. № 9. С. 36–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_9_10 (дата звернення: 21.05.2023).

160. Педагогічна діагностика. Вікіпедія : веб-сайт. URL: <https://surl.li/ldibv> (дата звернення: 21.03.2024).

161. Перепелюк І. Р. Полікультурне виховання дошкільників як складова професійної підготовки педагогів-вихователів: етнорегіональний досвід. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр. Хмельницький, 2012. Вип. 13. С. 272–276.

162. Перотті А. Виступ на захист полікультурності / пер. з фр. Борисюк О., Павличенка Л. : Кальварія, 2001. С. 29–38.

163. Петренко О. Б. Активні й інтерактивні методи полікультурного виховання учнів різних вікових груп. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Рівне, 2020. Вип. 11, Том 1. С. 17–24.

164. Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2011. 565 с.

165. Петренко О. Б. Врахування гендерних особливостей молодших школярів у навчально-виховному процесі. *Наукові записки РДГУ*, 2003. № 26. С. 87–02.

166. Петренко О. Б. *Методологія організації досліджень з освітніх, педагогічних наук: навч.метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD) спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки*. Рівне: РДГУ, 2021. 212 с.

167. Петренко О. Б. Педагогіка діалогу В. О. Сухомлинського як умова виховання толерантності особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 46. С. 98–102.

168. Петренко О. Б. Питання сімейного виховання в контексті філософсько-педагогічної спадщини Німеччини. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2020. Вип. 12. С. 27–40.

169. Петренко О. Б. Полікультурний підхід у змісті сучасної шкільної історичної освіти: теоретичні концепти. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2024. Вип. 19. Т.1. С. 6–16.

170. Петренко О. Б. Роль казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі (на матеріалі спадщини Василя Сухомлинського). *Цінності народного виховання у науковій спадщині В. О. Сухомлинського* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2009. С. 421–429.

171. Петренко О. Б. Становлення гендерного підходу до освіти та виховання в українському суспільстві. *Наукові записки РДГУ*, 2003. Ч. 1, випуск 27. С. 110–119.

172. Петренко О. Б. Творче використання досвіду В. О. Сухомлинського в сучасній сімейно-родинній і шкільній практиці. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2001. Вип. 17. С. 118–125.

173. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах : автореф. дис... д-ра. педагог. наук: 13.00.05. Київ, 2011. 44 с.

174. Пєша І. В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Український соціум*. 2012. С 72–80.

175. Пєша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу : автореф. дис... канд. педагог. наук: 13.00.05. Київ, 2000. 20 с.

176. Полянничко А. О. Особливості соціально-педагогічної діяльності в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 5. С. 400–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2013_5_48 (дата звернення: 10.01.2023)

177. Пометун О. І. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей. Київ : «Інжиніринг», 2010. 248 с.

178. Попова Д. А. Проблема полікультурної освіти у вітчизняній педагогічній теорії та практиці. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2013. № 1 (9). С. 64–75.

179. Потапчук Т. В., Пукас І. Л., Анненкова Н. П. Теоретичні аспекти полікультурного та міжкультурного виховання майбутніх педагогів у освітньому процесі закладів вищої освіти України. *Перспективи та інновації науки*. 2024. №6 (40). С. 373–385.

180. Потапчук Т., Пукас І., Каньоса Н. Співпраця педагога з батьками у змісті полікультурного виховання дітей. *Інноватика у вихованні*. 2023. №18. С. 137–144.

181. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 204 с.

182. Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : зб. / упоряд. М. М. Василькова ; АПН України, Ін-т пробл. виховання. Київ, 1997. 142 с.

183. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 22.03.2022 № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-п#Text> (дата звернення: 19.09.2023).

184. Про внесення змін до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю : Постанова Каб. Міністрів України від 01.06.2020 № 482. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2020-п#Text> (дата звернення: 14.12.2023).

185. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу МОН України від 16.06.2015 № 641 : Наказ МОН від 06.06.2022 № 527 : станом на 26 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

186. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV : станом на 15 листопада 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

187. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Каб. Міністрів України від 27.04.1994 №267 : втрата чинності від 26.04.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2023).

188. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Каб. Міністрів України від 26.04.2002 № 564 : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text> (дата звернення: 12.01.2024).

189. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 № 3357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text> (дата звернення: 10.06.2023).

190. Про затвердження Програми навчання для прийомних батьків та батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 14.01.2011 №79. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS14742> дата звернення: 10.06.2023).

191. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX : станом на 10 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

192. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 13.06.2023).

193. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

194. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.01.2024).

195. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III : станом на 7 січ. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 13.06.2023).

196. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII : станом на 23 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).

197. Пушкар В. А. Соціальна адаптація та соціалізація дітей-сиріт, позбавлених родинного піклування. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Т.ХІІІ, частина 3. С. 336–343.

198. Рамкова конвенція про захист національних меншин : Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 : станом на 9 груд. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 30.09.2023).

199. Резвова О. В. Цивільно-правовий захист права дитини на належне батьківське виховання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. С. 101–106.

200. Розлуцька Г. М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919–1936 рр.) : монографія. Дрогобич : Коло, 2005. 282 с.

201. Романенко Н. А. Сучасна парадигма створення полікультурного середовища навчального закладу. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. Одеса, 2012. № 5. С. 61–63.

202. Рубікондо К. Інтеркультурна компетентність : посібник для тренерів. URL: <https://rm.coe.int/intercultural-competence-trainers-manual/1680a0b9d2> (дата звернення: 20.03.2023).

203. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. Київ : Либідь, 1997. Т. 2. 270 с.

204. Рябцева Н. Особливості виховання дітей-сиріт у дитячих будинках і прийомних сім'ях. *Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 53. С. 187 – 197.

205. Саух П. Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії. *Креативна педагогіка*. 2011. №4. С. 35–43.

206. Свиридюк О. В. Полікультурне виховання в сучасній шкільній освіті Канади : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07. Умань, 2017. 253 с.

207. Свиридюк О. Інноваційні методи полікультурної освіти. *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст : матер. міжнар. наук.-практ. інтернет.-конф., м. Умань, 28 верес. 2018 р.* Умань: ВПЦ «Візаві». С. 201–205. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/9920/1/тези%20-%20Свиридюк.pdf> (дата звернення: 17.11.2022).

208. Свіжа О. О. Дитячий будинок сімейного типу в системі видів улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Форум права*. 2011. № 1. С. 864–872. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 22.12.2023).

209. Серих Т. М. Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: дис. ... д-ра філософії:

01 / Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2020. 359 с.

210. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. *Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник*. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

211. Сисоєва С. О. *Неперервна освіта в умовах полікультурного глобалізованого світу. Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр.* Київ : ЕКМО, 2009. Вип. 4. С. 162–168.

212. Сідун Л. *Основні концепції полікультурної освіти в США. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 31. С. 160–162.

213. *Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 19 груд. 2024 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.12.2024).

214. Сковронський Д. М. *Феномен соціальної справедливості у творчості філософів античності. Juris Europensis Scientia.* 2021. Вип. 2. С. 26–29. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2021/2_2021.pdf#page=26 (дата звернення: 30.09.2024).

215. Скрипник М. І. *Розробляємо програму дослідно-експериментальної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі: крок за кроком. Заступник директора школи.* 2013. № 1. С. 9–20. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/165948/1/%D0%A1%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C.%D0%86..pdf> (дата звернення: 10.09.2024).

216. *Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда.* Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 11.11.2023).

217. Смирнова О. О. *Соціально-психологічні особливості комунікативної поведінки студентства в ситуаціях полікультурного спілкування. Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2017. № 3. С. 165–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2017_3_18 (дата звернення: 27.04.2023).

218. Сніца Т. Є. Методичні рекомендації викладачам щодо формування полікультурної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2016. № 2 (12). С. 295–300.

219. Солодка А. К. Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : автореф. дис... канд. педагог. наук: 13.00.07 / Академія педагогічних наук України. Інститут проблем виховання. Київ, 2005. 18 с.

220. Соляник М. Г. Прийомна сім'я як одна з форм виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2008. Вип. 7. С. 74–77.

221. Соціально-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОБ, 2004. 304 с.

222. Список країн Європейського Союзу. Вікіпедія : веб-сайт. URL: <https://surl.li/ezyxss> (дата звернення: 10.04.2023).

223. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури : Статут Орг. Об'єдн. націй з питань освіти, науки та культури від 16.11.1945 : станом на 12 трав. 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text (дата звернення: 05.10.2023).

224. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 05.10.2023).

225. Стельмахович М. Українська народна педагогіка : навч.-метод, посіб. Київ, 1997. 232 с.

226. Стукаленко З. Розвиток толерантності в епоху Античності та Середньовіччя. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки». 2014. Вип. 132. С. 50–53.

227. Султанова Л. Полікультурна освіта майбутнього викладача закладу вищої освіти: теоретичний аспект: монографія. Івано-Франківськ: ЯРИНА, 2018. 352 с.

228. Суходольська А. С. Розвиток сімейних форм виховання соціальних сиріт. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 35(2). С. 112–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_35%282%29_23 (дата звернення: 27.04.2024).

229. Сухомлинська О. В. В. О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*. 2010. № 3 (963). С. 3–7.

230. Сухомлинська О. В. Толерантність як підхід до розгляду ідей В.О. Сухомлинського про дитину. *Історико-педагогічний альманах*. 2015. Вип. 1. С. 7–12.

231. Сухомлинський В. О. Людина неповторна. Київ: Молодь, 1962. 209 с.

232. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т.2. 670 с.

233. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності. Монографія / С. В. Машкіна, Т. П. Усатенко, Л. О. Хомич, Т. О. Шахрай. ІПОД НАПН України, 2016. 168 с.

234. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті : монографія. Харків : Видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 423 с.

235. Ткачова Н. О., Кривко М. Ю. Неформальна освіта в полікультурному просторі Німеччини. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 07-08 листопада 2023 р.* Київ : Видавництво «Людмила», 2024. С. 208–211.

236. Ткачова Н. О., Чжан Ю. Нормативно-правова база для формування полікультурної компетентності студентів в університетах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 2(45). С. 196–199.

237. Ткачов С. І., Ткачова Н. О. Аксіологічні засади сімейного виховання в сучасній Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. № 8 (1). С. 29–38.

238. Ткачов С. І., Ткачова Н. О., Ткачов А. С. Полікультурна компетентність як педагогічний феномен. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 49. Том 2. С.13–15. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_2/2.pdf (дата звернення: 12.04.2024).

239. Токарчук Л. М. Дитячий будинок сімейного типу: питання правового регулювання. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 64–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_34_11 (дата звернення: 05.10.2023).

240. Тренінг: толерантність у моєму розумінні. Анкета «Риси толерантної людини». *Криворізький медичний коледж*. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0012x8-db33.docx.html> (дата звернення: 05.11.2023).

241. Українська культура: курс лекцій / за ред. Д. Антоновича. *Пам'ятки історичної думки України*. Київ. 1993. URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult.htm> (дата звернення: 10.07.2024).

242. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

243. Ханстантинов В. Розвиток ідеї терпимості/толерантності в добу Середньовіччя. *Політичний менеджмент*. 2010. №2. С.180–188. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/khanstantynov_rozvytok.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

244. Хомич Л. О, Султанова Л. Ю., Шахрай Т. О. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 212 с.

245. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження: монографія. Харків, 2018. с. 294.

246. Цибулько Л. Г. Причини та прояви депривації в дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(1). С. 94–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19%281%29_14 (дата звернення: 11.02.2023).

247. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 10 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.01.2024).

248. Цимбрило С. М. Полікультурне виховання студентів інноваційно-інформативними методами. *Педагогічні науки : зб. наук. Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 81(3). С.100–103. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2018_81\(3\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2018_81(3)_20) (дата звернення: 26.03.2023).

249. Ціпан Т. С. Інноваційні форми та методи педагогічної взаємодії школи і сім'ї у вихованні дітей. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ*, 2020. Вип. 12. С. 255–261.

250. Ціпан Т. С. Партнерська взаємодія в діаді «сім'я – школа». *Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Рівне: РДГУ*, 2021. Випуск 13., Том 2. С. 176–185.

251. Ціпан Т. С. Превенція асоціальної поведінки неповнолітніх: психолого-педагогічна діагностика. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Рівне : РДГУ*, 2020. Вип. 11. Том 1. С.160–166.

252. Ціпан Т. С. Соціально-педагогічний аспект полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу. *Молодь і ринок*. 2024. № 12 (232). С.133–137.

253. Чайка І. О. Виховний потенціал дитячих будинків сімейного типу в Україні. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. IV(16). С. 92–95. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Educational-potential-of-family-type-homes-in-Ukraine-Chaika-I..pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

254. Чаркіна Т. І. Теоретичні аспекти формування полікультурних компетентностей в сучасному освітньому просторі. *Науковий вісник. Серія філософія*. Харків: ХНПУ, 2016. Вип.47 (частина II). С. 138–146.

255. Ченбай І. В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.

256. Черніговець Т. Дозвілля як чинник формування культурного простору в дитячих будинках сімейного типу. *Освіта регіону*. 2013. № 3. С. 400–406.

257. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності : навчальний посібник. Вид. 2-ге, допов. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.

258. Черновалюк Ю. Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу: авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2010. 20 с.

259. Черепанова С. Б. Полікультурне виховання як процес формування толерантності засобами світового фольклору у дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 67. С. 217–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2015_67_41 (дата звернення: 28.03.2023).

260. Чистяк О. В. Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №2 (23). С. 266–272.

261. Чорний Є. В. Психологічне моделювання полікультурної освіти : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. Одеса, 2013. 40 с.

262. Чумак Л. В. Полікультурне виховання учнів середніх (5-8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору : дис. ... канд. пед. наук :

13.00.07 / Комунальний вищий навч. заклад «Херсонська обласна академія неперервної освіти» Херсонської обл. ради. Херсон, 2011. 219 с.

263. Шульга Н. В. Полікультурний підхід до навчання іноземних мов у системі освіти вищої школи Великої Британії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / гол. ред. М. Т. Мартинюк. Київ: Науковий світ, 2007. С. 159–163.

264. Щербаківський В. Формація української нації. Нью Йорк, 1958. Ч.1. 144 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2090/file.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).

265. Щербакова А. В. Створення полікультурного навчально-виховного середовища як педагогічна умова формування полікультурної компетентності студентів-медиків. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. № 6 (59). С. 243–251 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_6_31 (дата звернення: 28.03.2023).

266. Яківчук Г. Актуалізація полікультурного виховання школярів засобами українських традицій та фольклору. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 3. С. 147–151.

267. Якса Н. В. Толерантність у системі ціннісно-цільових пріоритетів педагогічної освіти: полікультурний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2007. Вип. 34. С. 102–105.

268. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх вчителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04/ Академія педагогічних наук України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ, 2009. 46 с.

269. Ящук І., Казакова Н. Методологічні підходи до організації національно-патріотичного виховання курсантів ЗВО системи МВС і формування у них патріотизму як комплексної особистості і базової професійної якості. *Молодь і ринок*. 2023. №8. С. 67–73 URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/289413/283464> (дата звернення: 10.11.2023).

270. Addams J. Newer ideals of peace: The moral substitutes for war. Chester, NY : Anza Classics Library, 2004. 149 p.
271. Arias M. Immigration. Mason Crest, 2023. p. 80.
272. Banks J. A. Multicultural Education. John Wiley & Sons Inc, 2000. 446 p.
273. Banks J. Multiethnic education. Theory and practice. Toronto : Allyn and Bacon, 1981. 502 p.
274. Baumgartner J. Brielle's Space Trip Before School. Independently Published, 2019.
275. Bennett C. Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice, with Enhanced Pearson EText -- Access Card Package. Pearson Education Canada, 2018. 560 p.
276. Berry J. W. Ethnicity and Culture in Canada: The Research Landscape. University of Toronto Press, 1994. 579 p.
277. Camus A. The Stranger. Recorded Books, 2005. p. 117.
278. Dervin F. Towards post-intercultural teacher education: analyzing "extreme" intercultural dialogue to reconstruct interculturality. Fre dDervin. European Journal of Teacher Education. 2015. Issue 1. Vol. 38. P. 71–86.
279. Dewey J. Democracy And Education. Kessinger Publishing, 2004. 292 p.
280. Dobrowolska B. Tolerancja wobec odmienności kulturowej. Zadania szkoły. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://www.ore.edu.pl/wpcontent/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=7129> (dostęp: 15.04.2024).
281. Freire P. Pedagogía del oprimido. México, D.F : Siglo Veintiuno, 1977. 245 p.
282. Fuhler C., Farris P., Hatch L. Learning about World Cultures through Folktales. URL: <http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/yl/1101/110104.html> (date of access: 10.02.2024).

283. Giroux H. A. *Border Crossings: Cultural Workers and the Politics of Education*. Taylor & Francis Group, 2007. 274 p.
284. Gorski P. *Multicultural education and the Internet: Intersections and integrations*. Boston : McGraw-Hill, 2001. 161 p.
285. *Gramsci and Educational Thought* / ed. by P. Mayo. Oxford, UK : Wiley-Blackwell, 2010. URL: <https://doi.org/10.1002/9781444324006> (date of access: 13.02.2024).
286. Grant C. A. *Multiculturalism in Education and Teaching: The Selected Works of Carl A. Grant*. Taylor & Francis Group, 2014. p. 258.
287. Grant C. A. The Evolution of multicultural education in the United States: A Journey for human rights & social justice. *History of multicultural education*. New York: Routledge, 2008. Vol. 2 P. 316–325.
288. Grant C. *Research & Multicultural Education: From the Margins to the Mainstream*. Washington, DC, USA : The Falmer Press, 1992. 268 p.
289. Habermas J. *Communication and the Evolution of Society*. Polity Press, 2015. 264 p.
290. Hofstede G. *Cultures and Organizations*. HarperCollins, 1994. 304 p.
291. Hofstede G. *Culture's Consequences : Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publications, Inc, 2001. 616 p.
292. Jean Piaget et Bärbel Inhelder. *La psychologie de l'enfant*. Quadrige : PUF, 2004. 16 p.
293. Krüger-Potratz M. *Interkulturelle Bildung*. Waxmann, 2005. 330 p.
294. Krüger-Potratz M. *Familien in der Einwanderungsgesellschaft*. Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Company KG, 2004. 114 p.
295. Ladson-Billings G. *Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children*. Wiley & Sons, Limited, John, 2022. 272 p.
296. Lewis R. D. *When Cultures Collide: Leading Across Cultures*. Brealey Publishing, Nicholas, 2010. 228 p.
297. Maletzke G. *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Westerwaldverlag Ingrid Görlich, 1996. 226 p.

298. McLaren P. *Critical Theory : Rituals, Pedagogies and Resistance: Rituals, Pedagogies and Resistance*. BRILL, 2022. 324 p.
299. McLaren P. *Life in Schools*. Routledge, 2015. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315633640> (date of access: 13.02.2022).
300. Montaigne M. *Essais Montaigne*. Gallimard Education, 2009. 832 p.
301. Moody D. L. Theoretical and practical issues in evaluating the quality of conceptual models: current state and future directions. *Data & Knowledge Engineering* 55(3). p. 243–276.
302. More T. T. *Utopia*. Independently Published, 2021. p. 64.
303. O'Higgins O. *The American Mind in Action (Classic Reprint)*. Forgotten Books, 2012. p. 346.
304. Pestalozzi J. H. *How Gertrude teaches her children: Pestalozzi's educational writings*. Washington : University Publications of America, 1977. 763 p.
305. Petrenko, O., Balika, L., Koval K., et al. The problem of loneliness and coping with stress in the context of life situations experienced by war refugees (based on the research conducted in Rivne, Ukraine). *Scientific Papers of The Witelon Collegium*. 2024. T.1 №50. C. 69–96.
306. Prashad V. *Everybody Was Kung Fu Fighting: Afro-Asian Connection sand the Myth of Cultural Purity*. *Beacon Press*, 2002. 232 p.
307. *Przygody Innego. Bajki międzykulturowe narzecz integracji dzieci cudzoziemskich*. Redakcja Anna Młynarczyk-Sokołowska, Katarzyna Potoniec, Katarzyna Szostak-Król. Wydanie I, Białystok 2015 Wydawca Fundacja DIALOG. 101 c.
308. Rosenthal L., Levy S. The Colorblind, Multicultural, and Polycultural Ideological Approaches to Improving Intergroup Attitudes and Relations. *Social Issues and Policy Review*. New York: Stony Brook University, 2010. Vol. 4, No. 1. P. 223–224.
309. Skwarek B., Dominska-Werbel D., Borczykowska-Rzepka M., Rurka J., Podolyak N., Stets V., Lozynska I., Petrenko O., Balika L., Kowal K.. *RAPORT Loneliness and stress coping styles in the context of war migration – comparative*

research among ukrainian migrants in Poland and internally displaced persons in Ukraine. Legnica: Collegium Witelona Uczelnia Panstwowa, 2024. 325 p.

310. Sleeter C. E. Multicultural Education As Social Activism. Ebsco Publishing, 1996. 292 p.

311. Spitz R. A. The first year of life: A psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations. New York : International Universities Press, 1965. 394 p.

312. The American Heritage Desk Dictionary of the English Language 5th ed. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt, 2012. 951 p.

313. The International Encyclopedia of Education. Oxford: Pergamon Press, 1994, Vol. 7. p. 3963.

314. Thomas A. Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns. *Kulturvergleichende Psychologie. Eine Einföhrung*. Göttingen et. al. Hogrefe, 1993. s. 377–424.

315. Wallerstein J. S. Second chances: Men, women, and children a decade after divorce. New York : Ticknor & Fields. 341 p.

316. Wenger E. Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. Cambridge University Press, 1999. 336 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості когнітивного компонента полікультурності

Анкета-бесіда

на виявлення рівня сформованості полікультурних знань
молодших школярів [60, С. 114]

1. Хто ти за національністю?
2. Діти, яких національностей живуть разом з тобою в будинку сімейного типу або навчаються у твоєму класі?
3. Чи знаєш ти, хто за національністю твої батьки?
4. Люди, яких національностей живуть в Україні?
5. Чим відрізняються люди різних національностей?
6. Чим схожі всі українці?
7. У чому полягає відмінність людей інших національностей?
8. Як ти розумієш поняття «представники інших культур», «толерантне ставлення», «міжнаціональне спілкування» ?
9. Які національні свята і традиції українського народу ти знаєш?
10. Які казки, загадки, ігри інших народів світу ти знаєш?
11. Навіщо потрібні знання про культуру інших народів?

Додаток Б

Методика «Я знаю п'ять»

1. Назви п'ять українських народних свят _____
2. Назви п'ять українських державних свят _____
3. Назви п'ять елементів українського національного одягу _____
4. Назви п'ять національних страв, поширених в твоєму регіоні _____
5. Назви п'ять національних страв українців _____
6. Назви п'ять національних традицій українців _____
7. Назви п'ять імен українських поетів чи письменників _____
8. Назви п'ять українських пісень _____.

Додаток В**Опитувальник**

на з'ясування знань понятійного апарату дослідження

(для дітей підліткового та старшого шкільного віку) (автор Коваль К.Ю.)

1. Поясни, як ти розумієш такі поняття: культура, народ, етнос, полікультурність, міжкультурність, різноманіття культур, схожість, відмінність, представники інших культур, міжкультурна взаємодія, толерантність, терпимість, рівність, інакшість, діалог культур.
2. Для чого нам знати історію своєї країни? _____
3. Назви особливості національної культури українців _____
4. Чим відрізняється культура західних областей України і східних? _____
5. Як впливає культура на розвиток особистості? _____
6. Чи потрібні у житті знання про культуру інших народів? _____
7. Що дає спілкування між країнами і народами? _____
8. Чим відрізняються люди один від одного? _____
9. Чим схожі люди? _____

Додаток Г
Діагностичний інструментарій
для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного
компонента полікультурності
Адаптований опитувальник

для вивчення ставлення дітей молодшого шкільного віку до іноземних громадян (за Горбатюк В.А., Ємельяненко Ю.В., Козиревою С.П.) [60, С. 91–93]

Інструкція: Уважно прочитайте кожне висловлювання чи затвердження. Оберіть той варіант відповідей, який відповідає Вашим поглядам, думкам, переконанням.

1. Як ви ставитеся до громадян інших країн, які приїжджають в Україну? (Виберіть один варіант відповіді)
 - а) позитивно;
 - б) негативно;
 - в) вибірково;
 - г) важко відповісти.
2. Чи є у вас досвід спілкування з громадянами інших країн? (можна вибрати кілька варіантів відповіді):
 - а) так, я живу по сусідству з громадянами з інших країн;
 - б) так, у класі, в якому я навчаюся, є учні-іноземці;
 - в) так, у мене є друзі-іноземці;
 - г) немає.
3. Чи завжди ти терплячий до національної своєрідності інших людей, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки?
 - а) так, завжди;
 - б) ні, не вважаю за потрібне;
 - в) важко визначитися.
4. Як ви ставитеся до біженців? (Виберіть один варіант відповіді)

- а) позитивно;
- б) нейтрально;
- в) негативно;
- г) важко відповісти.

4. Чи змінилося твоє ставлення до біженців останнім часом і чому? (Виберіть та позначте один варіант відповіді)

- а) так, змінилося на краще;
- б) так, змінилося на гірше;
- в) ні, не змінилося;
- г) важко відповісти.

5. Чи згодні ви з твердженнями

Твердження: «Це нормально ...	Так	Ні	Важко відповісти
жити по сусідству з біженцями / внутрішньо переселеними людьми			
навчатися в школі з дітьми-біженцями / внутрішньо переселеними дітьми			
прийняти в сім'ю біженців / внутрішньо переселених осіб			
надати будь-яку допомогу біженцям / внутрішньо переселеним особам			

Додаток Д
АНКЕТА

на з'ясування емоційного ставлення до інакших
(для дітей молодшого шкільного віку) (автор Коваль К.Ю.)

1. Яких людей, на вашу думку, вважають інакшими?
2. З якими проблемами, на вашу думку, стикаються люди, яких вважають інакшими?
3. Як ти ставишся до інакших ?
4. Яку поведінку щодо інакших ти вважаєш неприйнятною?
5. Що, на твою думку, може бути проблемою під час зустрічей з інакшими ?
6. Що, на твою думку, можна отримати від зустрічей з інакшим ?
7. Які проблеми можуть виникнути у дітей-іноземців, дітей/біженців в Україні ?
8. Які проблеми можуть виникнути у дітей-іноземців, дітей-біженців з України ?

Додаток Е

Опитувальник

для вивчення ставлення дітей підліткового і старшого
шкільного віку до іноземних громадян

(за Горбатюк В.А., Ємельяненко Ю.В., Козирєвою С.П.) [60, С. 86]

Інструкція: Уважно прочитайте кожне висловлювання чи затвердження. Оберіть той варіант відповідей, який відповідає Вашим поглядам, думкам, переконанням.

1. Який підпункт найкраще відображає твою думку про різноманітність:

а) чим більше поінформовані люди, тим менше вони схильні боятися. Знайомство з людьми, які відрізняються від нас, змінює наші стереотипи та змушує переглянути власні упередження. Розуміння відмінностей впливає на відчуття загрози, страху та тривоги перед невідомим;

б) прийняття різних світоглядів допомагає нам знаходити найкращі рішення складних проблем;

в) люди, які поважають відмінності, більше довіряють іншим і живуть здоровішим життям. Люди, які приймають інше й інакше, фізично й емоційно здорові й успішніші в кар'єрі, ніж ті, хто обережний і не приймає цю інакшість. Позитивна соціальна взаємодія сприяє розвитку почуття задоволення та покращує нашу самооцінку.

2. Чи проявляєш ти толерантність і терпимість до національної своєрідності інших людей, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки?

а) так, завжди;

б) ні, не вважаю за потрібне;

в) важко визначитися.

3. Яку допомогу, на твою думку, слід надавати біженцям/внутрішньо переселеним особам в Україні? (Дайте відповідь по кожному рядку)

Твердження	Надавати усім	Надавати вибірково	Не надавати нікому	Важко відповісти
Гуманітарна допомога				
Психологічна допомога				
Інформаційна допомога				
Матеріальна допомога				
Перша медична допомога				
Державна допомога у пошуку житла				
Однакові з українцями права і обов'язки				
Освітні послуги				
Соціальні пільги				

4. З якими твердження щодо проживання іноземців в Україні ви згодні:

Твердження	так	Скоріше так	ні	Скоріше ні	Важко відповісти
Призводить до зростання рівня злочинності, спричинює національні, етнічні конфлікти					
Підвищує рівень безробіття					
Призводить до знецінення національних традицій та цінностей місцевого населення					
Збільшує ризик скоєння терористичних актів					
Сприяє культурному розмаїттю та обміну					

Дозволяє задовольнити попит на низькооплачувані професії					
--	--	--	--	--	--

5. Якщо у вас буде друг з числа жителів інших країн, то ви (виберіть один варіант відповіді)

а) наполягатимете, щоб він дотримувався національних традицій і цінностей нинішнього місця проживання.

б) дозволятимете йому не зважати на існуючі національні традиції і цінностей на нинішньому місці проживання.

в) повністю перейматимете національні традиції його рідної країни.

г) вибірково перейматимете національні традиції його рідної країни.

д) важко відповісти.

6. Як громадяни інших країн, повинні ставитися до норм соціальної поведінки і цінностей національної культури країни, в яку вони переїхали на постійне чи тимчасове місце проживання ? (Виберіть один варіант відповіді)

а) визнавати норми соціальної поведінки, засвоювати цінності національної культури країни.

б) ставитися з повагою, але необов'язково дотримуватись усіх.

в) не визнавати і не приймати норми соціальної поведінки взагалі; продовжувати засвоювати цінності своєї культури, своїх традицій.

г) важко відповісти.

Додаток Ж

Анкета «Риси толерантної людини»

(для дітей підліткового віку) [240]

Прочитай уважно запропоновані риси толерантної людини і зазнач цифрами від 0 до 4 наскільки вони сформовані у тебе

	Риси толерантної людини	4	3	2	1	0
1.	Прийняття інших такими, як вони є					
2.	Поблажливість					
3.	Терпіння					
4.	Почуття гумору					
5.	Чуйність					
6.	Довіра					
7.	Альтруїзм (безкорислива допомога іншим)					
8.	Терпимість до розбіжностей					
9.	Уміння володіти собою					
10	Доброзичливість					
11	Гуманізм (добре і шанобливе ставлення до людини)					
12	Уміння вислухати людину					
13	Допитливість					
14	Здатність до співпереживання					

Результати:

35-44 бали - високий рівень сформованості рис толерантної особистості;

34-22 бали - середній рівень сформованості рис толерантної особистості;

менше 21 балів - низький рівень сформованості рис толерантної особистості.

Додаток И
Діагностичний інструментарій
для визначення рівнів сформованості комунікативно-поведінкового
компоненту полікультурності

Проблемні ситуації

для визначення рівнів сформованості культури міжнаціональної взаємодії
з представниками інших культур (для дітей молодшого шкільного віку) (автор
Коваль К.Ю.)

Проблемна ситуація «У дитячому садочку».

У дитячий садочок прийшла нова дівчинка /хлопчик, яка/який розмовляє не зовсім такою мовою як ти. Ти познайомишся з нею /ним сам чи будеш чекати запрошення від неї /нього? Запропонуєш погратися разом чи будеш гратися сам, з тими дітьми, яких ти давно знаєш і які розмовляють однаковою мовою з тобою?

Проблемна ситуація «День народження».

У тебе незабаром день народження. Ти запрошуєш до себе додому сусідку-подругу. Вона приймає запрошення з умовою, що прийде до тебе, якщо ти запросиш дівчинку/хлопчика, яка/який нещодавно приїхала/приїхав з тимчасово окупованої території. Ти знаєш цю дівчинку /хлопчика. Вона /він тобі не подобається. Але ти дуже хочеш, щоб до тебе прийшла сусідка-подружка. Як ти зреагуєш на таку пропозицію? Прокоментуй свої дії.

Проблемна ситуація «Українська кухня».

Уяви, що у твій населений пункт приїхали гості з інших країн. Вони попросили тебе пригостити їх стравою з української національної кухні. Що ти запропонуєш їм з'їсти? Що особливого ти їм розкажеш про цю страву? Обгрунтуй свою відповідь.

Проблемна ситуація «Допомога іноземцю».

До тебе підійшов незнайомий чоловік, який був одягнутий в дивний одяг, розмовляв трохи незрозумілою тобі мовою, і попросив показати йому як дорогу до торгового центру. Чи допоможеш ти йому? Якщо ні, то чому?

Групова бесіда; «Назви якості і риси характеру твого старшого/молодшого брата /сестри».

Проблемна ситуація «Подорож».

Уяви собі, що ти маєш можливість поїхати в цікаву подорож і можеш взяти з собою одну людину іншої національності. Людину якої національності ти б узяв(ла)? Чому?

Додаток К

Опитувальник

для визначення рівнів сформованості культури міжнаціональної взаємодії (для дітей підліткового і старшого шкільного віку) (автор Коваль К.Ю.)

Мета методики: з'ясувати ставлення школярів до представників інших національностей, які опинилися у стані вимушеної міграції.

Інструкція: оцініть ступінь згоди згідно представлених тверджень.

№	Твердження	Повністю згоден	Згоден частково	Не згоден
1	Я відчуваю глибокий зв'язок з українською культурою			
2	У майбутньому я планую змінити місце навчання і постійного проживання			
3	Однією з граней моєї ідентичності виступає моя громадянська позиція			
4	Кожен українець повинен знати історію своєї країни			
5	Вважаю важливим знати і дотримуватися звичаїв і традицій рідного краю			
6	Моя міжкультурна позиція – «Всі ми різні – всі ми рівні»			
7	Кожна нація має свої традиції та цінності			
8	Маю чіткі уявлення про цінності рідної культури, і не визнаю цінностей інших культур			
9	Терпляче ставлюся до представників інших національностей			
10	Мені неприємні представники інших культур			
11	Прагну не бути байдужим до труднощів, з якими стикаються люди інших національностей			
12	Хотілося б більше знати про			

	особливості життя та побуту інших національностей			
13	До іноземців ставлюся з недовірою			
14	Важливо розрізняти національні стереотипи та індивідуальну неповторність			
15	Кожен народ глибоко своєрідний та цікавий своїми традиціями			
16	Цінність людського життя – ось основний орієнтир			
17	Я прихильник діалогу культур			

Додаток Л

Програма соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу»

Соціокультурна ситуація в Україні на сьогодні пов'язана з інтенсивною мобільністю та міграцією, до того ж, вона характеризується економічною та соціальною нестабільністю, наслідком якої є збільшення масштабів соціального сирітства, дитячої бездоглядності та безпритульності, посилення соціальної дезадаптації дітей та підлітків. Саме вони поповнюють дитячі соціальні установи, насамперед – дитячі будинки сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу – це особлива сім'я, в якій проживають і виховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з різних регіонів (кожен з них вирізняється своєю соціокультурною характеристикою), з різними характерами, звичками, віросповіданням, сформованими цінностями, морально-духовним рівнем вихованості, своєю історією життя (яка, як правило, неприваблива і психологічно важка для кожної дитини). Тому проблема полікультурного виховання дітей, формування у них терпимого й толерантного ставлення до інших культур та їх носіїв, розвиток умінь продуктивної взаємодії з людьми, що належать до різних культурних груп, набувають особливої значущості.

Зрозуміло, що не всі батьки-вихователі володіють теоретичними знаннями і практичними вміннями для здійснення полікультурного виховання дітей. Тому у контексті проблеми дисертаційного дослідження важливим завданням визначено формування у батьків-вихователів підготовленості до організації полікультурного виховання дітей. З цією метою на базі Рівненського обласного центру соціальних служб для такої категорії батьків було організовано соціально-педагогічний інтегрований курс «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу». Програма соціально-педагогічного інтегрованого курсу уміщує два модулі: «Теоретичні аспекти полікультурного виховання» і «Практичні аспекти полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу».

Соціально-педагогічний інтегрований курс вибудований на таких принципах:

– *принципі науковості* – лекційно-практичний матеріал ґрунтується на перевірених наукових і психолого-педагогічних даних з проблеми полікультурного виховання дітей;

– *принципі доступності* – програмний матеріал викладається з урахуванням освітнього рівня батьків-вихователів (у більшості випадків вони не мають вищої педагогічної освіти), тому пропонувані матеріали і літературу батьки-вихователі можуть отримати для тимчасового індивідуального користування в Рівненському обласному центрі соціальних служб, на базі якого і відбувається реалізація соціально-педагогічного інтегрованого курсу;

– *принцип практичної зорієнтованості матеріалу* полягає в організації конструктивного співробітництва з батьками-вихователями з урахуванням їхньої національної, вікової, статусної, професійної приналежності;

використання їхнього культурного досвіду та культурної самобутності під час конструювання змісту організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу; формування у батьків-вихователів чутливості до культурних відмінностей, почуття поваги до унікальності культурної поведінки кожної дитини – представника іншої культури; бажанні і готовності позитивно реагувати на зміни, проявляти гнучкість у прийнятті альтернативних рішень у контексті вирішення питань полікультурного виховання. Такі навички та вміння дозволяють батькам-вихователям навчитися керувати ризиками нетолерантності і нетерпимості;

– *принцип поєднання самостійних та групових форм підготовки*. Хоча батьки-вихователі здебільшого мають життєвий досвід та досвід виховання дітей, важливо, щоб у процесі оволодіння Програмою соціально-педагогічного інтегрованого курсу у них сформувалася потреба в самостійному пошуку відповідей на питання, пов'язаних з полікультурним вихованням дітей. Сформувати таку потребу можна шляхом їхнього залучення до самостійних форм підготовки, наприклад, самостійного вивчення нормативних документів, що характеризують основні напрями організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; самостійно керованого вивчення спеціальної літератури; самостійного вирішення педагогічних завдань з урахуванням існуючого батьківського досвіду, опрацювання інтерактивного курсу «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків». Такі групові форми роботи, як лекційно-практичний курс занять на базі Рівненського обласного центру соціальних служб забезпечують усвідомлення батьками-вихователями спільності проблем, уможлиблюють їх колегіальне обговорення і пошук шляхів вирішення;

– *принцип довіри* передбачає формування почуття поваги до унікальності культурної поведінки батьків-вихователів, в т. ч. й представників інших культур.

Мета програми – формування у батьків-вихователів підготовленості до організації полікультурного виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу.

Завдання:

– усвідомлення батьками-вихователями ролі і значення української національної культури у вихованні дітей, місця культурної спадщини інших народів у вітчизняному культурному просторі, необхідності збереження культурного розмаїття найближчого соціального оточення;

– набуття батьками-вихователями поведінкових, когнітивних та афективних навичок, необхідних для ефективного спілкування і взаємодії з дітьми-представниками інших культур, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу; формами і методами формування полікультурності як інтегрованої якості;

– розвиток терпимості до цінностей і переконань дітей-представників інших культур; оволодіння культурно доречними поведінковими реакціями (допомога в подоланні культурного шоку);

- розвиток установок, які допомагають батькам-вихователям сприймати нову культуру в позитивному контексті;
- оволодіння батьками-вихователями практичними вміннями і навичками організації полікультурного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- формування практичних навиків використання ефективних форм і методів, технік, прийомів і засобів полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Загальна кількість годин, необхідних для здійснення базового рівня підготовки – 30.

**Тематика соціально-педагогічного інтегрованого курсу
«Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу»**

№№	Тема заняття	К-сть годин
Модуль 1		
Теоретичні аспекти полікультурного виховання		
1.	Полікультурне виховання як соціально-педагогічне явище	2
2.	Нормативно-правова база полікультурного виховання дітей та молоді	2
3.	Українська національна ідентичність і полікультурність	2
4.	Місце і роль української національної культури в полікультурному світі	2
5.	Національні традиції сімейного виховання	2
6.	Роль полікультурного спілкування у житті дитини з дитячого будинку сімейного типу	2
7.	Форми і методи, прийоми і засоби полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу	2
Модуль 2		
Практичні аспекти полікультурного виховання дітей В дитячих будинках сімейного типу		
8.	Соціально-педагогічна майстерня «Причини виникнення конфліктів у дітей. Як навчити дитину розуміти інших»	2
9.	Соціально-педагогічна майстерня «Виховання у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур і віросповідань»	2
10.	Соціально-педагогічна майстерня «Полікультурне виховання різнонаціональних дітей в дитячих будинках сімейного типу»	2
11.	Соціально-педагогічна майстерня «Полікультурне виховання дітей: форми і методи, прийоми і засоби»	2
12.	Крос-культурний тренінг «Дитина у системі міжкультурних зв'язків»	2
13.	Крос-культурний тренінг «Полікультурне середовище	2

	дитини»	
14.	Крос-культурний тренінг «Межі терпимості до інакшості представників інших культур»	2
15.	Крос-культурний тренінг «Культура і духовне життя суспільства»	2
	Самостійна робота: інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»	
	Разом:	30

Рекомендована література

1. Батьківство в радість. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок. Автори-упорядники Лактіонова Г.М., Зверева І.Д. Київ: «Р. К. Майстер-принт». 2008. 196 с. URL: <https://surl.gd/ptzifq> (дата звернення: 20.05.2022).

2. Гуренко О.І. Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві : навч. посібн. для студ. ВНЗ. Донецьк : Ландон XXI, 2014. 480 с.

3. Декларація принципів толерантності : Декларація Орг. Об'єдн. Націй з питань освіти, науки та культури від 16.11.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text (дата звернення: 17.05.2022).

4. Коваль К. Змістове наповнення «полікультурне виховання»: компоративний аналіз. Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти. (м. Київ, 19 травня 2021 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. С. 44–45. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual_and_terminological_apparatus_2021.pdf (дата звернення: 11.05.2022).

5. Коваль К. Особливості використання методів полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. Соціальна робота та соціальна освіта. Умань, 2024. № 1(12). С.181–187.

6. Коваль К.Ю. Педагогічні особливості підготовки батьків-вихователів до створення та діяльності дитячих будинків сімейного типу. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей IX Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 22 квітня 2021 р.). Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2021. С. 39–40.

7. Коваль К. Процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : матеріали IV Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. (м. Умань, 22 квітня 2021 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2021. С. 43–46. URL: <http://surl.li/fgrhyb> (дата звернення: 21.05.2022).

8. Коваль К. Соціально-педагогічні умови взаємодії НУШ із сім'єю в полікультурному вихованні. Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи:

електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (м. Рівне, 12 травня 2023 р.). Рівне: РДГУ, 2023. С. 98–102.

9. Коваль К. Соціально-педагогічні умови підготовки та навчання батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 27 квітня 2023) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.) та ін. Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 42–44.

10. Коваль К. Формування полікультурної компетентності батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу. Інноватика у вихованні. Рівне: РДГУ, 2022. №16. С. 264–271.

11. Коваль К.Ю. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дитячими будинками сімейного типу. Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Рівне, 26 – 28 березня 2020 р.). Рівне: РДГУ, 2020. С.88–91.

12. Коваль К.Ю. Формування полікультурності в умовах дитячого будинку сімейного типу. Педагогічна наука і освіта XXI століття. Рівне : РДГУ, 2024. № 2. С. 106–114.

13. Петренко О. Б. Активні й інтерактивні методи полікультурного виховання учнів різних вікових груп. Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Рівне, 2020. Вип. 11, Том 1. С. 17–24.

14. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Т. В Бондаренко та ін. Київ: «Версо 04», 2011. 672 с. URL: <https://sal0.li/846da89> (дата звернення: 12.05.2022).

15. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Постанова Каб. Міністрів України від 26.04.2002 № 564 : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text> (дата звернення: 12.01.2022).

16. Про затвердження Програми навчання для прийомних батьків та батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 14.01.2011 №79. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS14742> дата звернення: 10.06.2022).

17. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.01.2022).

18. Ціпан Т. С. Соціально-педагогічний аспект полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу. Молодь і ринок. 2024. № 12 (232). С.133–137.

Додаток М
Організаційно-методичне забезпечення полікультурного виховання дітей
будинків сімейного типу

№ п/п	Форми полікультурного виховання	Методи полікультурного виховання	Засоби полікультурного виховання	Методи співпраці з батьками	Очікуваний результат
Духовна культура - як елемент загальної культури					
1.	Вивчення, аналіз та практичне використання українських приказок, прислів'їв, скоромовок, лічилок тощо	Ситуація успіху; методи формування свідомості і самосвідомості	Рідна мова	Бесіди, інструктажі, інтегрований курс	Розширення словникового запасу дітей шляхом їх ознайомлення з малими формами фольклору: приказками, прислів'ями, скоромовками, лічилками тощо. Усвідомлення загальнолюдських цінностей, виражених у них. Ознайомлення з фольклором представників інших культур, які проживають в сім'ї, найближчому соціальному оточенні і нашій країні, усвідомлення схожості (подібностей) і відмінностей у ньому. Усвідомлення багатства української мови, різноманіття діалектів
2.	Читання та обговорення українських народних казок, легенд, міфів, міжкультурних казок	Сторителінг; пошукові методи; метод критичного мислення, емпатійне слухання; рефлексивне слухання; наслідування	Дитяча література, друковані матеріали	Бесіди, інструктажі, партнерська взаємодія	Розвиток інтересу до українських народних казок і легенд, а також народної літературної творчості представників інших культур, які проживають в сім'ї та найближчому соціальному оточенні. Усвідомлення схожості сюжетів, казкових героїв, способу їх життя, міжособистісного спілкування та міжкультурної комунікації. Усвідомлення загальнолюдських цінностей, виражених в казках і легендах. Розвиток інтересу до міжкультурних казок, усвідомлення їх ролі та значення у міжкультурному спілкуванні в сучасних умовах розвитку суспільства.
Матеріальна культура - як елемент загальної культури					
3.	Українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування	Методи стимулювання міжкультурної комунікації; ігрові методи; метод відкритого діалогу, методи порівняння, аналізу та узагальнення.	Народні ігри та забави, пізнавально-інтелектуально-пізнавальні ігри пізнавальні ігри полікультурного спрямування	Соціально-педагогічні і майстерні, ділові ігри	Розвиток інтересу до українських народних ігор та ігор інших культур. Формування позитивного образу Іншого й толерантного ставлення до нього та до представників інших культур засобами міжкультурних казок. Усвідомлення та розуміння інакшості, несхожості в полікультурному світі та формування ціннісного ставлення до міжкультурних відмінностей полікультурного суспільства.

4.	Діалогі-роздуми, відзначення народних святую сім'ях, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представника ми інших культур.	Сторителінг; методи полікультурної рефлексії та емпатії; метод етнічної ідентифікації; метод настанови (роби як я); інструктаж; методи стимулювання полікультурної поведінки і діяльності: інтерес і мотивація, змагання, заохочення.	Українські народні та релігійні свята, звичаї та традиції рідного народу та представників інших культур фотографії	Рольові та ділові ігри, вебінари, крок-культурні тренінги	Розвиток інтересу до традицій, побуту, культури свого та інших народів України, розуміння особливостей етнокультур нашої держави. Розвиток уміння сприймати сучасний світ у всьому його соціальному, культурному та художньому різноманітті. Сформованість толерантного ставлення до розмаїття національних традицій, цінностей та культурних традицій представників інших культур.
5.	Екскурсії в музеї, маршрути духовного краєзнавства; зустрічі з місцевими істориками, жителями населеного пункту, майстрами народних ремесел і промислів	Методи впливу на свідомість; метод включеного спостереження; метод етнічної ідентифікації; пошукові методи; ситуація успіху	Музеї, картинні та художні галереї, українські народні ремесла та промисли	Соціально - педагогічні і майстерні, крос-культурні тренінги	Поглиблення знань з історії та культури українського народу. Розвиток інтересу до предметів старовини та зразків сучасної культури. Сформованість морально-духовних, громадянсько-патріотичних якостей і почуттів. Розвиток здатності орієнтуватися в полікультурному середовищі шляхом залучення до культурних цінностей минулого.
Нормативна культура - як елемент загальної культури					
6.	Зустрічі з представника ми інших культур. Рольові ігри. Вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості і	Метод занурення в соціальне середовище; метод етнічної ідентифікації; метод полікультурної емпатії; метод полікультурної рефлексії.	Норми співжиття і правила спілкування в оточуючому середовищі екскурсії і подорожі населеним пунктом, інформаційні ресурси мережі Інтернет	Інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»	Розширення уявлень про Україну як про багатонаціональну державу. Усвідомлення ролі і значення полікультурного спілкування та взаємодії з представниками інших культур і національностей. Ознайомлення з особливостями і культурними цінностями сусідніх європейських держав. Розвиток емпатії, толерантності, міжособистісних взаєностосунків під час спілкування з представниками інших культур.

Додаток Н

Ігри полікультурного спрямування

Гра «Колесо Фортуни».

Мета: поглибити знання дітей про предмети побуту та ужитково прикладного мистецтва різних народів.

Матеріали: Цифрове колесо фортуни, розділене на сектори. Для створення такого ресурсу можна використати наступне посилання: <https://pickerwheel.com/tools/random-image-generator/> [112]. У кожному секторі знаходиться предмет побуту різних народів. Приклади: дерев'яні ночви (старовинна українська та болгарська посудина для замішування тіста); кашкет (македонська шапка); ліра (грецький струнний музичний інструмент); цимбали (ромський струнний музичний інструмент); бандура, сопілка (українські національні музичні інструменти); ятаган (турецька зброя); африканські маски (у африканських народів використовуються для релігійних церемоній); дерев'яна хата, помазана глиною та накрита соломною (українське житло), іглу (житло ескімосів); верба, калина, мальва (українські рослини), капелюх індіанців з пір'ям (частина одягу індіанських народів); кальян (індійський пристрій для куріння тютюну з ароматом фруктів і трав); газова лампа (польський прилад для освітлення приміщення).

Учасники: всі бажаючі діти.

Правила: На початку вибирається особа, яка буде обертати колесо фортуни. Жеребкування визначає, хто стартує першим. Сектор, на якому зупиняється стрілка, позначає об'єкт розпізнавання. Кожен має 1 хвилину, щоб відгадати зображений на колесі об'єкт. Учасник отримує один бал, якщо відгадає, що зображено на картинці іще один, якщо назве країну походження цього предмета (об'єкту). Перемагає той, хто набере найбільше очок.

Гра: «Віртуальна екскурсія»

Мета: збагатити та закріпити уявлення учнів про відомі культурно-історичні пам'ятки різних країн.

Матеріали: презентація з фотографіями відомих культурно-історичних пам'яток – Львівська ратуша (Україна, Львів), монумент Свободи (Нью-Йорк, США), бородянський півень (Бородянка, Україна), вулиця Хрещатик (Київ, Україна), Золоті ворота (Київ, Україна), Палац парламенту, Триумфальна арка (Бухарест, Румунія); бронзовий пам'ятник Олександру III Македонському (Скоп'є, Македонія); Парфенон (Афіни, Греція), оперний палац Ла-Скала (Рим, Італія), Блакитна мечеть Султана Ахмеда, Айя-Софія (Стамбул, Туреччина), Колізей, Пізанська вежа (Італія); Ейфелева вежа (Париж, Франція); китайська стіна (Китай), Голлівудська алея слави (Голлівуд, США); бронзова статуя Великого Будди (Камакура, Японія).

Учасники: усі діти сім'ї.

Правила: у презентації один з батьків, або старших дітей по чергово показує вибрані об'єкти. Діти повинні назвати зображення і місце (чи країну) його знаходження. Той, хто перший назвав, отримує жетон. Перемагає учасник, який назбирав найбільше жетонів.

Гра: «Чий герб і прапор?»

Мета: розширити уявлення та знання дітей про герб, прапор країн Євросоюзу.

Матеріали: презентація із зображеннями гербів і прапорів Євросоюзу [222], аркуші, жетони.

Учасники: усі бажаючі діти.

Правила: на екрані комп'ютера по чергово демонструються прапор Євросоюзу і країн-членів Євросоюзу: австрійський, бельгійський, болгарський, грецький, датський, естонський, ірландський, іспанський, італійський, кіпрський, латвійський, литовський, люксембурський, мальтійський, нідерландський, німецький, польський, португальський, румунський, словацький, словенський, угорський, фінський, французький, хорватський, чеський, шведський. Діти мають одну хвилину, щоб написати на аркуші паперу, яку країну представляє прапор. Якщо вони відгадали, то отримують жетон. Перемагає той, хто збере найбільше жетонів.

Потім на екрані комп'ютера почергово демонструються герб Євросоюзу і герби країн-членів Євросоюзу. Діти відгадують і отримують жетон за правильну відповідь.

Наприкінці гри переможець отримує право прослухати гімн будь-якої країни, чиї прапори і гімни були представлені у грі.

Гра: «Національний одяг народів Європи»

Мета: поглибити знання дітей про відмінності та подібності у національному одязі деяких етнічних груп.

Матеріал: картки з фотографіями різних національних костюмів (чоловічих і жіночих): українського із Прикарпаття, українського із Закарпаття, українського із сходу України, українського із Рівненщини, турецького, ромського, польського, литовського, латвійського, вірменського, естонського, болгарського, іспанського, румунського, іспанського, німецького та ін.

Учасники: усі бажаючі діти.

Правила: картки розкладаються на столі лицьовою стороною вниз, щоб не було видно зображень на них. Фішка визначає, хто першим почне гру. Дитина вибирає одну картку і перевертає її. Якщо вона вгадає національне походження цього костюма, то картку залишає собі. Якщо ні, то картка кладеться на місце для наступного гравця. Гра триває, доки не будуть вгадані усі картки. Дитина, яка назбиває найбільшу кількість карток, виграє.

Гра: «Чий танець?»

Мета: поглиблювати та збагачувати уявлення дітей про народні танці різних народів.

Матеріал: кліпи з танцями різних народностей - дунайський танець (болгарський народний танець), гопак (український народний танець), циганське хоро (циганський народний танець), гавот (французький народний танець), сіртакі (грецький народний танець), фламенко, пасодобль (іспанські народні танці), мазурка, полонез, краков'як (польські народні танці), кейлі

(ірландський народний танець), полька (чеський народний танець), вальс (німецький народний танець), тартанелла, сициліана (італійські народні танці)..

Учасники: усі бажаючі діти сім'ї.

Правила: хтось з батьків, або старших дітей із сім'ї послідовно відтворює танцювальні фрагменти на комп'ютері. Дитина, яка знає назву танцю і країну його походження відповідає. Кожен учасник може виграти два жетони - один, якщо вгадає національність, а другий, якщо вгадає назву танцю. Перемагає гравець, який збере найбільше жетонів. Якщо учасник дає неправильну відповідь, він вибуває з гри.

Ускладнений варіант для старших дітей. Діти показують характерні рухи і кроки для конкретного танцю. Учасники гри намагаються вгадати, який це танець.

Додаток О

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Коваль К. Особливості використання методів полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. Соціальна робота та соціальна освіта. Умань, 2024. № 1(12). С.181–187. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/305337>
2. Коваль К. Формування полікультурної компетентності батьків-вихователів у дитячому будинку сімейного типу. Інноватика у вихованні. Рівне: РДГУ, 2022. №16. С. 264–271. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/508>
3. Коваль К. Становлення дитячого будинку сімейного типу як освітнього феномену. *Нова педагогічна думка*. Рівне : РОІППО, 2021. № 2 (106). С.88–94. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/issue/view/8>

Опубліковані праці апробаційного характеру

4. Коваль К. Європейські цінності в полікультурному вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Рівне, 09 листопада 2023 р.). Київ, 2023. С. 210–214. URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/Materialy-mizharodnoyi-konferencziyi_APREI_Rivnenskyj-derzhavnyj-gumanitarnyj-universyte_09.11.23.pdf
5. Коваль К. Соціально-педагогічні умови підготовки та навчання батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Хмельницький, 27 квітня 2023) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.)

та ін. Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2023. С. 42–44.

URL: http://lib.khnu.km.ua/konfer_HNU/2023/tezy-konferencziyi-27_04_2023.pdf

6. Коваль К. Соціально-педагогічні умови взаємодії НУШ із сім'єю в полікультурному вихованні. Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (м. Рівне, 12 травня 2023 р.). Рівне: РДГУ, 2023. С. 98–102. URL: https://drive.google.com/file/d/1t8ho6_QsxK_HXh0QhwzYIjNbeFVN-Yye/view

7. Коваль К. Змістове наповнення «полікультурне виховання»: компоративний аналіз. Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти. (м. Київ, 19 травня 2021 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. С. 44–45. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual_and_terminological_apparatus_2021.pdf

8. Коваль К. Ю. Педагогічні особливості підготовки батьків-вихователів до створення та діяльності дитячих будинків сімейного типу. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповідей IX Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 22 квітня 2021 р.). Хмельницький : Кафедра психології та педагогіки ХНУ, 2021. С. 39–40. URL: https://psy.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/17/tezy_konferencziyi_22_04_2021_hmelnyczkyj.pdf

9. Коваль К. Процес соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретикометодологічні та прикладні аспекти : матеріали IV Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю. (м. Умань, 22 квітня 2021 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2021. С. 43–46. URL: <http://surl.li/fgrhyb>

10. Коваль К. Ю. Реалізація інклюзивного виховання в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Профорієнтація серед учнівської молоді в умовах інклюзивної освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*

(Умань, 14 квітня 2021 р.) / ред. кол. : Кравченко О. О. та ін. Умань : ВІЗАВІ, 2020. С. 52–53. URL:

<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14117/3/Kvest-tekhnohii%20v%20proforientatsiinoi%20roboty.pdf>

11. Коваль К. Ю. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дитячими будинками сімейного типу. *Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору: електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Рівне, 26 – 28 березня 2020 р.). Рівне: РДГУ, 2020. С.88–91. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TZ8ghYg06NFQIxS0vAfQ25qxI-oc5k2s/view>

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

12. Petrenko O., Balika L., **Koval K.**, et al. The problem of loneliness and coping with stress in the context of life situations experienced by war refugees (based on the research conducted in Rivne, Ukraine). *Scientific Papers of The Witelon Collegium*. 2024. T.1 №50. С. 69–96. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/55786145>

13. Коваль К.Ю. Формування полікультурності в умовах дитячого будинку сімейного типу. Педагогічна наука і освіта XXI століття. Рівне : РДГУ, 2024. № 2. С. 106–114. URL: <https://pse.itup.com.ua/index.php/pse/article/view/17>

14. Skwarek B., Dominska-Werbel D., Borczykowska-Rzepka M., Rurka J., Podolyak N., Stets V., Lozynska I., Petrenko O., Balika L., **Kowal K.** RAPORT Loneliness and stress coping styles in the context of war migration – comparative research among ukrainian migrants in Poland and internally displaced persons in Ukraine. Legnica: Collegium Witelona Uczelnia Panstwowa, 2024. 325 p. URL: https://wydawnictwo.collegiumwitelona.pl/brepo/panel_repo/2024/08/20/cblvgq/raport-samotnosc-i-style-archiwum.pdf

Додаток П
Відомості про апробацію результатів дисертації
Коваль Катерини Юріївни
«Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у Дитячих
будинках сімейного типу»
Спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня.

Міжнародних

1. I міжнародна конференція пам'яті професора Володимира Костіва «Соціокультурологічні та психолого-педагогічні аспекти становлення особистості в сучасному суспільстві: тенденції і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2019 р.). Форма участі – виступ.

2. IX Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 2019 р.). Форма участі – виступ.

3. III науково-практична конференція з міжнародною участю «Соціальна особливість в гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (м. Умань, 2020 р.). Форма участі – виступ

4. II Міжнародна наукова конференція «Турбота про розвиток і безпеку дитини – соціально-правові аспекти» (м. Рівне, 2021 р.). Форма участі – виступ

5. Міжнародний круглий стіл «Мовне та культурне різноманіття в ЄС: ресурс для сталого розвитку» (м. Рівне, 2021 р.). Форма участі – виступ.

6. II Міжнародний науково-практичний симпозіум з інклюзивного туризму (м. Умань, 2021 р.). Форма участі – виступ.

7. XI Міжнародні і XXVIII Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства» (м. Ужгород, 2021 р.).

8. X Міжнародний бізнес-форум «Наука – бізнес – освіта: стратегічні партнерства» (м. Київ, 2022 р.). Форма участі – виступ.

9. Міжнародна науково-практична конференція (з онлайн включенням) «Модернізація освіти та соціальної роботи в контексті глобальних викликів» (м. Рівне, 2023 р.). Форма участі – виступ.

10. Міжнародна науково-практична конференція «Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот» (м. Рівне, 2023 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

11. VII міжнародна наукова конференція «Права дитини в соціально-правовому вимірі – до 100-річчя проголошення прав дитини» (м. Дрогобич, 2024 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

Всеукраїнських

12. Всеукраїнський круглий стіл «Церква, історик, епоха» (Рівне, 2019 р.). Форма участі – виступ.

13. Всеукраїнський круглий стіл з міжнародною участю «Педагогіка серця у вимірах ХХІ століття» (м. Хмельницький, 2019 р.). Форма участі – виступ.

14. I Всеукраїнська науково-практична конференція «Патріотичне виховання особистості в умовах сучасного освітнього простору: досвід, тенденції, проблеми» (м. Миколаїв, 2019 р.). Форма участі – виступ.

15. Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічна толерантність як складова професіограми учителя (актуалізація ідей В. О. Сухомлинського)» (м. Миколаїв, 2020 р.). Форма участі – виступ.

16. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору» (м. Рівне, 2020 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

17. XXVII Всеукраїнські педагогічні інтернет-читання «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи» (м. Київ – Рівне – Бровари, 2020 р.). Форма участі – виступ.

18. VI Всеукраїнський науково-методологічний семінар з історії освіти (м. Київ, 2021 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

19. III Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція з міжнародною участю «Нова стратегія підготовки педагогів: суспільні запити та нові виклики» (м. Київ, 2021 р.). Форма участі – виступ.

20. Всеукраїнська науково-практична конференція «Профорієнтація серед учнівської молоді в умовах інклюзивної освіти» (м. Умань, 2021 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

21. IV Всеукраїнська науково-методична конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість в гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (м. Умань, 2021 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

22. «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців», присвячена 60-річчю Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, 2021 р., 2022 р., 2023р., 2024 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

23. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти» (м. Київ, 2022 р., 2023 р.). Форма участі – виступ.

24. Всеукраїнська міжгалузєва науково-практична онлайн-конференція «Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти» (м. Київ, 2022 р.). Форма участі – виступ.

25. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна парадигма неперервності розвитку вищої школи в умовах трансформації освітнього простору» (м. Рівне, 2023 р.). Форма участі – виступ.

26. II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Підготовка майбутніх педагогів до виховної діяльності в освітньому просторі НУШ: досвід, реалії, перспективи» (м. Рівне, 2024 р.). Форма участі – виступ, публікація матеріалів.

27. V Всеукраїнська міжгалузєва науково-практична онлайн-конференція «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів» (м. Київ, 2024 р.). Форма участі – виступ.

28. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (м. Умань, 2024 р.). Форма участі – виступ.

Регіональних

29. II регіональна науково-практична конференція «Виховання особистості в контексті реформування української школи і розвитку педагогічної науки (пам'яті професора С. Г. Карпенчук)» (м. Рівне, 2019 р.). Форма участі – виступ.

30. III Регіональна науково-практична конференція «Роль особистості педагога в реформуванні української освіти в умовах війни: виклики, реалії та перспективи (до 80-річчя з дня народження Т. Д. Дем'янюк та 75-річчя з дня народження С. Г. Карпенчук)» (м. Рівне, 2024 р.). Форма участі – виступ.

31. Круглий стіл «Культура як фактор стійкості у довгій війні» (м. Рівне, 2024 р.). Форма участі – виступ.

32. Звітних наукових конференціях викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 2019 – 2024 рр.), на засіданнях кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 2019 – 2024 рр.). Форма участі – виступ.

Додаток Р
Довідки про впровадження результатів дослідження
Довідка про впровадження №1 Рівненський державний гуманітарний
університет

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 63-42-24
E-mail: rectorat@rshu.edu.ua, код ЄДРПОУ 25736989

10.01.25 № 01-12/06

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коваль Катерини Юріївни
«Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей
у дитячих будинках сімейного типу»

На базі Рівненського державного гуманітарного університету протягом 2020-2024 рр. впроваджувалися результати дисертаційного дослідження під час підготовки педагогів, соціальних педагогів, психологів та соціальних працівників, як-от: «Соціальна робота в громаді», «Соціальна робота з різними категоріями дітей», «Соціальна робота з різними соціальними групами», «Соціальна психологія», «Психологія сім'ї» тощо.

За результатами дослідження було введено вибіркочку навчальну дисципліну «Виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» для підготовки здобувачів педагогічних та психологічних спеціальностей для роботи у сфері виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження використовувалися для засвоєння знань щодо особливостей соціального та психологічного розвитку дітей без батьківського піклування; для розвитку вмінь і навичок роботи з дітьми-сиротами, їх виховання та створення сприятливого середовища для гармонійного розвитку, а також особливостей полікультурного виховання в умовах дитячого будинку сімейного типу.

В.о ректора РДГУ

Роман ПАВЕЛКІВ

**Довідка про впровадження №2 Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100; тел./факс: (03244) 1-04-74, тел.: (03244) 3-38-77
e-mail: dspu@dspu.edu.ua, вебсайт: <http://dspu.edu.ua>, код згідно з ЄДРПОУ 02125438

Від 16.01.2025 р. № 97

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коваль Катерини Юріївни на тему
«Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання
дітей у дитячих будинках сімейного типу»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Матеріали дисертаційного дослідження Коваль К.Ю. упродовж 2020-2024 рр. було інтегровано в освітній процес підготовки майбутніх педагогів, соціальних педагогів, вихователів, психологів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Завдяки впровадженню цих напрацювань викладачі отримали нові ефективні інструменти для роботи зі здобувачами цих спеціальностей.

Дисертанткою обґрунтовано теоретичні засади полікультурного виховання, визначено його критерії та показники ефективності, розроблено модель полікультурного виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу, створено рекомендації для батьків-вихователів. Завдяки впровадженню результатів дослідження здобувачі вищої освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка отримали нові знання та навички, які дадуть змогу їм ефективніше працювати з дітьми в умовах полікультурного середовища.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» є успішним та ефективним. Викладачі факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка відзначають високий рівень практичної значущості напрацювань, які відповідають освітнім потребам щодо поглибленого вивчення виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування в контексті розвитку толерантності та міжкультурного взаєморозуміння.

Дослідження є вагомим внеском у розвиток педагогічної науки та практики, що заслуговує на подальше поширення та інтеграцію в систему підготовки вихователів і педагогів.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження Коваль К.Ю. обговорено та затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол №1 від 14.01.2025 р.).

Ректор

Валентина БОДАК

Завідувач кафедри

Тетяна ПАНТЮК

Довідка про впровадження №3 Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
(ТНПУ)**
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352) 43-58-80, факс (0352) 43-60-02
e-mail: info@tntpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
(TNTPU)**
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43-58-80, fax: +38 0352 43-60-02
e-mail: info@tntpu.edu.ua

Від «20» 01 2025 р. № 89/26.09-33 На № _____ від « » _____ 20 р.

Довідка про впровадження

Результатів дисертаційного дослідження Коваль К.Ю. на тему:
**«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У
ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ»**
зі спеціальності 011 освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційної роботи Коваль Катерини Юріївни упродовж 2022-2024 рр. Упроваджувалися в систему фахової підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота психолого-педагогічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Зокрема, в процесі вивчення таких навчальних дисциплін: «Теорія і методика виховання», «Соціальна педагогіка», «Соціальні основи розвитку особистості», «Соціальна діагностика і профілактика», «Соціальна психологія».

В освітньому процесі фахової підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи використовувалися наукові доробки автора щодо особливостей виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, організації соціально-педагогічних умов в дитячих будинках сімейного типу, методики полікультурного виховання та формування полікультурних компетентностей.

Позитивного схвалення заслуговує результат ознайомлення здобувачів вищої освіти з розробленими автором соціально-педагогічними умовами полікультурного виховання дітей з дитячих будинків сімейного типу та методикою їх впровадження. Їх оцінювання майбутніми соціальними працівниками (за результатами проведеного анкетування) засвідчили, що впровадження виокремлених умов в освітню та соціальну практику вважають за доцільне більшість респондентів. Ніхто з опитаних не вважає їх недоречними і усі дотримуються думки, що їх використання сприяє гармонійному розвитку дітей та їхній інтеграції у багатокультурне суспільство.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Коваль К.Ю. обговорено на засіданні кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності (протокол №5 від 20.01.2025 р.).

Проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва

проф. Ірина ЗАДОРЖНА

Завідувачка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності

проф. Ольга СОРОКА

Довідка про впровадження №4 Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
3-45-82, E-mail: post@udpu.edu.ua УДПУ імені Павла Тичини р/р UA14 820172 0343 12100 22 0000 4420,
банк одержувача Державна казначейська служба України, м. Київ МФО 820172, код 02125639

21.01.2025 № 124/01
На № _____ від _____

Г

Г

ДОВІДКА

Г про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коваль Катерини Юріївни
на тему: «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей
у дитячих будинках сімейного типу»
на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційного дослідження Коваль Катерини Юріївни на тему: «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» впроваджувалися в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впродовж 2020 – 2024 рр.

Матеріали та джерельна база дисертації Коваль К. Ю. використовувалися викладачами кафедри педагогіки та освітнього менеджменту для наповнення власних курсів ідеями полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. Апробація матеріалів та упровадження результатів дисертаційного дослідження сприяли підвищенню рівня сформованості професійної компетентності та педагогічної майстерності майбутніх вихователів у будинках сімейного типу.

Основні теоретичні положення дисертаційної роботи Коваль К. Ю. використовувалися здобувачами вищої освіти під час написання науково-дослідних робіт з педагогічних дисциплін, що уможливило формування мотивації здобувачів вищої освіти до ґрунтовного вивчення полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Означені факти дають підстави для позитивної оцінки науково-педагогічного рівня дослідження Коваль К. Ю. та значення його результатів як актуальної вагомої роботи, що сприяє удосконаленню змісту викладання педагогічних дисциплін, поглибленню знань майбутніх вихователів будинків сімейного типу.

Основні положення та результати впровадження дисертаційного дослідження Коваль Катерини Юріївни на тему: «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 7 від 3 січня 2025 р.).

10806

Перший проректор

Андрій ГЕДЗИК

Довідка про впровадження №5
Рівненський обласний центр соціальних служб

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Вул. Чорновола, 66, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 620619, 620709
e-mail: rocsm@ukr.net

Код ЄДРПОУ 13984972

15.01.2025 № 33

На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коваль Катерини Юріївни на тему
«Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання
дітей у дитячих будинках сімейного типу»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Рівненський обласний центр соціальних служб повідомляє, що протягом 2022-2024 років Коваль Катерина Юріївна брала участь у проведенні навчань з підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу та проводила лекційно-тренінгові заняття на теми: «Соціально-педагогічні умови виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Методи сімейного виховання. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання», «Полікультурне виховання і толерантність» в рамках апробації результатів наукового дослідження «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу».

Задля ефективної підтримки та супроводу сімей, в яких влаштовані діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування для 67 фахівців із соціальної роботи та інших надавачів соціальних послуг територіальних громад області Коваль К.Ю. було проведено семінар «Соціально-педагогічні умови виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Запропоновані дисертанткою форми і методи виховання здобули позитивну оцінку серед працівників соціальної сфери.

Теоретичні положення дослідження, а саме соціально-педагогічні умови виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, методи виховного впливу, змістове наповнення полікультурного виховання та його значення у соціалізації особистості, були використані у підготовці та проведенні навчання для прийомних батьків, батьків-вихователів дитячих

будинків сімейного типу, патронатних вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу.

Вважаємо, що запропонована експериментальна методика роботи у дитячих будинках сімейного типу є актуальною та ефективною і заслуговує на подальше впровадження у інших сімейних формах виховання.

Директор центру

Ананій БУЧАК

**Довідка про впровадження №6
ГУ Національної поліції в Рівненській області**

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ**

**ГУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В
РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Хвильового, 2, м. Рівне, 33000,
тел. (0362) 26-15-65, info@rv.npu.gov.ua
Ідентифікаційний код 40108761

17.01.2025 № 34-2025

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коваль Катерини Юрївни
на тему: «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей
у дитячих будинках сімейного типу»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Результати дисертаційного дослідження «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу» були впроваджені під час роботи відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУНП в Рівненській області, що стосувалися перевірки щодо утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу.

Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися працівниками ювенальної превенції у ході бесід та консультацій з батьками-вихователями, дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, що виховуються у дитячих будинках сімейного типу щодо уникання дискримінації та конфліктних ситуацій, що виникають на етнічному, культурному, релігійному рівнях.

Метою впровадження є реалізація розроблених у дисертації соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Практичні результати дослідження дали змогу здійснити моніторинг культурної обізнаності, взаємоповаги та толерантності у дітей, що виховуються у дитячих будинках сімейного типу.

Дисертаційне дослідження є актуальним та має вагоме теоретичне і практичне значення в організації умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Заступник начальника

Павло БАРАННИК